

Elin Monsen

Sex og sydameliv

Kjærlighet som selvrealisering og selvfordreelse
i Sigrid Undsets *Ida Elisabeth* (1932)

Masteroppgave i nordisk litteratur
Universitet i Oslo høsten 2010

NOR 4090

Forord

Jeg har mange å takke for at jeg har fullført denne avhandlingen. Først og fremst vil jeg takke min veileder, professor Liv Blikrud, som har holdt ut med meg gjennom de tre og et halvt årene jeg har vært masterstudent. Hun har hele tiden oppmuntret meg til å fortsette og kommet med gode faglige råd, til tross for at jeg i lange perioder har vært nødt til å konsentrere meg mer om min læregjerning og min familie enn arbeidet med avhandlingen.

Jeg vil også takke min familie, som har støttet meg og vist interesse for arbeidet mitt. Særlig mannen min, Jan-Erik, har vært en god diskusjonspartner for meg, når jeg har sittet alene på Lillehammer langt fra fagmiljø og medstudenter på Blindern. Datteren min, Maria, har også vist stor tålmodighet og forståelse for sin travle mamma.

Innholdsfortegnelse

Innledning	5
Problemstilling.....	6
Teoretisk tilnærming	9
Charles Taylor	10
Camille Paglia.....	12
Metode.....	15
Tematisering av kvinners seksualitet	15
<i>Fru Marta Oulie</i> (1907), <i>Jenny</i> (1911), <i>Våren</i> (1914), <i>Splinten av Trollspeilet</i> (1917) og <i>Den trofaste hustru</i> (1936).....	15
Undset mellom frontene	21
Analyse av Ida Elisabeth.....	24
Resepsjon.....	24
Tolkningsgrunnlag.....	27
Åpningskapittelet – et tematisk anslag	28
Sex og skam	31
Narrative forhold	34
Komposisjon	39
En symbolsk fortolkning av spenningskurven	43
Årstidenes veksling	49
Stilistiske særtrekk	53
Personskildringer	56
Ida Elisabeth	56
Frithjof.....	60
Tryggve Toksvold.....	62
Ida Elisabeths relasjoner til menn	64
Faren – Ida Elisabeth	64
Frithjof – Ida Elisabeth.....	66
Tryggve Toksvold – Ida Elisabeth.....	69

Selvrealisering som problem	73
Arbeid og kjønnsforskjeller	73
Språk og bluferdighet	76
Romanens aktualitet	84
Sammendrag	86
Litteratur	88

Innledning

Alle Sigrid Undsets samtidsromaner har kjærligheten mellom mann og kvinne som tema. Kjærligheten, slik den skildres i Undsets tekster, får frem hele spennet av krefter i det menneskelige sinn, fra de dyriske instinktene til samvittighetens etos. Den kan være både det mest forløsende et menneske opplever og det mest fornedrende. Noen søker kjærligheten på grunn av et narsissistisk behov for selvspeiling, andre har en mer moden tilnærming. Sigrid Undset skildrer i stor grad de fysiske og emosjonelle konsekvensene av erotikken, selv om hun i liten grad skriver direkte om sex. Uansett får kjærligheten de elskende til å blottstille sine gode og dårlige egenskaper. Undset viser hvordan seksualiteten i seg selv er bestemt og styrt av sterke motsetninger. Dualiteten mellom lykke og skam, mellom håp og desillusjon, mellom livsbekreftelse og døds lengsel, finnes nesten alltid som muligheter i de erotiske møtene i romanene hennes.

I samtidsromanene problematiseres ekteskapet og rammene for et godt samliv i lys av den moderne samfunnsutviklingen. Menneskets behov for individuell utfoldelse kontra behovet for fellesskap og samhold i trygge rammer er et stadig tilbakevendende dilemma. Kvinnene i Undsets romaner lengter etter et lidenskapelig og selvbebreftende kjærlighetsforhold, men de sliter alle med å finne det. Samfunnet har utviklet seg slik at kvinnene ikke lenger kan oppleve slektsfellesskap og arbeid som et meningsfullt samspill, slik kvinnene i det førmoderne samfunnet kunne. De moderne parenes tosomhet kan lett føre til ensomhet. Kanskje skyldes det at de er "husfruer i landlyktighet" (Amadou 1994: 8), som Undset selv kalte dem.

Noen av Undsets kvinner føler seg intellektuelt overlegne i forhold til de mennene de møter. De kjenner ingen trang til å hengi seg til en mann de ikke kan se opp til. Dette gjelder tittelpersonen i romanen *Jenny* (1911), som venter på sin "herre" (Undset 1998: 194). Det er den mannen "som kunde ta henne helt, så ingen evne i henne blev liggende ubrukt" (Undset 1998: 88). Undset skildrer mange av tidens menn som kjedelige, velmenende kontorister, og disse fremstår ikke alltid som erotisk fristende partnere for kvinnene. Eller kanskje skyldes problemene det at kvinnene selv ikke er i stand til å uttrykke hva de trenger for å leve det de oppfatter som et autentisk liv. De er både rotløse og forvirrede og vet derfor ikke helt hva de selv søker hos en mann.

I det moderne, urbane samfunnet Undset skildrer, er ikke menneskets plass i livet fastlagt fra fødselen av, slik det var i førmoderne tider. Arbeid blir et yrkesvalg og ekteskap et følelsesvalg enhver selv må ta ansvar for. Selv om det fremdeles stilles ulike krav til menn og kvinner, kan begge kjønn nå styre sine egne liv i langt større grad enn tidligere. Kollektivt ansvar eksisterer i mindre grad enn tidligere, og mannen har ikke plikt til å ivareta interessene til kvinnene i sin familie på samme måte som før. Spørsmålet er om kvinnene i Undsets samtidsromaner egentlig ønsker dette ansvaret, eller om de er mer innstilt på passiv venting og en "ridder" som ordner opp. Dersom de ikke føler seg ansvarlige for sin egen kjærlighetslykke eller sin egen plass i arbeidslivet, vil de sannsynligvis heller ikke utvikle en strategi for sin egen selvrealisering, eller kommunisere hvilke behov de har til sine partnere. Kanskje mister de dermed kontrollen over sitt eget liv, de bare lar "skjebnen" styre, uten egentlig å vurdere hva "skjebnen" er.

Mange av kvinnene i Undsets samtidsromaner sliter med skam, og de som skammer seg mest er de som føler at de selv har forvoldt sin egen ulykke. Marta i debutromanen *Fru Marta Oulie* (1907) skammer seg over sin egen utroskap, Jenny skammer seg over sine kjærlighetsforhold til menn hun egentlig ikke har elsket og tittelpersonen i *Ida Elisabeth* (1932)¹ skammer seg over sin ektemann Frithjof, fordi han er udugelig som familieforsørger. Skammen kan føre til at kvinnene aksepterer fornedrelse, og den kan også føre til at de aktivt går inn for selvfornedrende handlinger. Marta fornedrer seg selv ved gang på gang å repetere sitt eget fall i den dagboken hun skriver, hun vil ikke glemme sin egen skyld. Jenny tar til slutt sitt eget liv fordi hun ikke klarer å leve med den skammen hun har påført seg selv. Ida Elisabeth fornedrer seg selv gjennom sitt forhold til Frithjof

Problemstilling

Jeg vil i denne oppgaven se nærmere på Undsets kjærlighetsskildringer og på hvilke konsekvenser kjærligheten kan få for kvinnenes personlige utvikling. Min hypotese er at

¹ Jeg har benyttet bokklubbens utgave av *Ida Elisabeth* fra 2005, Oslo 2005. Heretter vil jeg i litteraturhenvisningene kun benytte forkortelsen IE.

kvinnene i Sigrid Undsets samtidsromaner i stor grad finner sin egen identitet i kjærlighetsforholdet til en mann og er avhengig av positiv bekreftelse fra mannen for å fullbyrde selvet. Dersom denne positive bekreftelsen uteblir, vil kvinnen miste seg selv og straffe seg selv ved selvfordrende handlinger. Jeg vil derfor formulere følgende problemstilling: På hvilken måte vil den erotiske kjærligheten virke styrende for kvinnens livsbetingelser og muligheter til å realisere seg selv, og hvordan kommer denne tematikken til uttrykk gjennom romanens form og narrasjon?

Jeg har valgt å analysere romanen *Ida Elisabeth*, fordi jeg mener denne romanen tar opp kjærlighetsproblematikken på en utfordrende måte. Jeg ønsker i mitt arbeid å la den skjønnlitterære teksten tale mest mulig for seg selv. Etter mitt skjønn sier teksten noe om mellommenneskelige forhold som er gyldig også i vår sekulariserte tid. Jeg tror at de erotiske og emosjonelle utfordringene som Undset skildrer, ikke bare er avhengig av samfunnets kvinnesyn, som jo åpenbart har endret seg siden Undsets egen tid. Også dagens kvinner sliter med å definere hva de ønsker seg i et kjærlighetsforhold. Mange har så høye krav at de aldri finner noe annet enn skuffelser eller skam i et forhold. Mange undervurderer også seksualitetens "farlighet", som Undset er så opptatt av. Når to mennesker "har kommet for nær hverandre", vil de alltid sette "merke på det annet" (IE: 63).

For å oppnå større bredde i fremstillingen, vil jeg der jeg finner det nødvendig, trekke inn andre samtidsromaner og noveller som er aktuelle i forhold til min problemstilling. Jeg vil også gå litt inn på Undsets essay der det er relevant, for å sammenlikne de skjønnlitterære tekstene med forfatterinnens synspunkter slik de uttrykkes i hennes sakprosa. Det kan virke som det både finnes motsetninger og likheter mellom disse ulike diskursene.

Slik jeg ser det, har ekteskapsromanene til Sigrid Undset tre nivåer: et mytisk nivå, der menneskets driftsliv skildres, et psykologisk nivå, som viser sublimeringen av driftene og et religiøst nivå, som kommer til uttrykk gjennom et religiøst billedspråk. Jeg vil konsentrere meg om de to første nivåene fordi jeg mener det siste nivået i alt for stor grad har preget Undsetforskningen til nå. Ekteskapsromanene har ofte blitt tolket i lys av forfatterens egen religiøse utvikling, og det religiøse billedspråket har blitt forstått som hovednøkkelen til tekstene. Jeg mener derimot at de etiske og moralske sidene ved

ekteskapet i tekstene ikke nødvendigvis *må* tolkes religiøst der hvor hovedpersonene selv ikke definerer seg som religiøse. Ida Elisabeth er ikke skildret som et religiøst menneske før helt mot slutten av verket. Begrepet selvrealisering får en annen betydning dersom man tolker det ut i fra den kristne etikken, hvor mennesket er satt inn i verden for å virkeliggjøre Guds vilje, enn dersom man benytter en moderne sekulær fortolkning, der mennesket setter seg sine egne mål for livet.

Selvfordreelse er et begrep som kan vekke religiøse assosiasjoner. Den kristne tanken om synd som noe skittent og skammelig mennesket påfører seg selv på grunn av egen svakhet, finnes i flere av Undsets bøker. I middelalderromanene kommer den religiøse dimensjonen eksplisitt til uttrykk fordi gudstroen virker styrende i samfunn og kultur. Kristin Lavransdatter må kjempe en livslang kamp før hun klarer å underlegge seg Guds vilje og innse hvordan hun selv har påført seg synd og skam. I samtidsromanene er den religiøse dimensjonen ofte mindre synlig, men handlingsmønsteret til hovedpersonen er gjerne styrt av de samme kravene til renhet og den samme frykten for synd og skam. Det er i mine øyne interessant at enkeltmenneskenes moralske krav til seg selv på ingen måte er mindre i de bøkene der personene ikke betrakter seg selv som religiøse, for eksempel *Fru Marta Oulie*, *Jenny* og *Ida Elisabeth*. "Syndefallene" i disse bøkene får vel så store konsekvenser for selvfølelsen til den enkelte, også i de tilfellene hvor dommen fra samfunnet uteblir. I begrepet selvfordreelse ligger det implisitt at fordreelsen er noe et menneske utsetter seg selv for. Man skitner seg selv til ved f.eks. utroskap eller livsløgner. Jeg mener derfor at begrepet selvfordreelse også passer godt til den prosessen disse ikke-religiøse kvinnene går igjennom.

Jeg vil altså se nærmere på sammenhengene mellom kjærlighet, selvrealisering og selvfordreelse i mitt arbeide. Hvorfor er kvinnene i Undsets romaner så avhengige av bekreftelse fra mannen? Hvorfor klarer de ikke å realisere seg selv uten en mann? Og hvorfor straffer de seg selv så hardt hvis de ikke får den bekreftelsen og den tryggheten de søker?

Teoretisk tilnærming

Mine to hovedbegreper selvrealisering og selvfornedrelse er ikke antonymer, selv om de står i et visst motsetningsforhold til hverandre. Det å realisere seg selv betyr ikke nødvendigvis å bli opphøyet eller sveve i lykkerus, som er det motsatte av selvfornedrelse. I dagens Norge får ofte begrepet selvrealisering en besk ettersmak fordi vi forbinder det med en generasjon voksne mennesker som har nedprioritert familie, og da særlig sine barn, til fordel for karriere og egne behov. Men selvrealisering må ikke nødvendigvis ha egoisme som forutsetning. Den kanadiske filosofen Charles Taylor prøver i sin bok *Autentisitetens etikk* (1991) å diskutere seg frem til noen moralske idealer for nettopp selvrealisering. Han hevder at det er mulig å være sann mot seg selv uten å fornekte ansvaret for sin neste. Dette er synspunkter som er egnet til å belyse min problemstilling, og jeg vil derfor bruke Charles Taylors teorier i min diskusjon av begrepet selvrealisering.

Når det gjelder relevante kjønnsteorier har jeg funnet et teoretisk ståsted i Camille Paglias teorier om kjønn og kultur i *Sexual personae* fra 1990. Paglia analyserer her kjønnenes forhold til hverandre opp gjennom historien og tolker all kunst som et uttrykk for menneskenes følelsesliv. "Since Romanticism, art and the study of art have become vehicles for exploring the west's repressed emotional life (....) Every idea in poetry is grounded in emotion" (Paglia 2001: 18). Paglia er opptatt av seksualitetens "daimoniske"² kraft og ser kulturen som en måte å verne mennesket, og særlig kvinnen, mot de voldsomme kreftene i naturen. Hennes teorier om kjønn har visse likhetstrekk med Undsets, noe Liv Bliksrud har vist i sin bok *Sigrid Undset* (1997), fordi de begge protesterer mot "feminismens ufarliggjøring og alminneliggjøring av seksualiteten" (Bliksrud 2007).

I det følgende vil jeg gå nærmere inn på disse to filosofene og ganske kort relatere noen av deres idéer til idéinnholdet i Undsets romaner.

² Paglia bruker "daemonic" i ordets opprinnelige betydning, der det betegner greske ånder, daimoner, av lavere orden enn de olympiske guder. Disse åndene var både gode og onde, slik naturen de selv bebodde var både god og ond. De kreftene som regjerte her minner om det Freud senere kalte "det ubevisste". "Freud's unconscious is a daemonic realm" (Paglia 2001: 4).

Charles Taylor

Charles Taylor hevder i artikkelen "Selvfortolkende dyr" at "vår fortolkning av oss selv og av vår erfaring er konstitutiv for hva vi er" (Taylor 2007: 142). Han argumenterer for denne påstanden ved å vise hvordan vår evne til å sette ord på følelser innebærer en fortolkning av vårt eget følelsesliv, som igjen sier noe om hva det vi si å være menneske. De "subjektrefererende" følelsene skiller oss fra dyrene. Selv om en ape nok kan føle både frykt og stolthet slik som menneskene, reflekterer ikke apen over hvorfor denne følelsen oppstår, og apen kan heller ikke uttrykke følelsen via språket. Når vi mennesker artikulerer det vi føler, vil det igjen påvirke vår selvfølelse. Det skyldes blant annet at vi da vurderer om følelsene våre er adekvate i forhold til situasjonen eller ikke, for eksempel kan vi avgjøre om vi har grunn til å føle skam i en gitt situasjon eller ikke. Dersom vi kommer frem til at vi ikke har grunn til å skamme oss, kan følelsene våre endres på grunn av vår nyvunne innsikt. Det er dette som gjør oss til selvfortolkende dyr.

Menneskets selvfortolkning innebærer også at vi kan få innsikt i hva som virkelig betyr noe i livet og hva som er overfladisk. Taylor bruker begrepet "sterke vurderinger" om evalueringen av våre egne ønsker, det vil si vurderingen av om vår motivasjon for å utføre en handling er god eller dårlig. Bare "språkdyr" kan foreta slike kvalitative distinksjoner.

Taylor har også vært opptatt av hvordan den moderne individualismen har ført til et meningstap, fordi moderne mennesker ikke lenger har noe utenfor seg selv å strekke seg mot. Dette skriver han om i *Autentisitetens etikk*. Selvsentreringen fører til en forflatning av livet. Taylor mener imidlertid at det ikke er idealet om "å være tro mot seg selv" som er årsaken til denne forflatningen, men en misforstått fortolkning av dette idealet. I samtidskulturen har autentisitetensidealet ofte blitt tolket slik at menneskets rett til å ta sine egne valg forutsetter at alle valg er likeverdige. Men dermed blir også alle valg verdiløse fordi alle verdier blir relative. Det er denne relativismen Taylor ser på som vår tids store problem. Han hevder at vi mennesker bare kan være tro mot oss selv ved å ta betydningsfulle valg.

Bare dersom jeg eksisterer i en verden der historie, naturens krav, mine medmenneskers behov, medborgerlige plikter, kall fra Gud eller noe annet av tilsvarende karakter, har avgjørende betydning, er det mulig å definere en

egen identitet som er noe mer enn triviell (Taylor 2003: 53).

For å utvikle selvet trenger mennesket å være i dialog med andre. Kun gjennom dialog kan mennesket lære språk, og kun gjennom språket kan mennesket definere seg selv. Men vi mennesker er ikke bare avhengig av en språklig diskurs for å definere oss selv, vi trenger også anerkjennelse fra "signifikante andre" (Taylor 2003: 46). Foreldrene er som regel de første signifikante andre i et barns liv, og barnet henter mye av sin identitet fra dialogen med sine foreldre, noe de fleste psykologer i dag er enige om. For det voksne mennesket er kjærlighetsforhold en av de viktigste arenaene for å fullbyrde selvet. Men dersom et kjærlighetsforhold skal få en identitetsdannende funksjon, må kjærligheten være noe mer enn et instrumentelt forhold for gjensidig nytelse. Det krever en varig og trygg ramme, fordi vi kun kan bygge vår identitet på noe som har en viss varighet og substans. Det moderne mennesket finner i følge Taylor "det gode livs tyngdepunkt" (Taylor 2003: 57) i arbeid og kjærlighet. Den anerkjennelsen vi søker her er ekstra viktig fordi det sosiale hierarkiet har brutt sammen i vår tid. Vi ikke kan avlede vår identitet ut ifra en sosial posisjon i samfunnet.

Ida Elisabeth lever et moderne liv uten et fast sosialt hierarki hun kan hente sin identitet fra. Selv om hun som barn tilhørte det høyere borgerskap, har et sosialt fall grunnet farens misere i arbeidslivet gjort hennes sosiale tilhørighet mer diffus. Ida Elisabeth bedriver en kontinuerlig selvfortolkning, som leseren får del i gjennom det indre språket i romanen. Hun analyserer sin egen livssituasjon, sine følelser og relasjonene til sine nærmeste. Dessuten foretar hun til stadighet "sterke vurderinger" av sine egne motiver for å handle som hun gjør, særlig i forhold til sin nærmeste familie. Slik jeg ser det, problematiserer dermed denne romanen den moderne identitetsdannelsen og viser sårbarheten, men også mulighetene det moderne mennesket har i varige kjærlighetsforhold. Når de sosiale hierarkiene forsvinner, blir ikke bare embetsmannen og bonden likeverdige, men også mannen og kvinnen. Når kvinnen får mulighet til å utforske seg selv og danne sin egen identitet, krever hun mer av mannen. Hun vil ikke være "dukke" eller "lerkefugl", slik Henrik Ibsen skildrer Nora i *Et dukkehjem* (1879). Hun er ikke tilfreds med å være "lystig", slik Nora i avslutningsscenen oppsummerer sitt liv med Helmer. Men Undset unngår å tematisere "det vidunderligste",

slik Ibsen gjorde. Når Ida Elisabeth tar sin avgjørelse om å forlate Frithjof omtrent midtveis i romanen, er det nærmest brutalt usentimentalt – hun er bare glad for å bli kvitt ham og bryr seg angivelig ikke om de krenkelser han har utsatt henne for.

Mangelen på lidenskap gjør bruddet lettere for Ida Elisabeth enn for mange av de andre kvinnene i Undsets forfatterskap. Natalie i *Den trofaste hustru* (1936) er et eksempel på en kvinne med langt sterkere følelser for sin mann. Hun føler seg dypt krenket av hans utroskap. Hun har dessuten i langt større grad enn Ida Elisabeth lekt ”lerkefugl” og degget for sin mann, likevel blir hun bedratt. Når hun til tross for de grove krenkelsene, finner tilbake til sin Sigurd, er det derfor grunn til å spørre hva hun egentlig søker hos ham. Heller ikke i denne romanen tematiseres ”det vidunderligste”, slik jeg ser det. Nathalies forsoning med Sigurd har mer karakter av kristen tilgivelse enn psykologisk erkjennelse. Hvordan kan en stolt kvinne finne ”det gode livs tyngdepunkt” i et slikt forhold?

Kanskje problemet til kvinnene i Undsets samtidsromaner er at de slett ikke vet *hva* de søker hos en mann. Ønsker de beskyttelse og lystighet, noe som krever en viss dannelse og mandighet fra mannens side, men ikke særlig dybde i forholdet, eller søker de et dypere sjelemøte der mannen også vil vise seg sårbar og begge parter mørkere sider vil komme til syne. Leter de etter et ”selvfortolkende dyr” eller en viril villstyring?

Camille Paglia

Konflikten mellom mann og kvinne står sentralt i Camille Paglias tenkning. Hun går tilbake til den arkaiske magna mater-myten og tilskriver denne en arketypisk betydning. Den store mor blir et bilde på naturen og kaoskreftene som, i følge Paglia, fremdeles styrer kvinnen som kjønn. Kvinnen er livets sentrum fordi det er i hennes kropp livet blir til. Hun styres av naturens sykluser, som hun selv ikke er herre over. Paglia kaller kvinnekroppen ”a chthonian machine” (Paglia 2001: 10). *Ktonisk* betyr ”av jorden” og brukes av Paglia som betegnelse på ”the blind grinding of subterranean force, the long slow suck, the murk and ooze” (Paglia 2001: 5-6). Mannen frykter den svarte buken, som han en gang har blitt spyttet ut av, og kan føle ufrihet i møte med kvinnen, samtidig som han vet at han står i takknemmelighetsgjeld til henne. Paglia påstår at ”Men,

bonding together, invented culture as a defense against female nature” (Paglia 2001: 9). Hans ”hodemagi”, eller apollinske kraft, er alt i fra filosofi og kunst til sport og politikk. Dette er mannens sublimeringsprosjekt, der han utnytter sin seksuelle energi til kulturskapende virksomhet. Mannen er allikevel dømt til alltid å søke mot kvinnen, som har skapt ham, og bli hel igjen i hennes skjød. Kvinnen er dionysisk natur, mens mannen er kultur.

Seksualiteten er en rå maktkamp, men også en mulighet til å finne en balanse mellom kjønnene. I arkaisk tid æret mannen kvinnen for hennes fruktbarhet, og kvinnen takket mannen for hans beskyttelse, siden han var den fysisk sterkeste. Denne balansen ble forstyrret da kvinnen i moderne tid inntok mannens domene og deltok i kultur- og samfunnslivet med egen skapende virksomhet. For å kunne gjøre det, måtte hun fornekte sine instinkter og bekjempe sin natur, noe hun bare delvis lyktes med. Moderne prevensjon har frigjort kvinnen fra de mange barnefødsle, men den premenstruelle kvinnen føler fremdeles naturens kaos herje i seg. Paglia hevder at menstruasjonssmerter er et moderne vestlig problem som skyldes kvinnefrigjøringen! Kvinner i stammekulturer har sjelden slike plager. ”The more women aims for personal identity and autonomy, the more she develops her imagination, the fiercer will be her struggle with nature” (Paglia 2001: 10).

Dette minner om Undsets tordentaler mot det moderne samfunns barnebegrensning og oppløsning av familien. Sigrid Undset er minst like reaksjonær som Paglia når hun hevder at den gifte kvinnens lodd i livet er å underlegge seg naturens krav og føde barn til sin mann. Undset er dessuten på linje med Paglia når hun hevder at ”naturen er amoralsk og det samme er menneskets naturlige drifter” (Undset 1973: 33).

Paglia er klar over at hun sitter i glasshus når hun kritiserer kvinnefrigjøringen, ettersom det er takket være den at hun selv er i stand til å arbeide innenfor academia. Hun hevder imidlertid selv at hun er feminist, men at hennes feminisme bygger på det avgjørende faktum at menn og kvinner er biologisk ulike. Kvinnen kan innenfor den siviliserte offentlighet oppnå like rettigheter som mannen, men bare dersom hun anerkjenner sin egen seksualitet og bruker den bevisst, kan hun utvikle sitt eget intellekt. Hun må bruke de *htoniske* kreftene og sublimerer dem på sin egen måte, slik for

eksempel den moderne popstjernen Madonna har gjort. Dersom kvinnen prøver å etterape mannen, eller late som hun ikke er et seksuelt vesen, vil naturen før eller siden innhente henne, hevder Paglia.

Camille Paglias teorier om kjønn og kultur bygger i stor grad på egyptisk, gresk og romersk mytologi. Jeg har latt meg inspirere av hennes bruk av mytologiske modeller i moderne litteraturanalyse. Måten hun sporer de ulike seksuelle *personaene* i for eksempel Virginia Woolfs forfatterskap tilbake til arketyperiske modeller, har inspirert meg til å gjøre noe av det samme med karakterene i *Ida Elisabeth*. Tidligere forskning har lagt vekt på det symbolske ved navnevalgene i denne romanen, som i stor grad understreker det religiøse nivået i romanen. Jeg mener at det mytiske nivået i romanen understrekes ved referansene til arketyperiske modeller, som for eksempel Medea, Amor og Psyke.

Jeg følger imidlertid ikke Paglias metode når hun lar kunstnerens egen seksualitet belyse verket, da jeg finner dette søkt og umulig å etterprøve. Jeg tror ikke det lar seg gjøre for noen i dag å kartlegge en avdød forfatters seksualliv, og om vi så skulle finne de mest fortrolige dagbøker, ser jeg heller ikke nytten av dette i forhold til en utforskning av forfatterskapet. Her er jeg på linje med både de russiske formalistene og de anglo-amerikanske nykritikerne. Jeg tror forfatteren på sett og vis går inn i en rolle, eller tar på seg en *persona*, for å bruke Paglias terminologi, når han eller hun skriver. Til og med i vår tid hvor selvbiografiske romaner er det mest "trendy" innenfor litteraturvitenskapen, tror jeg ikke vi kan stole på forfatterens egen fremstilling av seg selv. Jeg velger derfor å forholde meg til både Undsets skjønnlitterære produksjon og hennes sakprosa som *tekster* og ikke avspeilinger av virkeligheten. Undset gir i sine essay og artikler uttrykk for sterke meninger om kjønnsroller og seksualitet, men dersom man prøver å overføre dette til forfatterens eget liv, blir det straks problematisk. Hun gikk for eksempel sterkt ut mot skilsmisse og kvinnefrigjøring, mens hun selv var skilt og i stor grad levde som en frigjort, yrkesaktiv kvinne. Den biografiske perspektivering kan dermed føre oss veldig galt av sted i analysen av Undsets tekster.

Metode

Min analyse er en tekstimmanent nærlesing av romanen. Jeg vil også gå inn på kontekstuelle forhold i min perspektivering av verket. Som nevnt vil jeg trekke inn elementer fra andre diskurser der jeg synes disse kan kaste lys over romanen. Jeg vil dessuten sette verket inn i en sammenheng med Undsets øvrige forfatterskap, og da særlig andre samtidsromaner med samme tematikk. Jeg har valgt å ta med et sosiologisk perspektiv, med særlig vekt på fremveksten av det moderne samfunn og kultur- og samfunnsdebatten på 1930-tallet. Dette mener jeg gir et bredere grunnlag for å diskutere min egen problemstilling.

Jeg har tatt utgangspunkt i Rolf Gaaslands innføringsbok i litterær analyse *Fortellerens hemmeligheter* (1999). Analysen av narrasjon, komposisjon og stil vil følge Gaaslands modell, mens jeg i analysen av karakterer, motiv, tema og norm i større grad vil trekke inn forfatterskapet som helhet, den litterære perioden og mytologiske modeller. Dette skyldes først og fremst et ønske om å nytolke teksten med utgangspunkt i Paglias kjønnteori.

Tematisering av kvinnelig seksualitet

***Fru Marta Oulie* (1907), *Jenny* (1911), *Våren* (1914), *Splinten av trollspeilet* (1917) og *Den trofaste hustru* (1936)**

Sigrid Undset skildret alle slags skjebner, fra helgeners liv til "løsaktige" kvinner i Kristiania. De fleste av hennes samtidsromaner problematiserer imidlertid ekteskapet og kjærligheten mellom mann og kvinne. I det følgende vil jeg gå litt inn på Undsets samtidsromaner og to noveller, for å se om de gir uttrykk for en felles kjærlighetsoppfatning. *Fru Marta Oulie*, *Jenny*, *Våren* og *Splinten av trollspeilet* tilhører den tidlige fasen i Undsets forfatterskap, mens *Den trofaste hustru* og *Ida Elisabeth* kom ut etter de historiske romanene og dermed tilhører den senere delen av forfatterskapet. Alle disse verkene, med unntak av *Jenny*, handler om ekteskap. Jeg har likevel valgt å ta med *Jenny* i denne sammenhengen, fordi dette verket så tydelig viser hva som skjer

med en kvinne når kjærlighetslivet hennes utfolder seg utenfor ekteskapet.

Fru Marta Oulie er skrevet som en dagbok over drøyt to år av hovedpersonens liv. Marta forteller om sitt samliv med ektemannen Otto, som ved bokens start er alvorlig syk av tuberkulose og innlagt på sanatorium. Hun angrer bittert på at hun har sviktet sin mann ved å innlede et erotisk forhold til familievennen Henrik. Selv om Otto aldri får vite om utroskapen, føler Marta skammen som uopprettelig. Når Otto dør, avslår hun et ekteskapstilbud fra Henrik, fordi hjertet hennes har stivnet, hun er ikke lenger i stand til å elske noen. Kanskje ønsker hun også å straffe seg selv ved å slite som aleneforsørger for sine barn.

Jenny i romanen med samme navn har svært høye forventninger til kjærligheten og strenge krav til seg selv som kvinne. Ved romanens start er hun en livsglad og sterk ung kunstner, som heller vil leve alene enn å gå på akkord med sine egne kjærlighetsidealer. Men i møte med den keitete Helge Gram svikter hun sine idealer og innleder et kjærlighetsforhold, først til ham, så til hans far. Disse destruktive relasjonene ender med at hun tar sitt eget liv.

Våren handler om barndomsvennene Rose og Torkild, som finner sammen og gifter seg, selv om Rose er i tvil om Torkild egentlig er den mannen som kan bli hennes "herre". Når de mister sitt første barn, kommer på nytt tvilen på ekteskapet opp igjen i Rose, og hun forlater Torkild. Selv om følelsene er forvirrede og sorg og tvil truer kjærlighetens eksistens, finner de to til slutt tilbake til hverandre.

Splinten av trolspeilet består av to lange noveller. "Fru Hjelde" handler om skuespillerinnen Uni, som har gitt avkall på teaterkarrieren på grunna av sin store barneflokk. Familien er ikke særlig velhavende, og alle barnefødsle og det tunge arbeidet i hjemmet har tæret på kreftene til Uni. Møtet med den sofistikerte doktor Lüders setter hennes kjærlighet til mann og barn på prøve, men hun klarer å motstå fristelsen til å innlede et forhold. Det gjør ikke Fru Waage i den neste novellen. Harriet er dypt ulykkelig etter å ha mistet sitt eneste barn, og hun har egentlig ingen følelser for sin mann. Derfor legitimerer hun sin utroskap med den gifte Henning Damm ved å kalle den nye relasjonen for ekte kjærlighet. Når hun får se hans utgråtte kone i trappeoppgangen utenfor leiligheten sin en sen natt, våkner skammen og skyldfølelsen i henne. Etter dette kan hun ikke bli lykkelig.

Nathalie i *Den trofaste hustru* tror at hun lever i et lykkelig ekteskap og får sjokk når mannen hennes en dag forteller om sin utroskap og at han venter barn med en annen kvinne. De to skilles og lever lenge hver for seg, men helt mot slutten av romanen finner de tilbake til hverandre. Da er både Sigurds elskerinne og Nathalies nye kjæreste døde, og veien ligger åpen for at de to på nytt kan gifte seg.

I alle disse verkene møter vi kvinner som er født inn i borgerskapet. De har gjerne både utdanning og et eget arbeid, men har ofte opplevd et sosialt fall på grunn av farens eller begge foreldrenes død. Noen ender opp som kontordamer, andre prøver seg som lærere eller kunstnere. Disse kvinnene er gjerne utstyrt med en "følelse av å være "finere" enn andre" (Bliksrud 2007: 60). De finner seg ikke til rette i miljøer under deres egen stand. Estetiske krav får en symbolsk betydning fordi god smak i deres øyne henger sammen med dannelse og høy moral. Men, som Bliksrud påpeker, er den gode smak "en tvetydig verdi" (Bliksrud 2007: 62), som kan virke både positivt og negativt. Flere av kvinnene opplever at de selv faller igjennom i forhold til de etiske og sosiale kravene, mens andre mennesker som mangler den estetiske sans, fremstilles som mer høyverdige moralske vesener. Fru Marta Oulie er et eksempel på en slik kvinne. Hun har estetisk sans, men mangler moralsk ryggrad. Som ung viser hun "studentsnobberi" og tenker at ektemannen "bare" er forretningsmann. Han kommer fra en gård på landsbygda og mangler den akademiske bakgrunnen hun selv har. Senere angreer hun dette, fordi hun ser at hans kjærlighet og etiske holdning har vært langt "renere" og mer solid enn hennes egen.

Anne-Lisa Amadou skriver i sin bok *Å gi kjærligheten et språk. Syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap* om middelalderens ridderviser som et forbilde for kjærlighetshistorien om Kristin Lavransdatter og Erlend Nikulaussøn (Amadou 1994: 17). Når Kristin blir "berg tatt" allerede første gang hun treffer Erlend, er det både fordi han fremstår som en ekte ridder og på grunn av hans erotiske utstråling. Ridderen er kvinnens beskytter og tilbeder, han viser seg som en tapper kriger og en romantisk beiler, og han har en verdighet som overgår de fleste vanlige menn. "For Kristin og Erlend er kjærligheten en skjebnemakt som lenker dem sammen for evig tid, tross alle de hindringer som legges i veien for dem, og tross alle de lovbrudd de tvinges til" (Amadou 1994: 18-19). Slik jeg leser Undsets samtidsromaner, drømmer de fleste

kvinnene også her om en slik "ridder". De vil beskyttes og forsørges til evig tid, men de vil også elskes og begjæres. Det er imidlertid slik at ridderlitteraturen ofte viser et negativt kvinnebilde. "Kvinnene opptre stort sett som svikefulle forførere som holder seg med en elsker bak mannens rygg" (Rekdal 2009: XIV). På samme måte som syndefallsberetningen i Bibelen gir Eva skylden for mannens "fall", får kvinnene her skylden for ekteskapsbruddene. Slike kvinner er det flere av i Undsets tekstunivers, og i likhet med dronning Guniver i Undsets *Eskalibur* (1915) fremstilles de som angrende syndere.

Fru Marta Oulie beskriver sin kjærlighet som "bare erotikk" (Undset 2007: 29). Hun har på forhånd ingen ønsker om å bli forstått eller kjenne sin manns innerste vesen, men hun ønsker seg en mann som kan beskytte og oppvarte henne på ridderens vis. Hun blir etter hvert skamfull fordi det går opp for henne at hun ikke er ute etter hans "sjel", men kun hans "kyss" og tilbedelse av hennes egen kropp (Undset 2007: 33). Dette er definitivt ikke en kysk jomfrus drømmer om ridderen! Hun blir da også en "svikefull forfører", som bedrar sin mann med hans beste venn, før hun ender opp som angrende synder.

Erotikken spiller en stor rolle også for kvinnens tilfredshet når hun er gått inn i ekteskapet. Torkild i *Våren* minnes den første tiden av sitt ekteskap med Rose som svært lykkelig, fordi "Hun hadde vært hans med lyst og glede" (Undset 2004: 153). Kjærlighetsmøtet mellom de to skildres som kokett lek og berusende lidenskap, der de begge er aktive. Når Nathalie i *Den trofaste hustru* virker tilfreds i sitt ekteskap til tross for sin barnløshet og mannens "travelhet", er det mye på grunn av den seksuelle tilfredsstillelsen han gir henne. Uni Hjelde i *Splinten av trollspeilet* finner først tilbake til roen i sitt ekteskap etter at hun og mannen har gjenopptatt det seksuelle samlivet der de to "slites i lykkelig elskov" (Undset 2004: 104).

Slik jeg ser det, spiller den fysiske kjærligheten en avgjørende rolle i Undsets forfatterskap, og den er uavhengig av ekteskapet. Nathalie fremstår ikke bare som en trofast hustru når hun kaster seg i armene på sin barndomsvenn Sverre Reistad etter skilsmissen fra ektemannen Sigurd, for å leve ut sitt seksuelle begjær. Christine Hamm viser i sin artikkel "Melodramatisk metamorfose i Sigrid Undsets *Den trofaste hustru*" hvordan det seksuelle forholdet Nathalie innleder til Sverre gjør at hun begynner "å

akseptere sin kropp som seksuell, som en kropp som er atskilt fra og annerledes kjønn enn en mannskropp” (Hamm 2005: 147). Kanskje er det grunnlag for å hevde at Undsets kvinner søker en seksuell tilfredsstillelse i vel så stor grad som en forsørger eller intellektuell samtalepartner. De *ktioniske* kreftene er synlig til stede, og seksualitetens makt over kvinnens sinn kommer tydelig frem. Den frigitte kvinnen Torbjørg Bakke i *Splinten av trollspeilet* kommenterer dette på nøkternt vis: ”Det er ikke en av hundre mannfolk som er farlige. Det er omstendighetene som er farlige. Eller vi selv som har det farlige i oss” (Undset 2004: 107). Kvinnene steller seg, kler seg opp og gjør seg vakre for å tiltrekke seg mannens begjær. Det er påfallende i hvor stor grad for eksempel Nathalie og Marta Ouile kommenterer sitt eget utseende. Forfengelighet er et av mange tegn på seksuell aktivitet, men sex er alltid *daimonisk* og kan få skjebnesvangre konsekvenser. Verst går det for den kvinnen som blir stående helt utenfor ekteskapet, hun som ikke en gang har et ekteskap å se tilbake på. Jenny har aldri vært under en manns beskyttelse. Kanskje er hun derfor ekstra sårbar for de ville kreftene i seksualiteten. Hun har aldri fått den bekreftelsen på sin egen verdi, som tross alt både Marta, Nathalie og de andre gifte kvinnene kan se tilbake på. Hun ”var likesom en liljebloomst, og de kan ikke skyte fra roten igjen hvis den første stengelen blev brutt” (Undset 1998: 298). Når Jenny først har sviktet sine idealer, er skaden uopprettelig.

Paglia skriver om naturens mangel på moral. Dersom man tar menneskets seksualitet på alvor og vil gi et troverdig bilde av den, blir man nødt til å innrømme at monogamiet snarere er unntaket enn regelen. Seksualiteten er sterkere enn de edle følelsene. Når man leser *Den trofaste hustru*, finner man hele tiden tegn på at Sigurd elsker sin Nathalie. Likevel er han utro. Det er heller ingen grunn til å betvile at Marta elsker sin Otto selv om hun er utro. Det er dermed en svært kompleks sammenheng mellom kjærlighet og sex i Undsets samtidsromaner. Kvinnene søker både en erobrer og en danned gentleman. Problemet er at de sjelden finner begge deler i én og samme mann. Den virile villstyringen, som erobrer sin kvinne med dyrisk heftighet, har sjelden dannelse og økonomiske trygghet å tilby. Og dersom kvinnen skulle være tilfreds med sin mann, viser det seg ofte at mannen likevel sliter med mindreverdighetskomplekser på grunn av sin lavere dannelse. Nathalie og Sigurd er et eksempel på det. Det moderne menneskets rotløshet blir derfor tydelig i Undsets samtidsromaner. Enkeltmennesket

tilhører ikke lenger en bestemt stand. Storfamilien er oppløst på grunn av fraflytting fra landsbygda og sosial mobilitet. Ekteskapet er ikke lenger en livslang forbindelse, men kan oppløses dersom partene ønsker det. Disse moderne trekkene ved Sigrid Undsets samtidsromaner viser at hun som forfatter stod midt i sin egen tid, selv om hun var skeptisk til enkelte av tendensene i samtiden, og da særlig på familielivets område.

Det er ikke slik at alle verkene jeg her har nevnt skildrer ekteskapet og kjærligheten på samme måte. Noen av fortellingene er preget av en optimistisk tro på at kjærligheten kan overvinne menneskenes svakhet, for eksempel *Våren* og *Den trofaste hustru*, mens andre av verkene er mer pessimistiske på kjærlighetens vegne, for eksempel historien om fru Waage i *Splinten av trollspeilet*. Menneskene er ikke nødvendigvis edlere i de verkene der kjærligheten seirer, men deres lek med ilden er mer forsiktig. Det er et vesentlig skille mellom fru Hjeldes flørt med Vegard Lüders og Fru Waages utroskap. Fru Waage har krysset en grense som får skjebnesvangre konsekvenser for henne selv. Fru Hjelde har stoppet i tide. Men både seksualitetens farlighet og dens skjønnhet er alltid tilstede i alle tekstene.

Der hvor hovedpersonene lykkes i sin kamp mot de *daimoniske* kreftene og bevarer ekteskapet ubesudlet, får vi gjerne høre om noen bipersoners skjebnesvangre fall. I *Splinten av trollspeilet* er de to fortellingene om fru Hjelde og fru Waage satt opp mot hverandre som eksempler på nettopp dette. De to kvinnene tilhører det samme fiksjonsuniverset og dukker opp som perifere bipersoner i hverandres liv. I *Våren* får vi blant annet høre om det ulykkelige ekteskapet til Torkilds foreldre som ble ødelagt av utroskap. Det er som om Sigrid Undsets tekster alltid vil formidle kjærlighetens dobbelhet, det vakre og det farlige, det rene og det urene. Selv i romanen *Jenny*, der de fleste av kjærlighetsmøtene har en mørk skygge over seg, får vi et lite glimt av ren lykke. Jennys venninne Fransiska blir til slutt lykkelig med sin Lennart og skriver til Jenny om sin ekteskapelige lykke. Undsets samtidsromaner og noveller har det til felles at kjærligheten alltid har to sider og at muligheten til å realisere både det gode og det onde alltid er der.

Undset mellom frontene

Første verdenskrig endret både Europakartet og Europas mentalitet. 50 millioner var døde og tre keiserriket gikk i oppløsning. Den moderne teknologiens brutalitet hadde vist seg på slagmarken der maskingevær, nervegass og mitraljøser "effektiviserte" krigføringen. Vitenskapens skyggeside ble tydelig, og stadig flere stilte spørsmålet om fremskrittet egentlig gavnet menneskeheten. Krigen hadde også vist at menneskene ikke ble mer humane i den nye verden, men snarere tillot seg det utenkelige i en verden der Gud var død og Bibelen gikk ut på dato. Europa gjennomgikk en orienteringskrise. Noen søkte mot totalitære ideologier som fascisme, nazisme og kommunisme, andre søkte mot en filosofisk eksistensialisme, mens atter andre oppgav hele prosjektet om å finne en bestemt mening med livet. Tanken om at "alt er relativt" bredte seg. Psykoanalysens fremvekst i de første årtiene av det 20. århundre bidro også til en verdirelativisme hos mange. Freud hevdet at jeget ikke var en enhetlig størrelse med en entydig vilje, men derimot styrt av drifter og krefter i det underbevisste som vi ikke selv er herre over. Dermed ble også de verdisystemene mennesket forankret sin moral i relative, fordi den rasjonelle identiteten var relativ.

I bildet av mellomkrigstidens åndsliv hører også kristendommen med, som en motpol til all verdirelativisme. Oxfordbevegelsen under ledelse av den amerikanske presten Frank Buchman spredte sitt vekkesbudskap til flere europeiske land i mellomkrigstiden. I Norge levde arven etter Hans Nielsen Hauge videre, og den pietistiske lekmannsbevegelsen var en av mellomkrigstidens store folkebevegelser i Norge. "Angsten for "verden" drev den troende inn i "vennesamfunnets" trygghet, og gjorde den puritanske livsholdningen meningsfull" (Oftestad 1991: 254).

1930-tallets kulturdebatt i Norge var frem til slutten av årtiet i stor grad en moraldebatt med skarpe fronter. Orienteringskrisen delte i hovedsak de intellektuelle i to leire; de konservative som ønsket å bevare de tradisjonelle kristne verdier og de radikale som søkte nyorientering. De kulturradikale kjempet mot alle autoriteter som innskrenket individets frihet, det være seg kirken, foreldregenerasjonen eller konservative politikere. Med psykoanalysen som våpen gikk de til angrep på den puritanske moral som undertrykket menneskets naturlige drifter og hindret den frie tanke. Noen konsekvent verdirelativisme var det imidlertid ikke snakk om hos de

radikale i denne kretsen. Idealene fra den franske opplysningstid fungerte i stor grad som verdigrunnlag, og troen på fremskritt og utvikling var slett ikke død. Men enkeltmennesket måtte selv få lov å styre sitt liv uten unødvendig inngripen fra samfunnet³. Forfattere som Arnulf Øverland, Sigurd Hoel og Helge Krog stod i spissen. Svært mange av tekstene deres fra denne perioden kan leses som et oppgjør med den borgerlige moralen. Sigurd Hoel sjokkerte den norske offentlighet i 1927 med *Syndere i sommersol*, der han skildrer sex på en etter datidens norm frilynt måte. I roman *Fjorten dager før frostnettene* (1935) tematiserer han det inautentiske ved et liv der en plettfri fasade betyr alt, mens følelser og drifter fortreges. Hoel hadde meget god kjennskap til psykoanalysen og benyttet seg av denne kunnskapen i bøkene sine.

På motsatt side stod de konservative og kirken. Ledere fra lekmannsbevegelsen, konservative prester og politikere fra høyresiden stod sammen i kampen mot sekularisering og normoppløsning. Ole Hallesby var en viktig hærfører og kjempet blant annet en innbitt kamp mot blasfemi i forbindelse med teateroppsetningen av Marc Conellys stykke *Guds grønne enger* ved Nationaltheatret i 1932-1933. Denne kampen ble ekstra bitter etter at Arnulf Øverland kastet seg inn i striden med sitt foredrag "Kristendommen den tiende landeplage" (1933). Hallesby anmeldte Øverland for blasfemi, men Øverland ble frifunnet i retten.

Sigrid Undsets posisjon i denne kulturkampen er ikke entydig. Hun er ingen tilhenger av de radikale ideene om individets ubegrensede frihet, snarere tvert imot. I følge henne trenger mennesket Gud og kirken som autoritet og veileder i livet. Men med *kirken* mener hun den katolske kirke og ikke den norske, lutherske statskirken, som i følge henne hadde forkvaklet hele kristendommens læregrunnlag og tradisjon. Hun syntes motstanden mot *Guds grønne enger* var misforstått, og hun forsvarte Øverland i kampen om blasfemi. Øverlands harselas med kristendommen kan bare ramme dem som henger fast i en barnetro "bundet til inntrykk av skrekk, tyranni, urettferdighet, sjelelig lavhet, og som aldri er kommet bort fra en slik "barnetroens grunn"" (Undset 2007: 399-400). Den modne mann eller kvinne med et sunt gudsbilde vil med andre ord

³ Leif Longum skriver om mellomkrigstidas idealer i boka *Drømmen om det frie menneske. Norsk kulturradikalisme og mellomkrigstidens radikale trekløver: Hoel-Krog-Øverland* (1986). Han trekker en idehistorisk linje fra Georg Brandes program på 1870-tallet, der Brandes ville omforme samfunnet gjennom et intellektuelt opprør, til 1930-årenes kulturradialere, som i likhet med Brandes først og fremst var opptatt av psykologisk og individuell frihet. Økonomiske og sosiologiske forhold ble sett på som mindre viktig enn denne friheten.

bare se på Øverlands gudsbilde som "barneskremme". Undset benytter anledningen til å fyre løs mot de protestantiske prestene og hevder at det er de som er den store trusselen mot religionen, fordi den protestantiske kirke gir prestene for stort spillerom til å komme med "subjektive meninger" og "forkynne sin personlige overbevisning" (Undset 2007: 403). Den skade en psykopatisk prest kan forvolde er i følge Undset langt større enn hva en hedning som Øverland kan få til, fordi barn og unge får "Guds ord" koblet sammen med prestens personlighet.

Hennes syn på ekteskapet og kjønnsroller var derimot enda mer konservativt enn de lutherske indremisjonspredikantenes. I tråd med den katolske lære forsvarte hun ekteskapets uopløselighet, gikk til angrep på den moderne barnebegrensningen og hevdet at mannen burde forsørge kone og barn slik at kvinnen slapp å forlate hjemmet. Dette provoserte kvinnebevegelsen kraftig, og Undset ble stemplet som reaksjonær. På mange måter var hun nok det, men det er også viktig å merke seg at for henne er det her snakk om kvinnens **rettigheter**; "en mors plikter er i virkeligheten en mors rettigheter" (Undset 1973: 29). Det å oppdra sine egne barn er den mest meningsfulle livsoppgave en normal kvinne kan ha. Erotikken er også uløselig knyttet til reproduksjonen i Undsets tankeverden. Det er kun gjennom et forpliktende samliv, der barnefødsler også hører med, at mann og kvinne kan finne frem til en kjærlighet der ikke "ensomhetsangsten" (Undset 1973: 36) lurar, noe hun finner bevis for i den moderne litteraturen. Disse synspunktene hevdet hun lenge før hun ble katolikk. I artikkelen "Det fjerde bud" fra 1914 er det nettopp det utilfredsstillende ved den moderne frigjortheten hun angriper. Dette er en idé hun skulle holde fast ved resten av sitt liv og utnytte som argument i mange sammenhenger. Verdirelativisme og mangel på faste rammer i tilværelsen fører til ensomhetsangst og fremmedgjorthet. Det kan vi jo også se i hennes egne samtidsfortellinger. Den utro fru Waage i *Splinten av trollspeilet* ender opp ensom og deprimert, til tross for at hun har fulgt sine erotiske instinkter og forlatt sin ektemann til fordel for en elsker, som hun til og med skal gifte seg med.

Det er, etter min mening, ikke noe snerpete over denne moralen. På samme måte som hun fant Øverlands uthengning av kristendommen barnslig uskyldig, så hun på Hoels skildring av et samleie på en strand i *Syndere i sommersol* (1927) som naiv, "fordi hun ville få sand i seg" (Bilksrud 2007: 133). Undset var også den første til å angripe

dobbeltmoralen som hersket i det borgerlige miljøet hun selv kom fra, der en voldtatt ungjente kunne henges ut i prestens tale til konfirmantene fordi hun ble "ødelagt" bare for et kyss' skyld" (Unset 2007: 586), mens voldtektsmannens ugjerning ble forbigått i stillhet.

Sigrid Undset lar seg dermed ikke plassere innenfor en bestemt "front" i 1930-årenes kulturdebatt. Helge Krog og Arnulf Øverland var blant hennes gode venner i forfattermiljøet, selv om hun stod fjernt fra deres livssynsmessige orientering. Samtidig hadde hun mer respekt for Ole Hallesbys puritanske kristendom enn de liberale teologens kompromisser med den moderne kultur.

Mot slutten av 30-tallet endres hele frontbildet som følge av nazismens fremmarsj i Tyskland. Sigrid Undset hadde allerede i 1931 offentliggjort artikler i Tyskland for å motvirke raseteoriene, og Arnulf Øverland kastet seg også tidlig inn i kampen mot den fascistiske faren. Etter hvert sluttet flere og flere seg til denne kampen, både fra de radikale kretser og den konservative siden. Man tok en pause fra debatten om seksualitet og konsentrerte seg heller om en annen verdikamp. Det handlet om menneskeverdet og demokratiet, og her kunne begge sider i den norske moraldebatten forenes i felles kamp. I Sigrid Undsets skjønnlitterære forfatterskap kommer dette til uttrykk ved at menneskeverdet diskuteres opp mot den sterkeste rett, noe jeg siden vil komme inn på i forbindelse med analysen av *Ida Elisabeth*.

Analyse av *Ida Elisabeth*

Resepsjon

Ida Elisabeth ble i stor grad møtt med negative kritikker da boken kom ut høsten 1932. Hans Heiberg gikk så langt som å kalle boken *farlig*. Han mente hovedpersonen var levende og overbevisende skildret, men nettopp derfor var romanen farlig, fordi Undset i følge Heiberg hevet pekefingeren og ba leseren leve på samme måte. Den "oppfordrer folk til en forfusket offervilje som bare er det samme som søt selvpinsel, til en

ansvarsfølelse som bare er det samme som skyldbewissthet, og til kristen egenkjærlighet” (Heiberg 1970: 192).

Det forundret nok ingen at den kulturradikale Heiberg av moralske grunner var skeptisk til Undset, men også blant de konservative støttespillerne sine fikk Undset kritikk. C.J. Hambro var kritisk til denne romanen. ”Det er andre spørsmål enn de kunstneriske som trenger seg frem under lesningen av ”Ida E” – pedagogiske, moralske, religiøse.”⁴

Ronald Fangen derimot var svært begeistret. I hans øyne ble Ida Elisabeth skildret som en ”klok, klar, tapper kvinne” (Fangen 1970: 52), men ikke idealisert. Fangen mente at menneskeskildringene i denne romanen var de mest levende i Undsets forfatterskap, om enn ikke de dypeste. Det er tydelig at han deler hennes religiøse grunnsyn når han kaller Ida Elisabeths kjærlighetsoffer ”en triumf” som gjør at hun ”finner livets dypere mening” (Fangen 1970: 53), noe som står i sterk kontrast til Heibergs forfuskede offervilje. Det er også interessant at Fangen finner skildringen av Frithjof ”briljant”, mens Heiberg mener den arme Frithjof blir en ”ytterst billig bakgrunn for den biske, men edle Ida Elisabeth” (Heiberg 1970: 191).

Senere lesninger av Ida Elisabeth har også i stor grad kretset om de religiøse og etiske tendensene. Mange litteraturhistorikere hevder at samtidsromanene som kom ut etter middelalderromanene ikke holder den samme litterære kvaliteten som bøkene om Kristin Lavransdatter og Olav Audunssøn. Per Thomas Andersen begrunner sitt syn med at ”trangen til å drive ”katholsk propaganda” av og til blir for tydelig, men mest skyldes det inntrykket av at tekstene er pratsomme og skildringene unødvendig detaljerte” (Andersen 2003: 344). Bente Heltoft kritiserer boken for unyanserte personskildringer i sin doktoravhandling. Hun hevder at Ida Elisabeth som karakter er ensidig positiv, kjennetegnet av ”bevissthet”, mens Frithjof kun har negative karaktertrekk, kjennetegnet av ”drift”. Hun hevder også at romanen ikke har noen konflikt; ”ydmyghed fremsættes som et budskap” (Heltoft 1985: 119), fordi Ida Elisabeth fra naturens side bare er ydmyk og from.

⁴ Jeg har hentet dette fra Sigrun Slapgards biografi *Sigrud Undset. Dikterdronningen* (2007). Slapgard siterer her et brev Hambro skrev til Allen 25.10.1941. (Slapgard 2007: 355)

Anne-Lisa Amadou og Liv Bliksrud tolker begge Ida Elisabeth-skikkelsen som mindre helgenaktig⁵. De er opptatt av hennes erotiske lengsler og skuffelsen over lengslene som ikke blir innfridd. I deres lesninger er hun ikke bare fornuft og ren bevissthet. Liv Bliksrud vektlegger også det politiske perspektivet i romanen og ser en advarsel mot nazismens sosialhygiene.

Helje Kringlebotn Sødal er i sin artikkel "Sigrid Undsets *Ida Elisabeth* – en samtidshelgen" opptatt av både den religiøse og den politiske tematikken. I likhet med de fleste andre Undsetforskere finner hun et katolsk menneskesyn i romanen, der tanken om livsførsel som det beste uttrykk for troen står sentralt. Sødal er også opptatt av den ideologiske samtidsprotesten mot både sosialdarwinismen, kvinnebevegelsen og nazismen. Hun mener dessuten at romanen fremdeles er aktuell, både fordi den problematiserer medmenneskelighet kontra egne behov, og fordi sorteringssamfunnet kanskje kan bli en realitet i fremtiden dersom liberal abortlovgivning, genteknologi og eutanasi ikke møtes med motforestillinger.

Benedicta Windt-Val gjennomgår navnebruken i *Ida Elisabeth* i sin doktoravhandling "*Men han het Edvard*" *Navn og navnebruk i Sigrid Undsets forfatterskap* (2009). Hun er særlig opptatt av navnenes symbolske betydning og hvordan dette påvirker navnebærernes liv og skjebne. Når hovedpersonen selv bærer et dobbeltnavn, tolker Windt-Val det som "et signal om at navnebæreren har ulike egenskaper nedlagt i seg, med muligheter til å utvikle seg i flere retninger" (Windt-Val 2009: 344). Ida kan både bety "strid", "(vis) kvinne" og "gjerning, verk" (Windt-Val 2007: 345). Elisabeth kan bety "Gud er fullkommen" eller "Gud er min ed" (Windt-Val 2007: 345).

Christine Hamm er i sin artikkel "Alenemorens iscenesettelser i Sigrid Undsets *Ida Elisabeth* (1932), Cecilie Løveids *Sug* (1979) og Anne Oterholms *Etter kaffen* (2002)" opptatt av Ida Elisabeths utvikling som mor. Hun leser dette verket som et melodrama på grunn av den eksessive fremstillingen av følelsene knyttet til moderskapet. Hun hevder dessuten at *Ida Elisabeth* gjennomgår en utvikling "fra å være

⁵ Bliksrud referer til Amadou i sitt etterord til *Ida Elisabeth* (1999) og sier seg enig i hennes forståelse av hvorfor forholdet mellom Ida Elisabeth og sakfører Toksvold havarerer.

kvinne som ser moderskapet som et biologisk faktum, til å være bevisst mor som velger bort en elsker fordi hun ikke lenger har sans for ham” (Hamm 2010: 293).

Resepsjonen viser dermed at oppfatningen av hovedpersonen og hennes handlinger har vært sterkt varierende, både i romanens samtid og i ettertid. Verket gir rom for ulike tolkningsmuligheter, slik de fleste skjønnlitterære verk gjør.

Tolkningsgrunnlag

Romanen om Ida Elisabeth er delt inn i to deler og spenner over en tidsperiode på nærmere ti år, men med en ellipse på omtrent fem år mellom del én og del to. Del én handler om Ida Elisabeths ekteskap med Frithjof i den lille bygda Berfjord på Vestlandet. Ved romanens start har de to barn sammen, men Ida Elisabeth føder etter hvert et dødfødt barn, og den eldste datteren deres dør etter en alvorlig trafikkulykke. Handlingen er dermed svært dramatisk på det ytre planet, og Ida Elisabeths liv er i disse årene en eneste lang kamp. Hun må i stor grad forsørge familien alene, fordi ektemannen er udugelig på arbeidsmarkedet og aldri holder ut lenge om gangen i et arbeid. Når han mot slutten av del én bedrar henne med en annen kvinne, velger Ida Elisabeth å reise fra ham, selv om hun er gravid.

I del to lever Ida Elisabeth alene med sine to sønner i bygda Viker på Østlandet. I det første kapittelet her blir hennes eldste sønn utsatt for en trafikkulykke, som denne gangen ender godt. Ulykken fører til at Ida Elisabeth blir kjent med sakfører Tryggve Toksvold, som hun etter hvert innleder et forhold til. Toksvold er svært ulik Frithjof, men han fungerer dårlig som stefar for de to barna til Ida Elisabeth og er tafatt som elsker. På det ytre planet er handlingen mindre dramatisk enn i del én, men Ida Elisabeth kjemper med sine egne følelser, fordi forholdet til Toksvold ikke utvikler seg slik hun ønsker. Hun bryter til slutt ut av forholdet.

Som vi har sett, kan romanen *Ida Elisabeth* kritiseres for å tegne et overdrevet heroisk bilde av hovedpersonen. Ida Elisabeth er kvinnen som makter å holde seg selv oppe til tross for en vond barndom, et ulykkelig ekteskap og tapet av to barn. Dessuten forsørger hun sin familie omtrent alene og trår støttende til for andre familiemedlemmer når det trengs. Dette kan absolutt virke heroisk, men slik jeg leser romanen har også

hovedpersonen andre og mørkere sider ved sin personlighet som gjør henne til et troverdig menneske og ikke en heltinne fra ukebladenes verden. Jeg vil i min analyse gjøre rede for hvordan Ida Elisabeth hele tiden kjemper en kamp mellom natur og kultur i seg selv. Hun er en kvinne, slik Paglia ser kvinnens natur, full av uregjerlige drifter og mørke lyster, men fordi kulturen er så integrert i hennes personlighet, handler hun i stor grad ut i fra et etisk resonnement.

Per Thomas Andersen påpeker i sin analyse av kjærlighetsmotivet i Ida Elisabeth hvordan åpningskapittelet etablerer bokens kjernekonflikt mellom morskjærlighet og erotisk kjærlighet (Andersen 1981: 17). Jeg er enig med Andersen i dette, men slik jeg leser boken er ikke denne konflikten fullt så religiøs, eller preget av katolsk tenkning, som han vil ha det til. Selv om det religiøse billedspråket ligger opp i dagen i åpningskapittelet, med katolske ungpiker som kommer rett fra ursulinernonnene i England, finner jeg det riktigst å ta Ida Elisabeths ikke-religiøse tenkning om seg selv på alvor. Slik hun fremstilles i det meste av boken, er ikke religion eller det hellige viktig for henne. Hennes beveggrunner og valg følger menneskelige eller praktiske hensyn. Hennes etikk er fullt og helt profan. Det at forfatteren tillegger hennes livsoppgave en religiøs betydning, får slik jeg ser det, svært liten betydning for personschildringen av Ida Elisabeth. Bruddet med Toksvold har like mye med skuffelse å gjøre som med hensynet til barna. Jeg vil derfor konsentrere meg om kampen mellom natur og kultur i romanen.

Åpningskapittelet – et tematisk anslag

Vi møter Ida Elisabeth på hjemreise fra et sykehusopphold med sin syke sønn. Det er mørk kveld i det hun skal stige om bord i dampbåten. Til tross for omstendighetene med det syke barnet, den mørke, kalde natten og ensomheten ved at ingen har møtt frem for å si farvel til henne, er Ida Elisabeth slett ikke motløs. Hun lar seg oppmuntre av ”dampskipsluften”, som vekker hyggelige minner, og vennligheten fra dampskipsjomfruen, som hun tydeligvis har snakket med tidligere. Det er ikke mye som skal til for å glede Ida Elisabeth. Etter hvert forstår vi også at det heller ikke er mye som skal til for å irritere henne. Hun blir både såret og irritert når hun overhører en kommentar fra en av de unge jentene hun deler kahytt med, om at det lukter vondt av

bandasjen til hennes sønn. Siden lar hun denne irritasjonen få utløp i en diskusjon med disse jentene om ursulinernonnene i England.

De to unge jentene er begge katolikker og omtaler alle nonnene som "mother", noe Ida Elisabeth lar seg provosere av. "Gud, for no jål! Men sånn går det når folk vil sette seg opp mot naturen. De har naturligvis de samme lidenskaper som alle vi andre, og så går hele kodiljen av gamle jomfruer der og lar seg kalle for mor av andre folks unger. Isj!" (IE: 14). Måten hun reagerer på når hun hører om de oppofrende nonnene, som følger kallet fra Gud om å ta seg av alle trengende mennesker, viser at Ida Elisabeth slett ikke er så harmonisk og tilfreds som vi først kan få inntrykk av. Et moderskap løsrevet fra det biologiske virker kanskje truende for henne som har ofret så mye nettopp for det biologiske moderskapet. I tillegg lar hun seg provosere når den ene unge jenta avslører sine idealer om ekte kjærlighet og familieliv. Ida Elisabeth uttrykker sine desillusjonerete erfaringer om kjærlighet som "naturen" som spiller en "et puss" (IE: 15). Mens de unge jentene er opptatt av kjærlighet og moderskap på et åndelig plan, ser Ida Elisabeth kun den biologiske delen av det hele. Kanskje er det nettopp fordi hun egentlig sørger over sin tapte mulighet til den store kjærligheten? Splittelsen mellom ønsket om lidenskap på den ene siden og kravet om selvoppofrende omsorg på denne annen side blir antydnet som et tema i Ida Elisabeths indre. Naturen kjemper mot kulturen.

Forfatteren gir oss også et innblikk i den uroen hun føler ved tanken på sin mann, Frithjof, og lar oss få et lite innblikk i deres forhistorie sammen. De to har kjent hverandre fra de var barn og startet sitt erotiske forhold allerede i konfirmasjonstiden. Men Frithjof har skuffet Ida Elisabeth fryktelig ved at han ikke klarer å holde på et arbeide over tid og bare gir opp med en gang han møter litt motstand. Det blir mer og mer åpenbart at Ida Elisabeth sliter med sitt ekteskap. Store deler av åpningskapittelet er heltinnens indre språk⁶ der hun ser tilbake på livet sitt og prøver å forsone seg med at ting er blitt slik det er, samtidig som hun føler trass og sinne over sin skjebne. Hun vemmes ved tanken på hvordan hun lot seg forføre av Frithjof som ung, samtidig som hun innrømmer for seg selv at hun til tider lokket ham og degget for ham ut i fra et ønske

⁶ Jeg har valgt å holde meg konsekvent til Gaaslands terminologi og bruker derfor begrepet *indre språk* i stedet for *indre monolog*, som vanligvis betegner alle former for indre tale. Gaasland bruker kun begrepet indre monolog om indre språk der karakteren selv fører ordet. I *Ida Elisabeth* er det fortelleren som fører ordet, men vokabularet og uttryksmåten er karakterens. Denne varianten av indre språk kaller Gaasland *indirekte fri stil* (Gaasland 1999: 34).

om å være "forferdelig uskikkelig" (IE: 17). Det virker derimot ikke som et vakkert kjærlighetsmøte når hun beskriver ham som en hund, som stred "mellom lyst til å snappe en bit og frykt for piskan" (IE: 17), mens hun selv fremstår som hundens herre. Kanskje er ikke Ida Elisabeths hovedproblem mannens udugelighet, men alle de irrasjonelle følelsene hun selv sliter med.

Når Ida Elisabeth ligger søvnløs i sengen med barnet i armene, minnes hun den greske tragedien Medea, som hun så som barn. Hun minnes hvordan Medea tok livet av sine egne barn "da hun fikk ordentlig forståelse av hvordan faren deres var" (IE: 16). Ida Elisabeth uttrykker forståelse for Medeas grufulle handling, som ikke nevnes direkte i teksten her, men som jo er velkjent for alle som kjenner Evripides tragedie. Medea dreper sin rivalinne og sine egne barn for å hevne mannens utroskap. Frithjof har så langt i romanen ikke vært utro, og Ida Elisabeth har ingen glødende lidenskap for sin mann. Likevel dukker denne tragedien opp i tankene hennes. Kanskje er det fordi Ida Elisabeths psyke har noe til felles med Medeas? Camille Paglia kaller Medea "a vehicle of chthonian disorder" (Paglia 2001: 108). Når Jason forlater henne til fordel for en ung prinsesse, gjennomgår hun en metamorfose som bringer alle de destruktive, *ktoniske* kreftene i henne til overflaten. Hennes lidenskap for ektemannen forvandles til et brennende hat og ønske om hevn. Hennes apollinske fornuft er forsvunnet, og hun er i stand til å utføre de mest groteske handlinger.

De destruktive tankene dukker stadig opp hos Ida Elisabeth denne natten. Hun minnes sin egen villskap i ungdommen, sitt eget ønske om å gjøre noe galt. "Det var det som var det spennende, det var den egentlige lyst i denne leken – at det var forferdelig uskikkelig, og hvis noen fikk vite om det, så Gud nåde dem!" (IE: 17). Det er noe *ktonisk* over måten hun beskriver sin lek med Fritjof som ung. Hun kjæler for ham og støtter ham vekk. Dette maktspeillet er i følge Paglia typisk for den *ktoniske* urkvinnen som i stor grad var seksuelt aktiv og kjente sin egen makt over mannen. Sex handler om å ta til fange og å bli fanget, la fornuften fare og overgi seg til driftene. Dette er et farlig spill både for mann og kvinne, fordi de kreftene som utløses er så sterke og fordi risikoen for graviditet alltid vil være der. Barnet i hennes armer er en konsekvens av denne galskapen som dro henne mot Frithjof. Men når hun nå har innsett at hun slett ikke elsker denne mannen, og heller ikke respekterer ham, vekkes en avsky i henne som nok kan minne

om Medeas hat. I motsetning til Medea tviholder derimot Ida Elisabeth på fornuften, på samme måte som hun trykker sitt syke barn inntil seg. Hun innser hvordan driftene har ført henne galt av sted, men er villig til å bære de byrdene dette har pålagt henne. Tanken om hevn skyldes verken svik eller lidenskap, men skuffelse. Frithjof har ikke vist seg som den sterke beskytteren hennes drifter søkte. Hun avskyr hans feighet og udugelighet, og i nattens mørke dukker de destruktive tankene opp i henne.

Vekslingen mellom den takknemmelige gleden over enkle ting og de mørke nattetankene viser klart spennet i Ida Elisabeths personlighet og gir et forvarsel om den kampen hun må kjempe videre i romanen. Selve reisen med dampbåten blir jo også en metafor for den livsreisen hun har lagt ut på. Kanskje har hun en ledestjerne med en guddommelig virkning på hennes liv, slik Andersen tolker stjernen hun ser på kveldshimmelen (Andersen 1981: 16). Men siden denne ledestjernen tolkes som hennes egen samvittighet, kan den i prinsippet løsrives fra en religiøs forståelse uten å miste sin betydning. Den guddommelige styring som eventuelt måtte ligge der, er uansett ikke åpenbar for hovedpersonen selv. Ida Elisabeths prosjekt er først og fremst å skape et godt liv for seg selv og barna.

Sex og skam

Sigrid Undset skildrer i flere av sine romaner kvinner som strever med skam fordi de har forbrutt seg mot sine egne og samfunnets idealer på det erotiske plan. "Vår skam utløses særlig i situasjoner hvor vi blir blottstilt og erfarer vår egen utilstrekkelighet og feilbarlighet" (Riksen 1998: 1), skriver idéhistorikeren Knut Inge Riksen. Han hevder også at skammen virker tilbake på selvfølelsen og kan svekke den. Hos Undsets kvinner er skam som regel knyttet til erotikk. Noen overvinne skammen, slik som for eksempel Kristin Lavransdatter. Middelalderkvinnen Kristin vet at hun har forbrutt seg mot Guds lov ved å ligge med Erlend før de ble gift, men ekteskapet gir henne fornyet selvfølelse og selvrespekt. Andre makter ikke å bære skammen, slik som Jenny, som til slutt tar sitt eget liv.

Ida Elisabeths indre språk i åpningskapittelet viser at også hun har strevd med skam etter det erotiske forholdet til Frithjof i ungdommen. Hun fortolker sine egne

reaksjoner og gir skamfølelsen det Taylor kaller en "betydning" (Taylor 2007: 144). Skammen har vært en adekvat reaksjon på nedverdighelsen hun opplevde da forholdet mellom henne og Frithjof ble oppdaget. I flere år "var hun så skremt og beskjemmet så hun trakk seg sammen som et redd dyr, bare et mannfolk forsøkte noe som lignet en tilnærming overfor henne" (IE: 20). Da Frithjof dukket opp igjen i livet hennes, og de giftet seg, var det først og fremst fordi hun ønsket oppreisning

Hun ville ha oppreisning for seg selv, og hun ville ha oppreisning for Frithjof – hun ville overbevise seg selv og hele verden om at det hadde vært *kjærlighet*, det som tumlet med dem den gangen. Alt det sørgelige og ydmykende kom bare av at de hadde vært så alt for unge. (IE: 21)

For henne kunne altså ekte kjærlighet legitimere et seksuelt forhold før ekteskapet, og ekteskapet kunne gi moralsk oppreisning i samfunnet. Hennes etikk var på dette stadiet en blanding av sinnelagsetikk, der tanken bak handlingen er avgjørende, og konsekvensetikk, der handlingen kan forsvares dersom den fører til noe godt. Den kristne pliktetikken var derimot fraværende. Hun følte ikke at hun hadde forbrutt seg mot noen guddommelig orden ved sitt utenomekteskapelige forhold.

Ved romanens start er det imidlertid klart at Ida Elisabeth ikke lenger føler at ekteskapet har gitt henne noen oppreisning. Snarere har ekteskapet gitt henne en ny form for skam, nemlig vissheten om at hennes mann er udugelig. Når Ida Elisabeths selvfølelse rammes fordi hennes mann ikke oppfylder samfunnets krav til en dugelig ektemann, skyldes dette først og fremst at hun som kvinne henter en stor del av sin identitet fra mannen. Mens mannen tradisjonelt har hentet mye av sin identitet fra arbeidslivet, har borgerskapets kvinner fra og med 1800-tallet hatt kjærligheten som sitt prosjekt og sin "mulighet til identifikasjon" (Frykman 1994: 78). Ida Elisabeths borgerlige bakgrunn har skapt forventninger i henne om en romantisk kjærlighet, der mannen fremstår som et ideal og forbilde hun kan være stolt av. Hun må nå revurdere hele sin tenkning om en dypere mening bak alt som har skjedd, samtidig som hun alene må kjempe for det daglige brød. Det er ikke egentlig mangelen på penger som plager henne, noe hun selv uttrykker klart i forbindelse med et jobbtilbud Frithjof får i kapittel seks i del én: "Om vi får det enda trangere enn vi har det nu, skal jeg være nøyd allikevel. Bare jeg får se Frithjof arbeide" (IE: 111). Hun kan verken forsvare sitt forhold

til Frithjof med kjærlighetstanken eller med at det har fått gode konsekvenser. Hva blir det da igjen? Hvorfor går hun ikke fra ham?

Ida Elisabeths barndom, som skildres gjennom kortere og lengre ellipser i det indre språket, ble sterkt preget av farens "fall" fra vellykket skipsreder til alkoholisert og arbeidsledig. Selv om Ida Elisabeth skammer seg over faren, tenker hun allikevel tilbake på ham med kjærlighet og innrømmer for seg selv at hun hele tiden var glad i ham, til tross for at han ble både vulgær og voldelig hver gang han ble full. "Hun hadde vært glad i ham – det var akkurat det som hadde vært det verste hele tiden, at i grunnen var hun glad i ham, men hun raste for å la være" (IE: 38). Psykologisk sett kan kanskje de følelsene hun har for Frithjof ses på som en videreføring av følelsene hun hadde for sin far. Kjærlighet og skam er uløselig knyttet sammen.

Den sympatiske legen Sommervold har bedt henne forlate Frithjof for å redde seg selv og sine barn, men hun har ikke fulgt rådet. Mens Ida Elisabeth ligger våken i kahytten den første natten vi møter henne, tenker hun over hvorfor. Hun foretar det Taylor kaller en sterk vurdering av sine egne valg. "Hun syntes ikke at hun kunne helle et menneske som Frithjof ut av hjemmet hans og si til ham: synk eller flyt" (IE: 23). Dette er plikketisk begrunnet fordi hun føler et ansvar for sine barns far. Men det er også tydelig at hun faktisk føler en form for kjærlighet for sin mann. Hun tenker at hun ikke hadde orket å se Frithjofs ansikt hvis hun skulle ha kastet ham ut av huset. Denne kjærligheten får en klar parallell til morskjærlighet, fordi hun like før nevner at det ville være grusomt om noen kastet ut hennes barn. Frithjofs kjærlighet til henne minner også om et barns kjærlighet til sin mor. "Han var glad i henne, fordi han stolte trygt på henne – hun ville nok sørge for at han aldri skulle lide nød" (IE: 24).

Forholdet mellom Ida Elisabeth og Frithjof har dermed et klart preg av mor-barn relasjon ved romanens start, og det kan sies å være en parallell til den kjærligheten hun følte til sin "mislykkede" far. Det er ikke bare plikten som binder foreldre og barn sammen, men også kjærligheten. Samtidig kjemper Ida Elisabeth med skammen. Hun innser at hun alltid har visst at Frithjof var slik og at hun dermed ikke kunne elske ham som mann, og det gjør hele det erotiske forholdet mellom dem illegitimt ut i fra hennes tidligere sinnelagsetiske overveielser. Når hun omtaler ham som pen, men

sammenlikner ham med en "kjøttmorell" (IE: 20) får jeg assosiasjoner til et nyfødt spebarn. Den lille røde og gule klumpen er kun vakker for moren som har født barnet.

Camille Paglia hevder at "the man who finds his true wife has found his mother" (Paglia 2001: 53). Hun mener at de arkaiske mytene om *Den store mor* utsier noe essensielt om alle seksuelle forhold mellom mann og kvinne. Mannen søker mot kvinnen fordi det er hun som har født ham. Kvinnen søker mannen for å gjenerobre det hun selv har født. Dette er et uttrykk for naturlige drifter i mennesket. Så langt skulle man kanskje tro at en slik fortolkning av forholdet mellom Ida Elisabeth og Frithjof kunne legitimere det incestuøse ved det. Men de arkaiske mytene bygger også på den forutsetningen at mannen er jeger, mens kvinnen holder seg i ro ved teltene. For at forholdet mellom mann og kvinne skal fungere, må mannen være i stand til å forsørge sin kvinne ved sitt jaktutbytte og beskytte henne mot ytre farer. Denne dimensjonen mangler i forholdet mellom Ida Elisabeth og Frithjof. Dermed står forholdet i fare for å utvikle seg skjævt. Frithjof kan bli en "dying god" (Paglia 2001: 52), som blir drept av sin mor etter å ha utført sin eneste plikt, nemlig å befrukte *Den store mor*. Åpningskapittelet fungerer som en eksposisjon og viser at Ida Elisabeth har dette som en mulighet, selv om hun ennå ikke har "orket" å kvitte seg med ham (IE: 24). Tematisk antydes sex og skam som en grunnkonflikt i boken.

Narrative forhold

Romanen om Ida Elisabeth har en anonym tredjepersonsforteller, og narrasjonen er etterstilt gjennom hele romanen. Synsvinkelen er intern med indre fokusering, og den ligger hele tiden hos Ida Elisabeth, som åpenbart har fortellerens sympati. Tekstens fortellernærver ligger stort sett midt mellom det Rolf Gaasland kaller sterk og svak mimetisk modalitet (Gaasland 1999: 33). Gjengivelsen av hovedpersonens indre språk, som utgjør det meste av teksten, kan karakteriseres som *indirekte fri stil*, som jeg har gjort rede for i fotnoten over.

Det virker som den etterstilte tredjepersonsfortelleren ønsker å få frem mest mulig av Ida Elisabeths ulike sinnsstemninger fordi interjeksjoner som "uff" og "å" stadig går igjen. Syntaksen i det indre språket er til tider usammenhengende, og vi finner en

utstrakt bruk av aposiopese. Resonnementene blir ofte avbrutt med en tankestrek før heltinnen kommer til hovedpoenget. Dermed forblir en del av hennes innerste følelser og tanker skjult for leseren, men vi ser likevel et viktig personlighetstrekk ved Ida Elisabeth, nemlig hennes unnvikenhet i forhold til store følelsesmessige konflikter.

Uff – om hun hadde forstått det den gang, hun kunne gifte seg med den fyren og få barn med ham, det var *en* ting – han kunne aldri i livet komme til å kjenne henne eller noe annet menneske for den saks skyld, det var noe annet– (IE: 176).

Denne fortellerteknikken er særlig dominerende i første del av romanen før bruddet med Frithjof. Dermed får fortelleren frem at Ida Elisabeth i hele denne perioden av sitt liv legger bånd på seg eller fortrenger hva som egentlig er galt med Frithjof og ekteskapet deres.

Den indre diskusjonen i Ida Elisabeth overskygger i stor grad både den ikke-språklige handlingen og det ytre språket i romanen. De fleste miljøskildringene og handlingsreferatene gis i form av indre språk hos Ida Elisabeth, og til og med i scenene der hun samtaler med andre blander fortelleren inn Ida Elisabeths indre språk. På den måten får fortelleren frem at det er heltinnes indre kamp som er romanens viktigste handling. Alle personskildringer ses gjennom hennes øyne, og selv om hun kan virke klarsynt og nøktern, farges naturlig nok skildringene av hennes egne følelser for dem hun iakttar.

Frithjof virker ekstra latterlig og umandig ved at hans egen kone, som burde være lojal, avslører hans feil og mangler. Hennes egen manglende respekt for mannen ligger hele tiden og dirrer under overflaten når hun beskriver ham. Et typisk eksempel på det er beskrivelse av ham i andre kapittel når han har skaffet seg en buss, som han tror han kan drive rutetrafikk med.

Han forsøkte å late som han var svært oppesen, han liksom brystet seg og barsket med vinger. Stemmen hans hadde lett for å skjære over og bli skrikende høy og tynn; det virket alltid så besynderlig, fordi han var så stor og rørslig – kunne se ut som en riktig karslig kar, når han tidde stille og en ikke la merke til hans ansiktsuttrykk (IE: 29).

Denne skildringen avslører hvordan fortidens nederlag fremdeles er de brillene Ida Elisabeth ser sin mann igjennom. Mimikken, kroppsspråket og stemmen til Frithjof tolkes av strengt vurderende øyne som ser ham som latterlig. Selvtilliten hans ses på som tilgjort. Hun tror ikke at han selv kan føle seg barsk fordi han for henne aldri har vist seg som en skikkelig mann. Hun forutsetter også at hennes egen vurdering av situasjonen er selvinnløsende, det bare er barnslig trass når han vil ha ting på sin måte. Måten fortelleren gjengir Ida Elisabeths tanker på, tyder på at fortellerens vurdering av Frithjof sammenfaller med heltinnens.

Også i skildringen av Frithjofs familie virker det som fortelleren og Ida Elisabeth er helt på linje. Foreldrene til Frithjof har hele sitt voksne liv vært avhengig av hjelp fra andre for å overleve, enda det kommer klart frem at de begge var meget begavede i ungdommen. Jens Braatø ”hadde forsøkt seg på en masse forskjellig (...) – men ingenting hadde riktig villet gå for ham” (IE: 55). Selv om han også skildres som en vennligsinnet og til tider hjelpsom mann, blir ironien tydelig når han i kapittel seks i del én motsetter seg at sønnen Frithjof skal påta seg en jobb som innebærer uniformsplikt. Uniform er i hans øyne ”tegnet på en fri manns nedverdiggelse” (IE: 109). Men han er ikke i stand til å se det nedverdiggende ved at både han selv og hans sønn bestandig har vært nødt til å motta økonomisk hjelp fra andre.

Borghild Braatø skildres som en ”rund liten fugl, en erle” og ”en rypemor” (IE: 61). Hun tripper rundt, gjør det lunt og koselig i sitt lille rede, tar alt lettvint og kvitrer om alt som ligger henne på hjertet. Men bak den tilsynelatende lykkelige fasaden og all kosepraten om kjærlighet og ømhet, ser man også en redd fuglemor som desperat prøver å beskytte sitt eget avkom. Når den halvaksen datteren Else er ille ute med et svermeri, fremstiller Borghild det som en hjelp for svigerdatteren at hun vil sende Else over til henne som ”tjenestepike”. Dette kan virke som en utspekulert plan, men fordi hele familien Braatø skildres som totalt hjelpeløse, virker det hele mer latterlig enn ondsinnet. Else er en bortskjemt og hjelpeløs unge, som slett ikke evner å være til noen nytte for andre. Ida Elisabeth reflekterer for seg selv over hvordan svigermoren tenker: ”Nei, det går ikke an å tenke på en gang hvor forferdet og fortvilet denne arme rypemoren kom til å bli, hvis det nu igjen gikk så galt med en av kullet hennes, så selv

hun måtte skjønne det var rent galt fatt” (IE: 61). Fortelleren og Ida Elisabeth er også her på linje i sine vurderinger av den stakkarslige familien Braatø.

Måten Tryggve Toksvold fremstilles på er annerledes. Mens Ida Elisabeth hele tiden irriterer seg over det negative ved Frithjofs personlighet, overser hun i stor grad Toksvolds vanskelige sider. Det er påfallende hvor lite hun fester seg ved hans hissig temperament, og særlig at hun godtar alle utbruddene overfor hennes barn. Helt i starten av forholdet deres har Toksvold med seg et krockettspill til barna. Det viser seg at barna er for små til å skjønne spillet, noe som gjør at ”store, voksne Tryggve tapte tålmodigheten og ble hissig” (IE:234). Når Ida Elisabeth tenker tilbake på denne episoden, kommer det ingen refleksjoner omkring den voksne mannens mangel på velvilje overfor hennes små barn. Det er tydeligvis uproblematisk at han lar irritasjonen sin komme til uttrykk og dermed risikerer å støte barna fra seg. Leseren forstår godt at barnas skepsis til den nye stefaren forsterkes av raseriutbruddene hans, men Ida Elisabeth selv tenker ikke over det. Det eneste hun ønsker at Toksvold skal endre på overfor barna, er utdelingen av penger til godteri. Hun ser at barna gjennomskuer Toksvolds intensjoner med pengegevarene, men hun kvier seg for å ta det opp med ham. Hun ønsker jo selv å få være alene med kjæresten sin og tror ikke at det er annet enn ubetenksomhet fra hans side når han støter barna fra seg.

Skildringen av Toksvold avslører dermed et punkt hvor fortelleren ikke deler Ida Elisabeths oppfatning. Fortelleren lar det skinne klart igjennom at Toksvold har et problem med temperamentet sitt, at han ikke evner å sette seg inn i barns sårbarhet og at han kan være temmelig spotsk mot dem han ikke liker. Fortelleren refererer for eksempel ”Toksvold bare lo ondskapsfullt” (IE: 289) i en scene der Frithjofs søster Else er gjenstand for diskusjon. Ida Elisabeth reagerer imidlertid ikke. Selv mot slutten av forholdet deres når hun har innsett at det ikke går, klandrer hun ikke Toksvold. Det er som om hun selv tror at uansett hvordan Toksvold hadde oppført seg, ville barna lidd under en stefar. Hun kan nok se at Toksvold er svært ulik henne selv, men hun går ikke videre og kaller det et problem. Hun vil selv påta seg ansvaret for bruddet. Fortelleren ønsker derimot å vise at Toksvold må ta sin del av skylden. Enkelte steder fremstår han rett og slett som latterlig umanding. I en erotisk ladet scene helt i starten av romansen deres ødelegger han fortryllesen med å snakke om at Ida Elisabeth burde skaffe seg en

”hageslange” (IE: 226). Denne hageslangen kan tolkes som en freudiansk glipp, som en metafor for mannens lem, men det komiske ligger i at han snakker om hva hun burde skaffe seg i stedet for selv å fremstå som aktiv og mandig. Han virker verken leken eller erotisk i måten han formidler budskapet sitt på, bare kjedelig praktisk.

Fortellerteknikken understreker dermed hvordan Ida Elisabeth oppfatter de to mennene i sitt liv. Frithjofs oppførsel tolkes i stor grad negativt, mens hun overser Tryggve Toksvolds negative karaktertrekk. Teksten får en svakere mimetisk modalitet i de lange partiene hvor Ida Elisabeth analyserer disse mennene for seg selv.

Christine Hamm påpeker hvordan deler av det indre språket i *Ida Elisabeth* blir melodramatisk fordi ”leseren får formidlet følelser og tanker til et menneske som dette mennesket mener ligger hinsides formulering” (Hamm 2010: 292). Hamm bruker skildringen av Sølvis død i romanen som eksempel og viser hvordan forfatteren her formulerer noe romanpersonen ikke selv kan sette ord på og ”at det indre åpnes opp på en overdreven måte” (Hamm 2010: 292). Slik jeg ser det, er denne fortellerteknikken enda mer påfallende i skildringen av Frithjofs dødsleie. Her pøser forfatteren på med klagesukk, tårer, kyss og Guds ord som trøst. Når Ida Elisabeth plutselig ser en slags guddommelig styring ved det hele, virker det som forfatteren påtvinger henne en religiøs forankring og et tenkesett som tidligere har stått henne veldig fjernt.

Og her hun stod, følte hun seg overveldende viss på at det var noe, så virkelig og så usynlig som stjernene er om lyse dagen, og den var den samme for dem alle fire, moren og sønnen her som var stykker av hverandres stoff, og de to gamle ektefellene som var så uendelig ett, og hun og denne mannen som hun var blitt gift med ved en feiltagelse – Gud var det eneste som virkelig var det samme for dem alle (IE: 354)

Diskursen i romanen er i stor grad anakron på grunn av de mange analepsene. Ida Elisabeth tenker til stadighet tilbake på hendelser fra fortiden. Det virker som fortelleren bevisst bruker disse analepsene til å forklare nåtiden og begrunne hvorfor de ulike karakterene har utviklet sine gode og dårlige sider. Den retrospektive fortellerteknikken er med på å gi en psykologisk forklaring på den livssituasjonen Ida Elisabeth befinner seg i og hennes måte å takle livet på. Særlig står forholdet til faren sentralt her. I kapittel to får vi vite at han en gang var skipsreder og meget velhavende,

men mistet alt på grunn av forretninger som gikk galt. Etter det begynte han å drikke og ble vulgær i fylla. Den skammen dette brakte over familien ligger fremdeles og verker i Ida Elisabeth, selv om både han og moren er døde. Hun føler det som en plikt at hun ikke må svikte noen, "ikke en gang dem som hun ikke var glad i, ikke likte" (IE: 38), fordi hun selv ble sviktet. Noe av spenningen blir dermed borte allerede her, fordi leseren ikke får anledning til å trekke sine egne slutninger om hvorfor Ida Elisabeth til stadighet velger å ofre seg for andre. Den psykoanalytiske fortolkningen av mennesket som et produkt av arv og miljø er tydelig til stede, noe jeg skal komme mer inn på siden.

Tempoet i narrasjonen er svært varierende. Vi finner både scener, ellipser og oppsummeringer. Det virker som tempoet i stor grad styres av tempoet i Ida Elisabeths kjærlighetsliv. I de periodene der hun ønsker endringer på denne fronten, er tempoet enten lavt eller det Gaasland kaller o-kategori, nemlig scener. Det indre språket i indirekte fri stil gjør at historien nærmest stopper opp mens leseren dras inn i Ida Elisabeths diskusjoner med seg selv. Når en avgjørelse er tatt, økes tempoet igjen enten med ellipser eller oppsummeringer.

Komposisjon

Romanen om Ida Elisabeth er delt inn i to deler på til sammen 21 kapitler. De to kjærlighetsforholdene, til Frithjof og til Toksvold, deler boken i to på samme måte som de deler Ida Elisabeths liv i to. Dermed er det forståelig at de årene som ligger imellom skilsmissen fra Frithjof og møtet med Tryggve, ikke skildres annet enn i korte analepser i del to.

Jeg har allerede nevnt at Ida Elisabeths hovedprosjekt er å skape et godt liv for barna sine og seg selv og at sex kontra skam kan ses på som en grunnkonflikt i boken. Ida Elisabeth kjemper både mot krefter i seg selv og mot ytre motstandere. De *ktoniske* driftene i henne må temmes for at hun ikke skal reagere med destruktiv aggresjon når motstanden blir stor utenfra, enten det er et nytt svangerskap eller mas fra svigermor. Både Frithjof og hans familie fremstilles som motstandere gjennom hele romanen, men for å overvinne sin egen indre motstand, viser det seg at hun må forsone seg med disse ytre motstanderne. Når hun til slutt greier det, oppnår hun den indre roen som gjør det

mulig for henne å fullføre prosjektet sitt. Tryggve Toksvold kan også ses på som en slik motstander som forstyrrer Ida Elisabeths indre ro, selv om han fremstiller seg selv som en god hjelper med de beste intensjoner for både Ida Elisabeth og hennes barn. Etter hvert blir det tydelig at han stadig skaper nye konflikter for den lille familien, og at grunnkonflikten i Ida Elisabeth heller ikke blir løst i møte med Toksvold. Skammen knyttet til sex forsterkes i møte med den regelbundne og selvkontrollerende mannen.

Ida Elisabeth skildres i stor grad som en ensom kvinne som må kjempe seg frem alene i livet. Både foreldrene og søsknene hennes er døde. Legen Sommervold på Vestlandet og jordmoren Marte Bø på Østlandet er de to eneste "hjelperne" som hele tiden er på hennes side. Slik jeg leser romanen, kan disse to tolkes som surrogater for de foreldrene Ida Elisabeth har mistet. Når disse to "foreldresurrogatene" aldri møtes, og de begge to lever alene, sier det også noe om verkets norm. Både den gode far og den gode mor forblir ensomme individer, fordi en lykkelig forening mellom det mannlige og det kvinnelige er så sjelden.

Legen Sommervold hjelper Ida Elisabeth økonomisk. Han er en habil samtalepartner fordi "de kunne stå hverandre så nær" (IE:50). Han er dessuten lojal mot heltinnen også når han er uenig i hennes avgjørelser, som for eksempel at hun ikke forlater Frithjof tidligere. Marte Bø er i hele sin natur et bilde på vennlig moderlighet. Hun er god og rund med velgjørende hender, "det var som hun ble trøstet og beroliget bare ved at Marte tok i henne" (IE: 190). Det symbolske ved at hun nettopp er *jordmor*, viser hennes funksjon som "hjelper" for det nye livet. Ida Elisabeth sier i ettertid at det var takket være Marte Bø at hun ikke "mistet motet den første høsten" på Østlandet (IE: 187).

På mange måter kan hver av de to delene i denne romanen leses som et eget plot med hver sin prosjekt- og konfliktakse. Første del handler om Ida Elisabeths liv med Frithjof i Berfjord på Vestlandet. Her settes konflikten i gang ved at Ida Elisabeth merker at hun er gravid, og spenningen knyttes til hvor mange nye utfordringer forholdet mellom henne og Frithjof tåler. Klimaks i denne kampen er oppdagelsen av Frithjofs utroskap. Konflikten konsolideres ved at Ida Elisabeth tar med seg barna og flytter. Denne spenningsutløsningen avslutter del én. I del to igangsettes det en ny konflikt ved at Tryggve Toksvold kommer inn i livet til Ida Elisabeth på dramatisk vis. Dette kan tolkes

som en ny konflikt fordi Ida Elisabeth nå trekkes mellom to ulike former for kjærlighet, morskjærlighet og erotisk kjærligheten. I del én var den erotiske kjærligheten fraværende, fordi Ida Elisabeths følelser for Frithjof på det området var sluknet. Hvis en leser romanen på denne måten, kan en se på bruddet med Toksvold som klimaks i del to, og perioden etterpå som en spenningsutløsning. Men man får et problem i forhold til romanens avslutning der Frithjof og hans familie igjen dukker opp. Forholdet til Frithjof og hans familie skulle jo egentlig vært avsluttet i del én i en slik lesning. Derfor har jeg valgt å se på romanen som én helhet med ett prosjekt, der de to delene utgjør ulike faser i Ida Elisabeths kamp for sine barn og seg selv.

Åpningskapittelet fungerer, som tidligere nevnt, som en eksposisjon der grunnkonflikten i boken kommer til uttrykk.

Kapittel to til fire kan ses på som en igangsettingsfase fordi Ida Elisabeth oppdager at hun er gravid, og situasjonen blir tilspisset fordi hun egentlig ikke har midler til å forsørge enda et barn. På den ene siden "ville hun slåss for det som hørte henne til" (IE: 28), men på den annen side er hun fortvilet fordi hun vet at "hun hadde bare seg selv å stole på" (IE: 28). Gaasland hevder at igangsettingsfasen alltid vil ha en eller annen form for begjær som motor (Gaasland 1999: 52), et poeng han har hentet fra Peter Brooks. I kapittel to står det at Ida Elisabeth kjenner "et ubendig begjær etter å klare seg alene" (IE: 29). Selve drivkraften i henne er her altså ikke et erotisk begjær, men et begjær etter selvstendighet.

Spenningsstigningen varer helt fra slutten av kapittel fire i del én, der Ida Elisabeth føder et dødt barn, til og med kapittel ti i del to, der Ida Elisabeth bryter forlovelsen med Tryggve Toksvold. Gjennom hele denne hovedbolken av romanen utsettes Ida Elisabeth for prøvelser av forskjellig art, som tester ut hennes etiske ryggrad og avgjør i hvilken grad hun klarer å utvikle seg selv på en autentisk måte. Spenningsstigningen kan igjen deles inn i tre ulike faser ut i fra de ulike prøvelsene Ida Elisabeth møter.

Første fase av spenningsstigningen starter med at Ida Elisabeth føder et dødt barn (IE: 73). Resten av del én i romanen skildrer flere slike tragedier og prøvelser som Ida Elisabeth utsettes for. Datteren Sølvi dør, og Frithjof er utro mot henne. Denne første fasen av spenningsstigningen avsluttes med at Ida Elisabeth bestemmer seg for å gå fra

Frithjof. På en måte kan man si at dette markerer en seier for henne, fordi hun vinner sin selvstendighet og blir kvitt den udugelige ektemannen, men samtidig er ikke grunnkonflikten løst. Hun har fremdeles et barn med denne mannen og går gravid med ett til. Heltinnen vet heller ikke hvordan hun skal klare å forsørge seg selv og sine barn, men begjæret etter å klare seg selv driver henne videre.

Den andre fasen av spenningsstigningen dreier seg om prøvelser av positiv karakter. Slik jeg ser det, utsettes Ida Elisabeth her for fristelser som svekker det gamle begjæret etter å klare seg selv og vekker et nytt begjær etter kjærlighet og samhørighet med en mann. Denne fasen varer fra kapittel én i del to til og med kapittel seks i del to. Tryggve Toksvold frister Ida Elisabeth med sin oppvartning og sitt ekteskapstilbud. Det er ingen tvil om at de to blir svært glade i hverandre, men som jeg har vært inne på tidligere, viser det seg etter hvert at Toksvold har problematiske sider som gjør det vanskelig for Ida Elisabeth å hengi seg til ham.

Den siste fasen i spenningsstigningen er en ny runde med negativt ladede prøvelser, som varer fra kapittel sju til og med kapittel ti i del to. I kapittel sju i del to merker vi at stemningen mellom Ida Elisabeth og Toksvold ikke lenger er god. Uenigheter og sår fra fortiden de begge bærer med seg, kommer tydelig frem. Dette forverres kraftig av at familien Braatø igjen dukker opp i Ida Elisabeths liv. Ida Elisabeth føler seg tvunget til å hjelpe dem, selv om det strider sterkt i mot hennes egne ønsker og behov. Når fortiden på denne måten innhenter henne, gjør det at fase tre i spenningsstigningen blir en parallell til fase en. Mens Toksvold i stor grad dominerte Ida Elisabeths liv i fase to, er det familien Braatø som dominerer i fase én og tre. Dette understrekes ved de mange analepsene, der Ida Elisabeth får gjenfortalt hvordan livet har artet seg for denne familien i de årene de ikke har hatt kontakt.

Spenningen når klimaks når Ida Elisabeth bryter forlovelsen med Toksvold. Dette skjer egentlig først i kapittel tolv, men leseren skjønner at det vil komme til å skje i den store oppgjørssenen mellom de to i kapittel elleve. Når Ida Elisabeth har kommet med sin begrunnelse for å forlate Toksvold i denne scenen, er det egentlig ingen vei tilbake; ”For nu kan det ikke gjøres om igjen. Nu kommer han også til å oppdage mere og mere at vanskelighetene er for svære – ” (IE: 320).

Romanens siste kapittel fungerer som en spenningsutløsning der heltinnen forsones med sine "hovedmotstandere", familien Braatø. Noen lykkelig slutt er det ikke siden Frithjof dør, men det kan virke som dette er den eneste formen for konsolidering som faktisk er mulig. Først nå er Ida Elisabeth reelt sett fri til å kjempe alene for seg selv og sine barn, slik hun i kapittel to uttrykte et inderlig ønske om. Båndene til Frithjof, som har minnet henne om den fornedrende fortiden, er brutt. Alle de sterke vurderingene hun har gjort underveis, gjør det mulig for henne å realisere seg selv. Kanskje vil hun også ha lettere for å etablere seg i et nytt kjærlighetsforhold i fremtiden når hun er kvitt familien Braatø. Det er jo ikke selvsagt at hun forblir alene med barna resten av livet, selv om hun ved romanens slutt tenker at det er umulig å inngå et nytt ekteskap.

En symbolsk fortolkning av spenningskurven

Det symbolske billedspråket i denne romanen kan i stor grad knyttes opp mot kontrastene natur og kultur. Årstidenes veksling, ulike landskap og vekster i naturen kan tolkes som uttrykk for menneskelige egenskaper og psykologiske prosesser knyttet til en feminin diskurs. I følge Paglia ble kvinnen universelt identifisert med naturen i førhistorisk tid. De *ktioniske* kreftene lar seg ikke underlegge fornuften eller viljen, men styrer menneskene etter sine egne lover. De sublimerede tankene og viljeshandlingene derimot, her symbolisert ved industrielle produkter som bilen og symaskinen, har mennesket tilsynelatende bedre kontroll over. De apollinske egenskapene var i utgangspunktet knyttet til en mannlig diskurs, men i moderne tid har kvinnen også erobret kulturen og det apollinske domene.

Når de to ulike epokene i heltinnens liv knyttes til to ulike miljøer rent fysisk, sier det mye om Ida Elisabeths kjærlighetsliv og hennes egen psykologiske utvikling. Livet i Berfjord er preget av den daglige kampen for å overleve. Ida Elisabeth sloss for det daglige brød, kjemper seg igjennom svangerskap, fødsler, ulykker og død. Den frodige og farlige Vestlandsnaturen med stupbratte fjell, fossefall, hav, vind og regn understreker dette. Her befruktes Ida Elisabeth og føder sine barn, og her mister hun to av dem på tragisk vis. Naturen er gavmild, men uforutsigbar og krevende, på samme måte som Ida Elisabeths psyke er ustabil og svært skiftende, jamfør min analyse av

åpningskapittelet. Ida Elisabeths kjærlighetsforhold til Frithjof er dessuten kun knyttet til drift, de har ikke noe sjelelig fellesskap. Frithjof er imidlertid en "fredrøver", noe som gjenspeiles i navnet hans (Windt-Val 2009: 346). Samlivet med ham gjør det umulig for Ida Elisabeth å finne indre ro. Til og med i de stundende hun har det godt, ligger uroen like under overflaten og lurere, noe også naturskildringene understreker.

Bakken var aldeles lysegrønn her bortover omkring stener og stubber. Spredt utover stod rognetrær som var ganske runde i kronene – alle trær og busker her viste merke av at folk hadde lauvet, visst i hundreder av år hadde de gjort det. Bladknoppene var store alt. Ida Elisabeth brøt av en rognekvist. Løvet holdt på å sprette, lignet små lysegrå klør som ville ut. Vann rant i stien der hun gikk (IE: 35).

Denne skildringen av naturen en vakker vårdag viser tydelig den ambivalensen Ida Elisabeth sliter med. Våren symboliserer fruktbarhet og nytt liv, sex og kjærlighet, men naturen har "klør" og kan derfor forvolde skade. Naturen er sterk og lar seg ikke knekke. Trær og busker har merke etter menneskenes "skadeverk", men nye grener vokser stadig ut der hvor de gamle er brutt av. Ida Elisabeths indre er også skadet av andre menneskers herjing med henne, men hun har i likhet med rognetrærne evnen til å skyte nye skudd ut av bruddflatene. Denne skildringen viser også at Ida Elisabeth selv har revet av en gren og selv har skadet sitt emosjonelle liv. Hun er slett ikke uskyldig i sin egen ulykke.

Spenningsoppbyggingens første fase knyttes i stor grad til naturens største motsetninger, liv og død. Barnas ve og vel er hele tiden truet, det er som om Ida Elisabeth hele tiden befinner seg på grensen av hva hun kan tåle både fysisk og psykisk, noe som blant annet understrekes ved skildringen av været. Storm, regn, snø og kulde går igjen i hele denne først delen av romanen. Når vi får høre at Ida Elisabeth er gravid igjen i kapittel to, er været så dårlig at barna omtrent ikke kan gå ut på grunn av storm og regn. Et nytt barn vekker ingen glede, bare uro. Den nyopererte Kallemann har også vanskelig for å kvikne til igjen. Likevel gir ikke Ida Elisabeth opp, men kjemper seg videre.

Det eldste barnet, datteren Sølvi, likner på faren fordi hun dikter seg inn i en drømmeverden. Selve navnet får også en symbolsk betydning fordi det settes i

sammenheng med det dødelige stoffet kvikksølv. Et frempek om den tragedien som rammer dette barnet, finner vi i kapittel fire, der Sølvi og moren småprater under kveldsstellet. Barnet er svært urolig og vanskelig å få i seng, og dermed utbryter Ida Elisabeth: "Uff unge, en skulle tro det var kvikksølv i kroppen på deg" (IE: 65). Sølvi vet ikke hva dette er, og moren må forklare. Jenta tar det for gitt at hun faktisk har de små kvikksølvperlene i seg og spør om perlene kan falle ut. "Ble jeg død da hvis jeg slo meg så skrekkelig så de falt ut?" (IE: 65). Moren svarer noe unnvikende på dette, men benekter ikke at den lille datteren med sølvnavnet har sølvperlene i seg. Når barnet så blir overkjørt av en bil under en sykkelturné med faren, er det som det går tross i ord. Livskraften siger sakte ut av henne i løpet av de dagene hun ligger til sengs etterpå. Indre blødninger antydes som dødsårsaken.

Sølvis død skyldes en bilulykke. Bilen har en fører, og noen kan derfor stilles til ansvar for denne ulykken, den er ikke et naturfenomen slik som dødfødselen i kapittel fire. Ida Elisabeths barn er dermed både truet av naturen og kulturen. Når denne forferdelige ulykken skjer allerede i kapittel fem i første del, forstår vi at den komposisjonsmessig fungerer som en manifestasjon av Ida Elisabeths styrke. Den som har greid seg igjennom noe slikt, må takle all verdens tunge bærer. Og det gjør hun. Ulykkene fortsetter å ramme Ida Elisabeth uten at hun bryter sammen. Hun orker til og med å hjelpe den slitsomme svigerfamilien, som til stadighet trenger hjelp og maser på henne.

Livsgrunnlaget til Ida Elisabeth og hennes familie er først og fremst symaskinen hennes. Riktignok har hun også en forretning, men kundegrunnlaget her er magert, og folk handler stort sett bare rimelige varer. Symaskinen er en moderne oppfinnelse som knytter Ida Elisabeth til kulturen og det Camille Paglia kaller mannens virkefelt. Men en symaskin er ikke nødvendigvis noe som driver en kvinne vekk fra barna og kvinnens naturlige virkefelt, fordi den er beregnet på bruk i hjemmet. Symaskinen blir et bindeledd mellom arbeidsliv og hjemmeliv, mellom mannens virkefelt som forsørger og kvinnens virkefelt som mor og husmor.

Forholdet til Frithjof er egentlig ikke i noen særlig utvikling før helt mot slutten av del én. Allerede i åpningskapittelet avslører hun jo hvor liten respekt hun har for ham, samtidig som hun på et vis er glad i ham og ikke orker å kvitte seg med ham. Frithjofs

utroskap blir en spenningstopp i del én av romanen. Den arbeidssky mannen har blitt tvunget av sin kone til å ta på seg arbeidet som sjåfør i Bergen, for å bidra økonomisk til familiens underhold. Ida Elisabeth orker ikke lenger skammen "at han levde av å leve med en kone" (IE: 113). Sjåførjobben kan tolkes som et symbol for at Frithjof nå må innta en apollinsk posisjon og drive seg selv fremover. Motorvognen er en meget teknisk avansert oppfinnelse som i høy grad kan knyttes opp mot kulturen og mannens virkefelt. Det er dette Frithjof nå kastes ut i, til tross for både egne og foreldrenes protester.

Frithjofs mor har gått så langt som til å advare sin svigerdatter. Hun er redd sønnen, som hun mener har dametekke, kan falle for fristelser når han må klare seg alene i den store byen. For familien Braatø er hele den apollinske diskurs truende, fordi hele familien, både kvinner og menn, fremstår som naturmennesker uten evne til å sublimere sine tanker eller drifter. Dermed kan man jo tolke det slik at Ida Elisabeth bevisst fremprovoserer mannens moralske fall, slik at hun får en unnskyldning for å forlate ham. Hun vet at han søker mot andre kvinner. Sommeren etter de fikk det dødfødte barnet får hun høre at han prøver seg på en ung pike ved et hotell i nærheten. Ida Elisabeth opplever dette kun som pinlig fordi Frithjof gjør seg til latter. Hun tenker at "det var nu vel ikke et kvinnsfolk så dumt så hun gjorde annet enn å le av Frithjofs haneben" (IE: 75). Derfor tar hun ikke svigermorens advarsler alvorlig, men presser mannen til å dra. Når hun så får vite om det forholdet han har til kvinnen i Bergen, føler hun også en lettelse over å kunne kvitte seg med mannen midt i alt raseriet. Etter år med motgang, ulykker og slit vekkes en ny handlekraft i Ida Elisabeth. Hun vil ikke lenger passivt avfinne seg med sin skjebne, men bryte opp og skape seg en ny tilværelse. Dermed virker denne siste "ulykken" i del én først og fremst forløsende fordi heltinnen gjenvinner kontrollen over sitt eget liv. Hun forlater det "utemmede" landskapet og sin ukultiverte ektemann og reiser selv mot roligere strøk og et roligere liv. Den dagen hun reiser er det "pent stille vær – båten kom vel til å være noenlunde i rute da" (IE: 142).

Livet på Viker er mindre strevsomt og krevende for den lille familien. De har en mer stabil økonomisk situasjon og rammes i mindre grad av sykdom og ulykker. Det indre Østlandet har et kulturlandskap preget av bondegårder og dyrket mark.

Naturkreftene herjer ikke så vilt som langs kysten, selv om vintrene kan være kalde og somrene hete.

Men så stygt som hun syntes her var på Østlandet det første hun var her. Disse lave, lodne åsene som liksom drog seg så langsommelig tilbake, det var da ikke fjell. Og tørt og solsvidd var her, ingen farver verken i luften eller på jorden – himmelen var bare blå eller bare grå, skogen grønnsvart og bakkene som gårdene lå på, gulsvilde fra tidlig på sommeren. Nede her på bunnen av dalen støvet og støvet det, så allting var grått bestanding (IE: 164).

Det stabile klimaet er mindre fruktbart rent fysisk, og den tørken hun ser i naturen rundt seg, finner sin symbolske gjenklang i Toksvolds seksualitet. Kjærlighetsforholdet mellom Ida Elisabeth og Tryggve Toksvold blir da heller aldri fullbyrdet seksuelt til tross for de sterke følelsene mellom dem. Tryggve har kultivert sin natur slik at driftslivet er temmet og uttørket, noe jeg skal komme mer inn på under personskildringen av ham.

Del to starter in medias res uten noen forklaring på hvor lang tid som har gått eller hvor den lille familien nå befinner seg. Etter hvert kommer det frem at den yngste sønnen, som var underveis da hun forlot Frithjof, er rundt fem år og at de har bosatt seg i en liten bygd på Østlandet. Det er tidlig på sommeren, og stemningen er lys og glad med blomsterduft og lekende barn. Det virker dermed mer overraskende når en ulykke rammer familien i disse omgivelsene. Carl blir overkjørt av en bil mens han springer etter katten sin. Han blir egentlig ikke veldig hardt skadet, men for Ida Elisabeth virker ulykken som et flash back fra fortiden, "alt dette hadde hun jo opplevd en gang før" (IE: 152). Komposisjonsmessig peker denne hendelsen først og fremst tilbake på ulykken i kapittel fem i del én, der Sølvi ble dødelig skadet, og den kan dermed tolkes som et varsel om at barna fremdeles befinner seg i fare.

Bilkjøring får også her en symbolsk betydning. Bilisme, trafikk og sjåføryrket knyttes i denne romanen ofte sammen med ulykker og menneskelig svakhet. Det kan ses på som en metonymi for det moderne samfunnet, der industrialisering og kapitalisme innebærer en konstant risiko. Menneskene blir dessuten i større grad vinnere eller tapere, fordi alt er opp til ens egne evner og viljestykke. Toksvold har sin egen forståelse av dette, som han forklarer for Ida Elisabeth i en diskusjon de to har mot slutten av forholdet. "Noen mennesker er født slik, som tilhengervogner uten motor i, og

noen som motorvagner" (IE: 294). Toksvold selv har kommet seg frem her i verden og fått en bedre økonomisk situasjon enn sine forfedre, han ser nok på seg selv som en "motorvogn". Familien Braatø blir trukket fram som eksempler på "tilhengervogner".

Ida Elisabeth kan godt nyte bilturene med Toksvold. Hans rolle som "motorvogn" virker svært forlokkende på henne. Hun har i tillegg behov for ferie og avveksling, noe som er blitt en vesentlig del av det moderne skille mellom arbeid og fritid. De eneste feriene Ida Elisabeth får i løpet av denne romanen, er bilturene med Toksvold. Men bilturene bringer henne også etter hvert bort fra barna. De to siste langturene hun og Toksvold tar sammen, er ferier uten barna.

Ulykken medfører at familien blir kjent med sakfører Tryggve Toksvold. Han eier bilen som kjører over Carl, men det var hans eksentriske kusine, Kari Presttangen, som var føreren. For Ida Elisabeth virker det som et godt tegn at denne mannen har samme fornavn som hennes yngste sønn, et navn hun valgt fordi hun i sin nye tilværelse på Østlandet ønsket *trygghet*. Når denne ulykken ender godt, og Toksvold viser en masse omtenksomhet og omsorg i tiden etterpå, bygges trygghetsfølelsen opp igjen i henne. Ida Elisabeth tenker selv i ettertid at denne ulykken ble "et skille i hennes liv" (IE: 186), fordi hun igjen begynte å tro på det gode i tilværelsen. Men denne opptakten til forholdet mellom Ida Elisabeth og Toksvold viser også at barna kan utsettes for farer, parallellen til Sølvis ulykke ligger der.

Spenningen i del to ligger først og fremst på det emosjonelle planet mellom hovedpersonen og hennes nærmeste. Leseren forstår raskt at det vil bli et par av Tryggve Toksvold og Ida Elisabeth. Barnas sjalusi blir en stor utfordring for henne, men det viser seg også at Toksvold som mann sliter med å innfri hennes forventninger. Ytre sett er del to langt mindre dramatisk enn del én. Paradoksalt nok skildres verken naturen eller menneskene med den samme villskapen i denne delen av romanen. Forelskelsen får nok frem driftene i både Ida Elisabeth og Toksvold, men på en langt mer "kultivert" måte enn kampen mellom liv og død i Berfjord.

Årstidens veksling

Utviklingen i kjærlighetsforholdet mellom Ida Elisabeth og Toksvold kan fortolkes som en skiftning i årstider, slik de fire reisene som skildres i del to foregår til ulike årstider. Paret foretar også en femte reise, men den nevnes kun i referatsform. Naturens kretsløp gjenspeiles i utviklingen i kjærlighetsforholdet, men i motsetning til naturen er ikke dette parforholdet syklisk. Det kommer ingen ny vår etter vinteren. Natur og kultur veves tett sammen i løpet av det snauet året de holder sammen. Stort sett dominerer kulturen over naturen, slik Paglia hevder at mannen dominerer over kvinnen, men det finnes også øyeblikk der naturens krefter bryter frem med en slik styrke at kulturen trer tilbake. Toksvold er sjåfør på alle de fire reisene, men han klarer likevel ikke å kontrollere utviklingen av forholdet slik han ønsker det. Ida Elisabeth tar til slutt styringen og avslutter forholdet.

På den første turen de tar sammen er det pinse og nydelig vårvær. Kjøreturen er en fornøyelse, et deilig avbrekk fra arbeid og hverdag. "I grunnen hadde hun aldri sett det riktig før i dag, hvor vakkert det var her på solsiden" (IE: 199). Ida Elisabeth får i dobbel forstand oppleve livets lyse side denne dagen. De har med seg barna til Ida Elisabeth og Kari Presttangen for å besøke Tryggves tante i Valdres, og Kari skal besøke kjæresten sin. Tryggve betror Ida Elisabeth at hun i sin væremåte likner svært mye på Karis mor, som var søster av Tryggves mor. Både han selv og Kari beundret henne svært mye på grunn av den oppofrende livsinnstillingen hennes. Alle dialogene om mennesketyper og livsinnstilling kan virke litt dempende på den våryre stemningen, men utover kvelden blir det mindre dialog og mer kurtise fra Tryggves side. De to danser sammen for første gang i den dunkle sommernatten på tantens pensjonat. Ida Elisabeth kjenner en "fin, blid vellystrisling" (IE: 212) gjennom kroppen. Rødt lys fra en enslig lampe skinner svakt i rommet, og på et sort piano er det et bilde av Amor og Psyke. Stemningen er erotisk ladet. Fortellingen om Amor og Psyke bygger på den greske myten om guden Eros og den dødelige kvinnen Psyke, og blir gjerne allegorisk fortolket som en fortelling om samspillet mellom kjærligheten og sjelen. Nettopp en slik kjærlighet er i ferd med å våkne mellom de to dansende. Ida Elisabeth har erfart Tryggves omsorg for både henne og barna underveis på bilturen, hans iver etter å diskutere alvorlige ting med henne i hagen etter middag og vellysten mens de danser. En slik dragning mot en

annen med både kropp og sjel har hun aldri før opplevd. På samme vis som kirsebærtrærne i tantes hage står "yrende fulle av sprekkeferdige knopper" (IE: 204), er også Ida Elisabeth i ferd med å springe ut i blomst denne våren.

Den neste reiser foregår i august. Det er sensommer og himmelen er "lysende urolig, full av sol og skyer" (IE: 247). Ida Elisabeth er nervøs både for reisen og møte med Tryggves søster, Ingvild Brekke, som de skal besøke. Reisen blir heller ikke særlig vellykket. Barnas hund rømmer når de har kommet frem, og Toksvold blir rasende. I tillegg får de vite at Kari har brutt forlovelsen med kjæresten. Stemningen blir trykket, og Ida Elisabeth får tanker om hvor forskjellige mennesketyper hun og Tryggves slekt er, til tross for at Ingvild Brekkes livshistorie nærmest er parallell med hennes egen. Ingvild Brekke har også vært gift med en mann "som ingenting var tess" (IE:251), og hun har i likhet med Ida Elisabeth vært nødt til å forsørge seg selv og sine barn alene. Herr Brekke var dessuten også utro mot sin kone. Når vi får vite at Brekke etter noen år dukket opp igjen for på nytt å la seg forsørge av ekskonen, fungerer det som et frempek om at Frithjof vil dukke opp igjen og trenge hjelp fra sin ekskone. Ingvild Brekke føler likevel ikke den samme skammen over sin eksmann som Ida Elisabeth gjør. Både Tryggve Toksvold og hans søster har det Ida Elisabeth kaller "et drag av envishet over seg" (IE: 251), som gjør at de kan lukke øynene for det de ikke vil se. De minner om støvete landeveier der fargene forsvinner under støvlaget.

Ida Elisabeth tenker nå at forholdet mellom dem ikke blir trygt før Toksvold kommer for å "ta henne og være ett med henne" (IE: 251). Hun har allerede begynt å tvile på forholdet, selv om intensiteten mellom dem er sterkere enn noen gang. Når de kommer hjem om kvelden og barna er i seng, møtes de ute i hagen, som er mørk og fuktig etter regn. Tryggve viser sin lengsel etter hennes kropp og går så langt som til å beføle hennes bryst under kjolen. Like etterpå sier han unnskyldende at han godt vet at han ikke kan få henne ennå. Han vil heller ikke "at de skulle få noe å slarve om deg borte på hotellet" (IE: 259). Driften er igjen underlagt kulturen, men uroen henger over dem begge, både på grunn av det uforløste begjæret og på grunn av alle familieproblemene de må forholde seg til. Sensommer er egentlig innhøstningstid, men Ida Elisabeth og Tryggve har ennå ikke rukket å så.

Det er blitt sent på høsten, oktober, før den tredje reisen finner sted. Denne gangen skal de to for første gang reise bort alene og bo på hotell i Oslo. Turen byr på mange gleder, som teater, restaurantbesøk og fornying av Ida Elisabeths garderobe, men den største lengselen til Ida Elisabeth blir ikke oppfylt. Tryggve blir ikke med henne inn på hotellrommet en eneste kveld. Hennes erotiske instinkter er nok sterkere enn Tryggves – hun lengter ”pinefullt heftig”, men tør ikke røpe det. Dermed får grumset fra fortiden akkurat den makten over henne som hun fryktet under forrige reise. Selv om det var ”strålende høstvær” da de dro av sted, ”var det blekt av nedfallent løv” (IE: 267) på bakken under dem. Når Frithjofs søster Jarngerd dukker opp, klarer ikke Ida Elisabeth å avvise hennes bønn om hjelp. Familien Braatø er muligens det bleke løvet som hun ser, selv om hun ikke ønsker å se det. Kanskje hadde hun avvist Jarngerd dersom Toksvold hadde blitt med henne på hotellrommet, fordi hun da i større grad hadde fokusert på sin egen fremtid og sine egne behov. Men høsten er ingen grotid for nye spirer, og det symbolske ved naturen som dør rundt dem, er tydelig her.

I løpet av den siste reisen Tryggve Toksvold og Ida Elisabeth tar sammen, begynner vinterens første snøfall. Reisen skildres bare med en halv side i boken. Det høye tempoet i narrasjonen indikerer at spenningen egentlig er over. Forholdet har ingen fremtid. Begge har plikter de må utføre i hovedstaden, og Tryggve inviterer med seg venner når de skal spise middag og gå på konsert. De har sett svært lite til hverandre de siste ukene fordi Ida Elisabeth har hatt besøk av Frithjofs søster Else. Det er som om Tryggve ikke tør å være alene med henne, selv om det er han som har insistert på å få henne med. Etter denne turen blir han svært opptatt med forretninger og et dødsfall i familien. Ingen av dem snakker om det foreløpig, men forholdet er i dyp krise. Det er som snøen i billedlig forstand også legger seg over deres kjærlighet og kveler den med sin kulde. Toksvolds replikk i bilen på vei hjem fungerer som et frampek: ”Det blir vel den siste bilturen vår i år – ” (IE: 302). Dette blir den siste bilturen i forholdet deres.

Vendepunktet kommer kort tid etter denne siste reisen. Det er midtvinters, og livet er igjen svært slitsomt for Ida Elisabeth. Frithjof har dukket opp igjen som et spøkelse fra fortiden. Han er innlagt på et sanatorium i nærheten på grunn av turberkulose. I en

opprivende scene mellom Ida Elisabeth og Toksvold forklarer hun hvorfor hun ikke lenger tror hun kan gifte seg med ham, som jeg tidligere har vært inne på.

I det siste kapittelet i del to er Toksvold knapt nevnt. Leseren må faktisk undre seg over hvor raskt Ida Elisabeth sørger fra seg etter bruddet med kjæresten. Det er igjen familien Braatø som dominerer Ida Elisabeths liv. Svigerforeldrene har kommet på besøk til henne for å se til Frithjof som ligger for døden på sanatoriet. Selv om Ida Elisabeth på ingen måte har ønsket å gjenoppta kontakten med "Braatøene", takler hun dem likevel bedre enn før. Medlidenheten overskygger irritasjonen hennes. Kanskje er det vissheten om at hun snart er kvitt dem fordi Frithjof skal dø, eller kanskje har hun rett og slett blitt et mer tålmodig menneske. Frithjof fremstår derimot som en verre livsløgner enn noen gang når han helt til det siste tviholder på at legene har gitt ham feil diagnose og at han snart vil bli frisk. Det er for øvrig noe tragikomisk over at Frithjof er innskrevet som *kontorist* på sanatoriet, en stilling han kun har hatt en kort periode som helt ung mann. Frithjofs egentlige natur er stillstand, en kontorist sitter stille. Sjøføren derimot er i bevegelse og er derfor mer dynamisk.

Den siste scenen mellom Frithjof og Ida Elisabeth virker også tragikomisk, når den døende mannen spør om de igjen kan slå seg sammen. Hun unngår å svare ham direkte, men tørker seg om munnen etter at de har gitt hverandre et siste kyss. Frithjof vil gjerne bli lest for, men bare fra "den spennende føljetongen" (IE: 348) i avisen, ikke noe alvorligere. Hans kulturelle interessefelt begrenser seg til det ytterst banale, men selv ikke det klisjéaktige vil han makte å fullføre. Ida Elisabeth vet at han kommer til å dø før avslutningen på føljetongen kommer på trykk.

Selve dødscenen starter om natten, men det er blitt lys morgen før Frithjof dør. Det er mai måned, men fremdeles frost om natten og snø, noe som er uvanlig selv på det indre Østlandet. Frithjof dør, mens naturen vakler mellom til nytt liv og stillstand. "- Men om noen timer kom dagen til å være sånn vårhet og blendende" (IE: 356-357), tenker Ida Elisabeth, når hun og Borghild Braatø går sammen hjem fra sanatoriet. Det er tydelig at Frithjofs død innebærer en lettelse, i alle fall for Ida Elisabeth.

Stilistiske sætrekk

Ida Elisabeth har en tydelig didaktisk tendens, noe Helje Kringlebotn Sødal påpeker (Sødahl 2007). Forfatteren ønsker å lære leseren et og annet om samvittighet, menneskeverd og ansvarlighet. Det religiøse budskapet er tydelig i åpningskapittelet og de to siste kapitlene, der salmevers blir gjengitt og religiøse spørsmål drøftet. Men slik jeg ser det, er det psykologiske og det mytiske nivået vel så vesentlig.

Jeg har tidligere nevnt at verket har allusjoner til gresk og romersk litteratur, for eksempel Medea, Amor og Psyke. Det sanselige og erotiske understrekes også i de mange emosjonelle naturskildringene i romanen. *Ida Elisabeth* har et ambivalent forhold til naturen rundt seg, særlig i første del av boken. På den ene siden lengter hun etter sjøbad og lange turer innover fjellet, men samtidig føler hun "en skilsmisse mellom henne og alt dette som vokste" (IE: 36). Når hun i andre kapittel går sin ensomme vandring innover fjellet, opplever hun naturens skjønnhet med en dyp intensitet. Hun er selv gravid, men tenker at hennes eget svangerskap ikke har noe med naturens "grifler og arr" å gjøre. Plante- og dyrelivet er lykkelig fritt for bekymringer, mens menneskenes driftsliv medfører at "bakefter skammer en seg" (IE: 36). Det er påfallende hvor intenst hun sanser "vårdagens blankhet, lukten av muld og alt som grodde i det drivende vær" (IE: 36) uten å føle seg som en del av denne naturen. Tematisk viser derfor naturskildringene hvor inderlig hun lengter etter et naturlig godt liv. Det er ikke hennes driftsliv det er noe i veien med. Hun ville ha holdt seg ved teltene og stelt for sine barn, slik urkvinnen gjorde, hvis bare Frithjof hadde greid urmannens oppgaver. Det mytiske nivået er dermed klart til stede i teksten, selv om den naturlige orden er brutt i hovedpersonens eget liv.

Et annet stiltrekk som kjennetegner denne romanen, er den utstrakte bruken av ordtak. Spesielt *Ida Elisabeth* bruker en del negativt ladede uttrykk, som stilmessig ligger langt fra det språket hun ellers bruker. *Ida Elisabeth* har gjerne disse uttrykkene fra sin far: "Har en tatt fanden på nakken, får en bære ham frem" (IE: 132) og "har jeg forskrevet meg i fylla, så får jeg betale det av edru" (IE: 347). Slike kraftsalver får frem både hvor usentimentalt *Ida Elisabeth* bedømmer sin egen situasjon og hvor mye råhet hun har opplevd tidligere i sitt liv. Den bakgrunnen hun har, gjør det muligens lettere for henne å leve med skam og fornedrelse. Hun er vant til det, og ser på seg selv som

ansvarlig for den livssituasjonen hun har havnet i. Hun vegrer seg mot all form for sentimentalitet.

Toksvolds bruk av ordtak avslører en helt annen bakgrunn og livsinnstilling. Han referer til "folk på sine kanter" og sier for eksempel: "Det er forskjell på folk og fark" (IE: 232) og "Når ulykken er ute, gjør en klokt i å holde seg inne"(IE: 282). Stilistisk sett virker disse uttrykkene mindre grove, men innholdsmessig avslører de en holdning til andre mennesker som er temmelig egoistisk og ufin. Han ser ingen grunn til å hjelpe "fark", men er opplært til å holde seg unna ubehagelige mennesker og verne om sine egne interesser.

Et interessant trekk vekk navnebruken i romanen er hvordan Frithjofs foreldre hele tiden unngår å bruke personenes eget navn og i stedet bruker diverse kallenavn. Disse kallenavnene er en form for intimisering av relasjonene, og familien Braatø er jo svært opptatt av kos og nærhet, men når de kaller Ida Elisabeth for "Lisken", avslører de kanskje hvilke "forventninger og krav" de har til henne, i følge Windt-Val (Windt-Val 2009: 347). "Lisken" er en "myk" forkortelse for navnet Elisabeth, som symboliserer de mest filantropiske sidene ved henne. Familien Braatø forventer at Ida Elisabeth til en hver tid skal stille opp for dem.

Når det gjelder sønnen Frithjof, er imidlertid foreldrene såre fornøyd med ham uansett hva han gjør eller ikke gjør. De kan umulig ha tenkt igjennom at fiffig betyr "listig, slu, snedig" (Windt-Val 2009: 348), for de ser jo på ham som uskyldigheten selv. Men fortelleren har en annen oppfatning her, og kanskje er det fortelleren som spiller familien Braatø et lite puss ved å la dem bruke et slikt kjæle navn på Frithjof. Fortelleren får jo for eksempel frem hvordan Frithjof skryter av at en dame "som hadde lest handelsfag med ham" (IE: 123) er betatt av ham, mens han selv påstår at han ikke bryr seg om henne "på den måten" (IE: 123), noe som viser seg å være helt feil. Han har allerede innledet et utenomekteskapelig forhold til denne damen.

Et moderne trekk ved språket er bruken av engelske lånord. Ord som "backfish" (IE: 25), "chich" (IE: 267) og "shop" (IE: 270) gjør at Ida Elisabeth, som bruker disse ordene, fremstår som en moderne og urban kvinne. Det står i en viss kontrast til hennes tradisjonelle tenkning mann og kvinne og hennes naturlige dragning mot naturen. Kanskje ønsker den implisitte forfatter å få frem nyansene i hennes personlighet på

denne måten. Ida Elisabeth er både en moderne kvinne som elsker å pynte seg etter en shoppingtur og naturkvinnen som elsker lange fjellturer og sjøbad. Hun innrømmer også for seg selv at hun som barn elsket luksus og at hun nøt å "få alt hun gadd peke på" (IE: 119). Ambivalensen i forhold til den moderne verdens goder er tydelig til stede.

Den estetiske sansen for vakre klær og gjenstander tar hun med seg inn i voksenlivet, selv om hun ikke har råd til luksus før hun møter Toksvold som spanderer på henne. Hun setter sin ære i å være "nett og fiks" (IE: 170) i tøyet når hun arbeider som sydame. De estetiske kravene får, som jeg har nevnt tidligere, også en symbolsk verdi fordi god smak er et tegn på dannelse og klasse. Ida Elisabeth beklager seg over den dårlige smaken til kundene sine i Berfjord fordi den minner henne om fattigdommen blant folk.

Uff, og så stygge de var, alle de tingene som hun kjøpte og solgte – men folk her ville ha dem slik, de hadde liten råd og liten sans for det som var pent, solide, lusgrå og snusbrune og daublå stoffer skulle de ha, eller giftigfarvende stråhatter og stygge, påtegnede håndarbeider. (IE: 69)

De rimelige varene skildres med et svært negativt vokabular som understreker det livløse og heslige; "giftig", "dau", "lus" og "snus". Opp mot dette setter hun de "levende ting" (IE: 69), som kjøkkenhaven, høner og potteplanter. Dette er jo ikke på noen måte luksussymboler, slik som hun var vant med i barndommen, men den naturlige skjønnheten i enkle, levende ting som blomster og grønnsaker, gir henne likevel en tilfredsstillelse. Blomstene til noen Jakobsliiljer hennes nabo har dyrket frem, skildres som "fullkommen skarpskåret og kraftig" med "lysende klar" farge (IE: 70), og hun er slett ikke enig med eieren i at det er en "simpel blomst". Det kan nok både henge sammen med at hennes estetiske sans utvikles og modnes med årene, slik at hun ser det vakre i det enkle, men kanskje vel så mye at hun føler en dragning mot naturen, det som spirer og gror i jorden. Vi ser her hvordan det estetiske og det mytiske nivået i romanen henger sammen.

Personskildringer

Ida Elisabeth

Spennet i Ida Elisabeths personlighet kan synliggjøres med noen av de *personaene*, maskene, som Paglia beskriver i *Sexual Personae*. Disse *personaene* er inspirert av Jungs arketyper, men Paglia er ingen platoniker, og hun henter derfor sine modeller fra den erotisk fikserte kunsten. Det seksuelle spenningsfeltet mellom det mannlige og det kvinnelige er alltid utgangspunktet for hennes teorier, og hun bruker den vestlige kunst- og kulturhistorie som inspirasjon hele veien.

Allerede i åpningskapittelet ser vi hvordan Ida Elisabeths identitet knyttes til det å være mor. Jeg har tidligere vært inne på ambivalensen i denne morsidentiteten. Selv om hun først og fremst er en omsorgsfull og selvoppofrende mor, har hun også sine nattetanker der den hevngjerrige Medea dukker opp. Paglia skildrer *personaen Den store mor* som ekstremt ambivalent. Hun er både orakelet som mottar profetiske visjoner, som for eksempel "the Delphic oracle" (Paglia 2001: 46), og "vagina dentata" (Paglia 2001: 47), den tannete vagina, som sluker sitt bytte. Vagina dentata finnes i indianske myter og er forbundet med mannens skrekk for seksualakten.

Jeg har tidligere nevnt at Ida Elisabeth ønsker å kvitte seg med Frithjof på samme måte som *Den store mor* kvitter seg med sine sønner etter at de har befruktet henne. I den store oppgjørsscenen mellom de to, der Ida Elisabeth gjør det klart at hun akter å skilles, fremstår hun som en truende daimon overfor Frithjof. "Hvis du forsøker å røre meg," sa hun tydelig og rolig, "så heller jeg parafin over deg så snart du har sovnet, og tenner fyr på" (IE: 137). Hun kan ikke sluke ham under seksualakten slik som vagina dentata, men hun kan hevne seg i etterkant. Det at Frithjof trekker seg vekk, viser at hun har makt til å skremme ham.

Den greske gudinnen Artemis er også en *persona* vi kan gjenkjenne i Ida Elisabeth. Artemis har blitt tolket på mange forskjellige vis i kunsten. Noen steder er hun en fruktbarhetsgudinne med bryster over hele kroppen, andre steder er hun en androgyn jeger i kort kjortel uten synlige tegn på kvinnelige former. Det skyldes sannsynligvis hennes motsetningsfylte rolle som både jomfrugudinne og gudinne for de fødende kvinner. Artemis er Apollons tvillingsøster og representerer i likhet med ham "war

against chthonian nature” (Paglia 2001: 74). Hun er jomfru og jeger, den kalde, kyniske fornuft som ikke trenger noen mannlig støtte. Ida Elisabeth klarer seg jo også selv og utfører en manns arbeid på samme måte som jegeren Artemis. I sitt store arbeidsforkle fremstår hun som en androgyn arbeider uten kvinnelige former. Hun reflekterer selv over hvordan arbeidsantrekket har gjort ”så hun hadde nesten glemt å tenke på hvordan hun var skapt” (IE: 170). Kampen for å overleve har i stor grad utslettet hennes kvinnelighet.

Artemis lovet seg selv at hun aldri skulle gifte seg eller miste sin jomfrudom etter at hun var vitne til morens smerte da tvillingbroren Apollon ble født. Hun skulle heller vie seg til å beskytte de fødende kvinner mens de led. Den avskyen for seksualitet som Artemis viser når hun hevner seg på de som kommer henne for nær, for eksempel Aktaion, som ser henne bade, finner vi også hos Ida Elisabeth i del én av romanen. Hun vil ikke bade mens andre ser på når hun er gravid. Hun skammer seg over forplantningen, noe hun innrømmer i det indre språket (IE: 36). Hun har i likhet med Artemis erfart forplantningens smerte og farlighet.

I følge Paglia forbindes Artemis med en selvbeherskelse og kulde som virker direkte skremmende. Ida Elisabeths svigerfamilie omtaler henne flere ganger som kald og skremmende. Hun mangler den ”rugevarmen” som de forbinder med en god mor. Særlig blir de skremt av Ida Elisabeths selvbeherskelse etter Sølvis død. De opplever henne som ”utilgjengelig” (IE: 94) på en unaturlig måte. For Ida Elisabeth selv handler dette om å ståls sette seg for å overleve, men for svigerfamilien virker hun bare kald.

Den selvbeherskelsen og frykten for seksualitet som kjennetegner Artemis, blir mindre tydelig hos Ida Elisabeth i del to av romanen, selv om hun fremdeles ikke gir uttrykk for sine egne følelser i særlig stor grad. I møtet med Tryggve Toksvold blomstrer hun opp og får et mer positivt forhold til sin egen kropp og seksualitet. Hun føler vellyst når Tryggve berører henne (IE: 212) og blir stolt av sitt eget speilbilde. Det er påfallende hvordan hun selv reflekterer over det som skjer med henne. Mens hun spiller seg i et varemagasin i Oslo, iført en lekker, sitrongrønn kjole, tenker hun ”sånn ser jeg altså ut i virkeligheten!” (IE: 270). Hennes egentlige identitet er i følge henne selv ikke arbeidskvinnen i helforkle ”tynn og staket som et kosteskaff”, men den nydelige kvinnen med ”ungpikeaktig” figur (IE: 270). Paglia kaller Artemis ”a cancellation of the Vegetable Aphrodite” (Paglia 2001: 79). Artemis er flukten fra den kvinnelige skjønnhet og

fruktbarhet som Afrodite står for. I andre del av romanen blir det tydelig at hovedpersonen slett ikke ønsker en slik flukt, men har følt seg tvunget til å bære en slik maske. Den "skilsmisse mellom henne og alt dette som vokste og levde" (IE: 36) som hun følte i sitt liv Berjord, var en uønsket og unaturlig tilstand for henne. Hun ønsker å legge vekk denne masken, spørsmålet er bare om hun klarer det.

Ida Elisabeths diskusjon med seg selv om alt fra barnas ve og vel til fargen på kjoletøy, gjenspeiler egentlig en diskusjon om hvem hun selv er. I første del av boken uttrykker hun til stadighet mistrivsel. Hun skammer seg over sin mann, sine slitte klær og sin gravide kropp. Det er en skilsmisse mellom henne og naturen. I del to er Ida Elisabeth mer i kontakt med sin egen natur og er dermed også mer fornøyd med livet sitt. Hun er egentlig en estetiker som elsker vakre kler, frisørbesøk og det å føle seg "chic". Det var bare økonomien og tiden som ikke strakk til i Berfjord. Hun har dessuten et kunstnerisk talent som hun i liten grad får utløp for, men som viser seg i tegningene hun lager til barna. Sønnen Carl skryter av tegningene hennes til Toksvold og lyver om at hun var en kjent malerinne før hun ble gift (IE: 196). Konfrontert med denne historien må Ida Elisabeth innrømme at hun en gang ønsket å bli maler. Men da faren hennes mistet alle pengene sine, måtte hun "slutte på tegneskolen" (IE: 197).

Ida Elisabeth er en varmblodig kvinne som ønsker å gi seg hen til sin elskede. Det var bare Frithjof som ikke vekket hennes begjær. Selv om Ida Elisabeth ikke får realisert behovet for et intimt samliv med Tryggve Toksvold, lærer hun i alle fall mer om seg selv og hva hun trenger for å ha det godt. Det gjør at selvrealisering på det erotiske planet ligger der som en mulighet for henne.

Den religiøse siden av Ida Elisabeth blir først synlig for leseren i avslutningskapittelet. Synet av den døde Frithjof gir henne "et glimt av det som et menneske er bestemt til" (IE: 357). Dette bildet blir gitt henne fra noe utenfor henne selv, men hun er i stand til å motta det på grunn av sin kvinnelige intuisjon eller "extrasensory perception" (Paglia 2001: 45). Hun er riktignok ikke i transe, slik de antikke prestinner var, men budskapet hun mottar er religiøst. Det finnes noe utenfor mennesket som kan gi frelse. Den kristne kirke har helt siden middelalderen advart sine tilhengere mot å bruke transe for å komme i kontakt med Gud. Hovedbegrunnelsen har gjerne vært at man ikke vet hvilke krefter man kommer i kontakt med når man går i transe, det kan like

gjærne vre djevelen som Gud. Derfor er det vanlig at kristne mennesker mottar sine åpenbaringer mens de er ved full bevissthet. Det er et eksempel på religionens utvikling fra jordkultus til himmelkultus, som Paglia mener kjennetegner hele den jødisk-kristne tradisjon. Det er hodet, bevisstheten, som styrer religionen, ikke forplantningsorganene, slik det var i den gamle fruktbarhetskulten.

Kvinnenes betydning i den jødisk-kristne tradisjonen blir gjærne sett på som mindre viktig, men den katolske kirke har beholdt noe av den kvinnelige mystikken i sin dyrking av jomfru Maria. Maria er ikke bare gudedefdersken, men også mottaker av en guddommelig åpenbaring via engelen Gabriel. Hun er det første mennesket som fr innsikt i den guddommelige frelsesplan. Dermed går det en linje fra antikkens prestinner via jomfru Maria og frem til Ida Elisabeths "syn". Ida Elisabeth opplever at noe faller på plass når hun ser Frithjof på dødsleiet. Hennes nye "mystiske opplevelse" er kanskje med på å plassere forholdet til Frithjof i en ny kategori i hennes bevissthet. Tidligere har det vært en stor skam. Nå er det mettet med en mystisk mening. Dermed kan hun gå videre i livet sitt og finne en måte å realisere seg selv på der fortidens skam ikke lenger ødelegger.

Christine Hamm påpeker likheten mellom jomfru Maria og Ida Elisabeth på mange plan. De har begge en "posisjoneringen utenfor det seksuelle" (Hamm 2010: 293), de er begge gjenstand for beundring og folk søker til stadighet hjelp hos dem. Det blir jo nærmest overtredelig mot slutten av romanen hvordan forfatteren ønsker å vise frem Ida Elisabeths hymoralske verdi, noe som gjør at den tvetydigheten som jeg har funnet så interessant ved hovedpersonen tidligere i verket, forsvinner i de siste kapitlene. Hun blir stående med bare én maske, en persona, nemlig madonnaen.

I romanens siste scene mter vi Ida Elisabeth og Carl. Forholdet mellom mor og snn ble satt på prøve i løpet av den perioden Ida Elisabeth var sammen med Toksvold, men nå er tilliten mellom dem gjenopprettet. Det ligger likevel en spenning i teksten knyttet til om Carl igjen vil bli "Kallemann i fanget" (IE: 7), slik vi mtte ham i åpningskapittelet, eller om han vil overvinne sin sensitivitet og bli en selvstendig person. Scenen starter med at gutten kaster seg inn til moren og strigrter. Han er naturlig nok lei seg for farens død, men han overvinne lysten til å gi seg over i sorgen og bestemmer seg for å gå alene opp til sanatoriet for å se faren. Det er en stor lettelse for Ida

Elisabeth, som faktisk er villig til å gi slipp på barnet sitt og la ham vokse til. "Men hun følte, som en rent sanselig fornemmelse under hendene sine som sluttet om gutten, at han holdt på og vokste" (IE: 359). Dermed fremstår Ida Elisabeth som en kvinne som både er fri og gir frihet. Hun er ikke selv bundet til noen mann, og sønnene gir hun frihet til å gå sine egne veier.

Frithjof

Maskulinitetsforsker Georg L. Mosse skriver i boka *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (1996) om hvordan forestillinger om maskulinitet er en viktig del av selvforståelsen i det moderne samfunnet. De moderne maskulinitetsidealene har i følge ham slektskap både med de klassiske aristokratiske dygder, middelaldernes ridderideal og det greske skjønnhetsidealet. Frithjof mangler alt dette. Når han som unggutt blir skjelt ut av Ida Elisabeths far etter at forholdet mellom dem er oppdaget, reagerer han som "en vettskremt guttunge" (IE: 19) som skriker og roper på mamma. Han blir så skremt at han holder seg unna Ida Elisabeth i fire år. Viljestyrke mangler han også, siden han gang på gang gir opp når han blir hjulpet inn i arbeidslivet av sine slektninger: "Det gikk alltid nok så lett for ham å begynne på en ting, men så med ett ble han stående bom fast, og kom aldri videre" (IE: 21). Dermed blir han heller aldri noen ridder som beskytter sin kvinne. Allerede etter fem måneders ekteskap blir han arbeidsledig, og Ida Elisabeth må ta det økonomiske ansvaret for familien. Dette medfører imidlertid ikke at Frithjof skammer seg. Ære er tydeligvis helt uvesentlig for ham. Han er "fullstendig tilfreds med verden og seg selv" (IE: 22). Denne mangelen på skamfølelse kan godt tolkes som en manglefullt utviklet bevissthet. Knut Inge Riksen argumenterer for at evnen til skam både viser personlig verdighet og evnen til å orientere seg mot "Den Andre" som et etisk subjekt (Riksen 1998: 3). Kanskje har doktor Sommervold rett når han betegner Frithjof som et "infantilt individ". Psykologisk sett er etisk bevissthet et av hovedskillene mellom barn og voksne.

Fysisk sett beskrives Frithjof som "pen", men allerede som ung mann er han blitt lubben og rødmusset, derav kommer Ida Elisabeths ironiske assosiasjon til en "kjøttmorell". Dermed faller han igjennom også i forhold til de greske skjønnhetsidealene

om den atletiske kroppen. Ved romanens start er han imidlertid en viril mann som er svært stolt av å gjøre sin kone gravid, og doktor Sommervold har nok rett i at han er i stand til å skaffe Ida Elisabeth "så mange unger det skal være" (IE: 23). Han er altså i stand til å fylle et minimum av sin funksjon som mann, selv om han mangler de idelle kvalitetene. Men det er ikke fritt for at en viss ironi skinner igjennom når Ida Elisabeth skildrer sin mann. Når hun tenker tilbake på hvordan han viste sin stolthet over hennes graviditet i de første månedene av deres ekteskap, kommer ironien eksplisitt til uttrykk: "Det var som han var viktig fordi han var sånn pokker til kar, ordentlig lidenskapelig, gett – og samtidig var det som han alltid var redd noen skulle ta og knipe ham for det" (IE: 22). Han er fremdeles den redde guttungen, men søker bekræftelse for en mandighet som kun finnes i underlivet.

Nora Simonhjell viser i sin artikkel "Den skadde og funksjonshemma mannen – Lars Ramlies roman *Biopsi* (1997)" hvordan sterkt fysisk forfall utfordrer forestillingene om hva det vil si å være mann. Selvfølgelig, identitet og sosial funksjon hos den en gang så vellykkede mannlige bokseren i romanen brytes gradvis ned i takt med det fysiske forfallet. Kroppen er med andre ord helt avgjørende for maskuliniteten. "Mannskroppen kan bli forstått som ei kjede av symbol og markører for maskulinitet, der dei fysiske og organiske sidene ved kroppen er å rekne for teikn, og del i ulike kommunikasjonssystem" (Simonhjell 2008: 219).

Frithjof utsettes også for et fysisk forfall i siste halvdel av romanen. Han får turberkulose og dør til slutt av denne sykdommen. Men mentalt og sosialt innebærer ikke dette de samme konsekvensene som for en "vanlig" mann. Han har ikke lenger noe å miste. Kone og barn har allerede forlatt ham, og arbeidslivet har han aldri fungert i. Spørsmålet er om ikke dette fysiske forfallet kan tolkes som en konsekvens av det mentale forfallet han tidligere har gjennomgått. Hvis det er slik at maskulinitet forutsetter et samspill mellom en fysisk sterk og vakker kropp og sjelelige dygd, vil kanskje mangel på dygd hos mannen kunne medføre fysisk forfall på samme måte som den motsatte bevegelsen?

Frithjof minner mer og mer om den typen persona som Paglia omtaler som "the boy god" og "the dying god". Som nevnt tidligere har denne guden kun én funksjon, å befrukte *Den store mor*. Når dette er fullbyrdet, dør den unge gutten før han på nytt

gjenoppstår gjennom henne. "Maleness is merely a shadow whirled round in nature's eternal cycle" (Paglia 2001: 52).

Frithjofs sykdom bryter ut etter at Ida Elisabeth har forlatt ham. Selv om han fysisk sett ikke gjenoppstår, får han på en måte et nytt liv etter døden i Ida Elisabeths bevissthet. Hun ser i hans døde ansikt "et syn av noe han var ment til å være, eller skulle bli" (IE: 357). Dermed ser hun også en mulighet for frelse, slik Solveig frelser sin Peer i siste akt av Peer Gynt ved å fortelle Knappestøperen hvor Peer har vært med "bestemmelsens merke på sin panne" (Ibsen 2000: 235). Peer har kun fylt sin funksjon i Solveigs tro, håp og kjærlighet. Hun er selv mor til "gutten der inne" (Ibsen 2000: 235), men Peer slipper å støpes om av Knappestøperen fordi han tross alt kan vise til ett ekte bilde av ham selv. Slik er det muligens med Frithjof også. Ida Elisabeth ser for seg at han må stride sin kamp i skjærsilden, men at han har en mulighet til det evige liv. Analogien mellom Jesus, frelseren, og "the dying god" er også klar i følge Paglia (Paglia 2001: 53). Han som selv døde og gjenoppstod, kan gi evig liv til de troende. Om Frithjof selv var troende, er noe uklart, men han gjorde i alle fall ikke motstand da hans foreldre ønsket å lese evangeliet og spille salmer for ham før han døde. Som livsløgner kunne nok Frithjof måle seg med Peer Gynt.

Frithjof lever også videre gjennom sine barn, og da særlig gjennom den minste gutten Tryggve, som både i væremåte og utseende ligner på faren. Moren innrømmer for seg selv at den yngste sønnen er "en reddhare", har "tilbøyelighet til å flykte inn i skryt" og ikke greier å skille mellom "innbilninger og ønsker og fakta" (IE: 161). Han har det samme lyse og lubne utseendet som faren, og likheten blir påtrengende når Ida Elisabeth sammenlikner munnen til Tryggve med "kjøttet på en rød morell" (IE: 148), akkurat som hun tidligere har sammenliknet Frithjof med en kjøttmorell. I hvilken grad farens karaktertrekk vil prege sønnen som voksen, gir ikke romanen noe svar på, men at Frithjof på en eller annen måte lever videre gjennom sønnen, virker temmelig klart.

Tryggve Toksvold

Det er mye som gjør Tryggve Toksvold til Frithjofs rake motsetning. Han har viljestyrke nok til å gjennomføre en lang akademisk utdannelse og komme seg frem i arbeidslivet

som sakfører. Han har mot nok til å nærme seg den kvinnen han blir forelsket i, selv om hun har et tvilsomt rykte på grunn av sin sivile status som skilt alenemor. Hans æresfølelse viser seg blant annet gjennom hvordan han ønsker å ta ansvar etter bilulykken med Carl. Han er høy av vekst og liker friluftsliv, noe som kan indikere at kroppen hans i alle fall er litt atletisk. Ridderens viktigste attributt, hesten, er byttet ut med en moderne bil, men bilen er muligens vel så viktig for Toksvolds selvfølelse som hesten var for ridderens identitet. Det kan virke som Toksvold projiserer en del av sin mannlige stolthet over på bilen, siden han blir "en smule ergerlig" (IE: 197) over den lille Tryggves kommentar om at bilen som kjørte over broren "bare" var "en gammel Dodge" (IE: 197).

Toksvold har sublimert sin energi og kultivert sitt sinn på en apollinsk måte og blitt mann. Derfor er det påfallende at han fremstilles som *kvinnelig* i sin entré i boken. Ida Elisabeth får assosiasjoner til "Madonnabilleder" (IE: 151) på grunn av måten han bærer den skadde Carl på. Sannsynligvis er det statuen Pieta, der Jesu mor holder sin døde sønn i sine armer, hun her tenker på. Selv om denne assosiasjonen henger sammen med Ida Elisabeths angst for at sønnen skal dø, sier den også noe om Tryggve Toksvold. Øynene hans er "fulle av alvor og ømhet" (IE: 152). Han lider med både Ida Elisabeth og sønnen og viser dem omsorg. Det er gjerne slik den katolske kirke fremstiller den hellige jomfru, og dermed er det her en klar parallell mellom Ida Elisabeth og Tryggve Toksvold, siden de begge fremstilles med disse egenskapene.

Slike egenskaper kan også minne om ridderens kamp for de svake i samfunnet, men den passive dydigheten er ikke det samme som den greske dygd. Kirkens fortolkning av jomfrudom som et ideal for de ugifte samsvarer ikke med grekernes krav til den aktivt handlende mannen. Han skulle erobre sin kvinne, riktig nok på ærbart vis, men han måtte erobre. Når Tryggve Toksvold i sitt første møte med Ida Elisabeth fremstår som dydig jomfru, er det kanskje et varsel om hans manglende virilitet. Han har gått så langt i sin sublimering av driftene, eller flukt fra naturen, at han fremstår som androgyn. Paglia ser androgynitet som et uttrykk for homoseksualitet, noe som kan stemme hos de italienske renessansemestrene Botticelli, Michelangelo og da Vinci, men slik jeg ser det, kan det androgyne like gjerne knyttes til det aseksuelle, til fortrenget

seksualitet. Når munkene og prestene i den katolske kirke kler seg i kjortel, uttrykker de fortrenge seksualitet og androgynitet.

Som jeg tidligere har nevnt, innfrir ikke Toksvold Ida Elisabeths forventninger til ham som mann. Selv fremstiller han det som en æressak, fordi han ikke vil krenke Ida Elisabeth eller hennes barn ved å gjøre henne til sin elskerinne. Det kan imidlertid også virke som han lider av et Oidipus-kompleks. På pinseturen til Valdres er det hennes moderlige egenskaper han trekker frem som de mest tiltalende ved henne, men som mann føler han ikke bare en draging mot sin mor, men også seksuell angst. Han søker mot Ida Elisabeth og flykter fra henne i frykt for blodskammen. Det kaotiske i hans seksualitet viser seg kanskje best i mangelen på kontroll over temperamentet, som jeg har vært inne på tidligere. Han er ikke i balanse. Dermed får han stadige raseriutbrudd når noen truer hans posisjon som mann. Barna til Ida Elisabeth er vel hans verste "fiender" som mann, og det kan virke som de minste bagateller irriterer ham grenseløst, fordi barna i seg selv truer hans posisjon hos Ida Elisabeth. Den milde madonnaen skjuler et voldsomt temperament, men ingen sterk seksuell drift.

Ida Elisabeths relasjoner til menn

Faren – Ida Elisabeth

Liv Bliksrud påpeker i sin bok *Sigrid Undset* hvordan "det faderløse samfunn" tematiseres i nesten alle Undsets samtidsverk (Bliksrud 2007: 65). "For døtrene oppleves tapet først og fremst som et konkret sosialt og psykologisk problem, men også i videre betydning, som tap av autoritet og "Guds død"" (Bliksrud 2007: 65). Ida Elisabeths far var dessverre et sosialt og psykologisk problem for henne også mens han levde, fordi han gikk konkurs og ikke taklet fallet. Han begynte å drikke og ble "gæren og brølte og raste og fløy etter henne og moren" (IE: 38). Vi får kun bruddstykker av historien om ham, om hans økonomiske suksess og det dype fallet etterpå. Han bestemte selv at han på sin gravsten skulle tituleres "Fhv. skipsfører Carl Fredermand Andst" og "ikke skipsreder eller noe av alt det annet" (IE: 38). Kanskje kan det tolkes som en form for selvfornedring fordi han insisterte på å bli husket som en vanlig

arbeidsmann og ikke som den rike foretningssmannen han en gang var. Men det kan også tolkes som en form for selvinnsikt, det var egentlig en vanlig arbeidsmann han skulle vært, all suksessen førte bare til undergang. Dersom han hadde forblitt skipsfører og ikke siktet høyere, ville han også unngått fallet.

Ida Elisabeth klandrer i stor grad faren for sitt eget fall i ungdommen, forholdet til Frithjof. "Ingenting hadde han orket gjøre for å verne henne, han hadde gjort alt han kunne for å drive henne til forlis" (IE: 38). Hun har et patriarkalsk verdensbilde der faren har et beskyttelsesansvar for kone og barn. Siden denne strukturen i barndomshjemmet gikk i oppløsning, så hun på seg selv som fritt vilt da hun kom i tenårene. Språkbruken og mangelen på dannelse settes også i sammenheng med hennes seksuelle forhold til Frithjof. Språk og etikk henger sammen. "Og såne ting som han kunne si til henne, hvis hun kom hjem sent en aften og han var full – og det var han jo nesten alltid. Var det noe rart om hun hadde endt med å gjøre det - " (IE: 38).

Forholdet til faren skildres, som nevnt over, ikke ensidig negativt. Hun innrømmer at hun tross alt var glad i ham i hele tiden, og som helt liten så hun ham "som hun tenkt seg Olav Tryggvason" fordi "det lyste av ham" (IE: 39). Denne sammenlikningen med sagakongen gjør at kontrasten til den "falne" faren blir ekstra grotesk. Den unge Carl Fredermand Andst hadde nok både faderlige kvaliteter og et meget vinnende vesen. Ida Elisabeth har tydeligvis også betydd enormt mye for faren, selv om han oppførte seg svært vemmelig mot henne etter hvert. Når han får vite om hennes forhold til Frithjof, reagerer han med et fryktelig raserianfall. Han skriker også til henne at hun var "- det siste av vakkert og fint og rent som jeg visste om her i verden" (IE: 19). Selv om han lenge har beskyldt henne for seksuelle utskielser, har han i sitt hjerte trodd godt om henne.

Forholdet mellom far og datter er dermed preget av en blanding av gammel idealisering, der faren ser datteren som det rene, uskyldige barnet og datteren ser faren som den lysende sagakongen, og seksuell avsky, der de gjensidig forakter hverandre. Den seksualiseringen som har foregått i forholdet mellom dem, har et incestuøst preg, selv om det er lite som tyder på en fysisk seksuell kontakt mellom de to. Hva Ida Elisabeth mener med at han "raste og fløy etter henne og moren" er usikkert. Hun gir uansett uttrykk for skamfølelse i forhold til faren, både fordi han har hatt en seksuelt

ladet språkbruk overfor henne og fordi hun til tross for hans vulgære oppførsel likevel var glad i ham. "Hun var glad i ham – det var akkurat det som hadde vært det verste hele tiden, at i grunnen var hun glad i ham, men hun raste for å la være" (IE: 38). Den skamfølelsen Ida Elisabeth her gir uttrykk for er kanskje det klareste tegnet på at forbindelsen mellom henne og faren er incestuøst ladet. En ting er at en tenåringsjente skammer seg over sine foreldre, noe helt annet er det at hun skammer seg over sine egne følelser for faren.

Frithjof- Ida Elisabeth

Frithjof og Ida Elisabeth har kjent hverandre fra tidlig skolealder og fant sammen fordi de begge var outsiders på skolen. Den erotiske delen av forholdet startet da de var i konfirmasjonsalderen, og forholdet ble oppdaget på pinlig vis av at doktor Sommervold kom over dem i en låve. Ida Elisabeth fortolker i ettertid sin seksuelle debut med Frithjof som et fall. Det skyldes nok delvis omverdenens voldsomme reaksjoner, men også hennes egen følelse av at den seksuelle forbindelsen mellom dem ble skjebnesvanger, hun føler seg merket for livet. Dette er et tema som går igjen i mange av Undsets romaner, kanskje aller tydeligst i *Jenny*. Ida Elisabeth setter ord på seksualitetens farlighet i en samtale med svigerinnen Else. "Dere burde vite hvor meget det ene mennesket setter merke på det annet, når de først engang har kommet for nær hverandre" (IE: 63).

Camille Paglia er også opptatt av seksualitetens farlighet og hevder at kvinner har et behov for seksuell renhet som menn ikke har. "Male sex is quest romance, exploration and speculation" (Paglia 2001: 27), mens kvinnens instinkter hvisker til henne "keep the birth canal clean" (Paglia 2001: 27). Paglia ser altså ikke primært jomfruelighet som et kulturelt betinget gode, men som et biologisk og sosialt betinget gode. Det er interessant at Paglia kommer til samme konklusjon som den voksne Ida Elisabeth i dette spørsmålet, selv om begrunnelsen er temmelig ulik.

Kanskje gjør denne følelsen av å være merket for livet det ekstra vanskelig for Ida Elisabeth å bryte ut av forholdet til Frithjof. Jeg har tidligere skrevet om det incestuøse preget ved forholdet deres og antydte Ida Elisabeths morskjærlighet som en

begrunnelse for å holde fast på Frithjof. Hun blir mer og mer som en mor for Frithjof etter hvert som tiden går. Det går også en linje fra det incestuøse ved forholdet hun hadde til faren til det incestuøse ved forholdet til Frithjof, selv om rollene er byttet om. Ida Elisabeths følelse av skam er imidlertid den samme, og aggresjonen fordi hun i begge disse relasjonene mangler mannlig beskyttelse er også den samme. Verken faren eller Frithjof har fylt sin plikt overfor henne. Like fullt har hun vært glad i dem begge. Faren gjorde det erotiske til noe skittent da hun var tenåring, dermed var det nettopp det skitne og nedrige hun søkte i sin lek med Frithjof. Det var en form for selvfordring som hun i ettertid forklarer ut i fra den fornedringen hun ble utsatt for i barndomshjemmet.

Enda hun syntes ofte han var ekkel – det kunne være noe ved ham som minnet om en hund, når det strir i den mellom lyst til å snappe en bit og frykt for pisker. Men andre ganger ble hun selv aldeles gæren – hun ståket med Frithjof og egget ham innpå seg, knuskjælte ham og puffet ham vekk, akkurat som hun pleide å husere med hundene deres hjemme (IE: 17).

Jeg har tidligere påpekt det påfallende ved at denne similen beskriver Frithjof som en hund, mens Ida Elisabeth fremstilles som menneske. På den ene siden gjør det Frithjof til et mindreverdige vesen, uten evne til tenkning og refleksjon, men samtidig gjør det også henne selv til den ansvarlige parten i forholdet. Hun er ”herren” i forholdet og den som ”huserer” med hunden, som ikke selv kan tenke. Hunden kan ikke stilles til ansvar for sine gjerninger, kun underlegges dressur. Det er Ida Elisabeth alene som må bære ansvaret for det selvfordrende erotiske forholdet hun innledet til Frithjof, et forhold som kun handlet om dyriske drifter og ikke var et sjelemøte mellom to likeverdige individer. Hun er ”et selvfortolkende dyr”, Frithjof er det ikke.

Ekteskapet mellom Ida Elisabeth og Frithjof blir i stor grad preget av at de snakker forbi hverandre, de finner aldri frem til en felles frekvens der de kan nå hverandre. Frithjof gir gjentatte ganger uttrykk for at han ser på ekteskapet deres som lykkelig, også etter den skjebnesvangre utroskapshistorien forsvarer han ekteskapet deres med det: ” – vi som har vært så glade i hverandre alltid” (IE: 133). Ida Elisabeth derimot synes at det er ”utrolig” å tenke tilbake på at hun en gang for lenge siden ”elsket

Frithjof" (IE: 111). Den eneste misnøyen Frithjof gir dirkete uttrykk for overfor sin kone er hennes mangel på åpenhet (IE: 78).

Ida Elisabeth lukker seg for ektemannen, fordi hun ikke respekterer ham nok til å diskutere med ham. Frithjof er i hennes øyne et stort barn. Hun viser tydelig at hun verken stoler på ham eller respekterer hans vurderinger, men hun prøver å unngå konflikter ved å underkommunisere sine egne vurderinger. Vil han kjøpe buss for å drive med noe på egenhånd, leverer hun den tilbake uten å snakke med ham (IE: 29), for hun vil ikke dirkete fortelle ham at hun ser på prosjektet hans som håpløst. Hun greier å tvinge ham til å reise til Bergen for å ta en sjåførjobb, men hun sier ikke rett ut at hun skammer seg over hans arbeidsløshet. Til tider blir det tragikomisk hvordan de to ektefellene lever i hver sin verden uten felles forståelse for hva ekteskapet deres egentlig er. Når Frithjof flørter med den unge jenta på hotellet i nabobygda, tar Ida Elisabeth dette opp med ektemannen på grunn av folkesnakket det forårsaker. Hun er ikke sjalu, bare flau. Frithjof derimot bekymrer seg ikke for folkesnakket, men blir redd for at Ida Elisabeth er sint på ham når hun tar det opp, og så blir han glad fordi han tror hun er sjalu. Ida Elisabeth skjønner at de snakker forbi hverandre, men er fornøyd så lenge hun oppnår det hun vil. "Imidlertid ble det da slutt på hans utflukter til Vallerviken etter dette" (IE: 80).

I den store oppgjørssenen mellom de to etter oppdagelse av Frithjofs utroskap viser Ida Elisabeth sin lenge oppdemmede forakt for ektemannen. Frithjof ønsker tilgivelse og forsoning, men det er helt utelukket for hans hustru.

"Ja det gjør meg ondt, Frithjof," sa hun bløtt. "Men det er ingen råd med det. Som denne venninnen din skriver, jeg må naturligvis få beholde gutten. Og det er sørgelig at det er slik, men du har aldri vært noe tress som far. Du duger ikke til å ta vare på det som du selv har satt inn i verden. Og da er det bedre for Carl også, at jeg slipper å ta vare på andre enn ham iallfall" (IE: 134).

Her kommer den grusomme hevnerinnen frem i Ida Elisabeth. Hun er ironisk, ondskapsfullt bløt i stemmen og taktisk smart i sin fremstilling av en løsning på deres ekteskapelige problem. Hun bruker bevisst uttrykket "beholde gutten", som hun har lest i et kjærlighetsbrev Frithjofs nye venninne har sendt ham (IE: 131), sannsynligvis for å demonstrere hvem som har skyld i det som har hendt. Frithjof er ikke i stand til å

respondere på ironien, men gråter som et barn og snakker om det døde barnet, Sølvi. Han tror at Ida Elisabeth sikter til ulykken, og ikke til hans manglende forsørgerevne generelt. Nok en gang viser han seg som "et infantilt individ", fordi han verken forstår sin kones oppdemmede forakt eller er i stand til å forsvare seg med noe annet enn tårer og løfter om bot og bedring. Han avslører også at han har sett på sin kone som en morsskikkelse, en som kan hjelpe ham og være glad i ham uansett: "Jeg var så viss, så viss på at når jeg sa deg alt sammen, så ville du hjelpe meg. Jeg var så sikker på at du var glad i meg og ville hjelpe meg ut av denne elendigheten - " (IE: 133).

Fortelleren viser frem Frithjof som en svært stakkarslig skikkelse her, men det blir også vanskelig å ansvarliggjøre ham for situasjonen når han skildres som så infantil. Man kan jo også lure på hvilke signaler Ida Elisabeth har sendt ut når ektemannen fremdeles tror hun er glad i ham. Vi får jo kun se ekteskapet fra hennes synsvinkel. Bare det at hun faktisk har latt seksuallivet deres fortsette, kan være nok til at Frithjof tror at hun elsker ham fremdeles. Hvorfor lå hun med ham når hun så på ham som ekkel? Hun hadde jo makten i forholdet og kunne helt sikkert nektet Frithjof å røre henne.

Tryggve Toksvold og Ida Elisabeth

I starten av kjærlighetsforholdet ser Ida Elisabeth på Tryggve Toksvold som en døråpner "inn til et nytt, lykkelig livsavsnitt" (IE: 242). Hun innrømmer også for seg selv at hun nærmest er litt overtroisk med tanke på navnet hans, Tryggve, fordi "hun bestemte at det siste barnet hennes skulle hete Tryggve, hvis det lyktes for henne å frelse seg og ungene sine" (IE: 242-243). Navnet står for trygghet og frelse, kanskje fordi hun ubevisst husker hvordan hun tenkte på sin barndoms ideelle far som Olav *Tryggvason*. Det er også flere trekk ved Toksvold som minner om Ida Elisabeths gamle hjelper, doktor Sommervold. Navnene deres har det samme etterleddet, Toksvold har i likhet med Sommervold en prestisjefylt stilling i arbeidslivet, og han står for et tradisjonelt dannelsesideal. Leseren vil dermed fort se på Toksvold som en ny hjelper i Ida Elisabeths liv.

Tryggve Toksvold tilbyr også Ida Elisabeth en trygg tilværelse. Selv om han ikke er rik, gir arbeidet hans som sakfører en sikker og god inntekt ut fra Ida Elisabeths

målestokk. Han tilbyr seg å ta det fulle og hele forsørgeransvaret for både henne og hennes barn. Endelig skal hun få mulighet til å være mor og hustru på heltid slik hun har drømt om. Det er Toksvold som er den aktive parten i forholdet deres hele veien. Han oppsøker Ida Elisabeth og inviterer henne med på reiser og selskaper. Det er alltid han som er sjåfør, Ida Elisabeth bare tar i mot, hun tar ikke selv initiativ.

Toksvold og Ida Elisabeth kan snakke sammen som to likeverdige individer. De to drøfter for eksempel forholdet mellom mann og kvinne allerede under opptakten til forholdet deres på, og selv om de ikke er enige i ett og alt, er tonen mellom dem hele tiden preget av respekt. Dialogen mellom dem er både en diskusjon om enkeltskjebner, for eksempel Toksvolds mor og tante (IE: 205-209), og en drøfting av kjønnsroller på prinsipiell basis. De to er jo langt fra enige, og Ida Elisabeth bemerker også hvor negativt ladet hans syn på menn i deres egen samtid er. "Det er en nydelig attest De gir Deres eget kjønn, må jeg si!" (IE: 208). Likevel er det nok svært behagelig for henne å møte motstand i form av prinsipielle argumenter i stedet for Frithjof tårevåte øyne. Toksvolds "alvorlige ansikt med de klare, grå øynene" står i sterk kontrast til Frithjofs kjøttfulle ansikt som er så fyldig "så øynene virket gjengrodde litt" (IE: 63). Og Tryggves gammeldagse, patriarkalske samfunnssyn samsvarer med Ida Elisabeths drømmer og lengsler, selv om de to er uenige i analysen av hva som er galt med deres egen tid. Mens Toksvold mener at mannfolk flest er "fark" som ikke gidder å anstrenge seg for å forsørge sin familie, mener Ida Elisabeth at det er mange komplekse grunner til at folk sliter med å få til livene sine. Både Toksvold og Ida Elisabeth fremstår som "selvfortolkende dyr" fordi de foretar sterke vurderinger. De har begge tatt ansvar for mer enn sitt eget liv og tilsidesatt egne drømmer og ønsker for å hjelpe sine respektive familier.

Etter hvert som forholdet mellom Toksvold og Ida Elisabeth utvikler seg, blir Toksvolds sterke vurderinger både en kilde til glede og til frustrasjon hos Ida Elisabeth. Hun respekterer ham og beundrer ham fordi han er villig til å påta seg et oppdrageransvar for hennes to sønner, selv om han merker at de to barna ikke liker ham. Samtidig synes hun at han *forstår* barna veldig dårlig. Hun går og gruer seg til vinteren, fordi Tryggve absolutt vil "gjøre friluftsmennesker av guttene hennes" (IE: 265) og trosse barnas opposisjon. Det er likevel ikke slik at hun tar opp dette med verken

barna eller Toksvold. Ida Elisabeth lar alle konfliktene mellom Toksvold og barna vokse seg store og uovervinnelige, i stedet for å forsøke å løse opp i flokene etter hvert som de dukker opp. Til å begynne med ser hun ikke hvor galt det er fatt med kommunikasjonen mellom Tryggve og barna, og når hun etter hvert ser det, tror hun ikke at hun kan gjøre noe med det. Hun viser seg her temmelig konfliktsky.

Særlig vanskelig er forholdet mellom Carl og Toksvold. Toksvold appellerer stadig vekk til guttens fornuft og mener han må ha forståelse for morens behov. Han er ikke i stand til å se hvor komplisert dette er for guttens følelser.

”Du er da ikke furten, sånn stor gutt, fordi din mor har vært ute en kveld.” Nei nei, la være å si noe, tenkte Ida Elisabeth ulykkelig – men hvis hun bad ham tie, ble det bare verre. Carl så plaget og fiendtlig på mannen (IE: 303).

Ida Elisabeth prøver desperat å bringe samtalen vekk fra dette betente området, uten at hun lykkes spesielt bra. Det er lett å forstå at hun ikke vil kommentere sin forlovedes utspill mot sønnen mens sønnen er til stede, siden det sikkert ville blitt oppfattet som illojalt mot Toksvold. Det hadde imidlertid vært mulig å ta opp dette på tomannshånd med Toksvold. Når hun ikke gjør det, tror jeg det skyldes både frykt for å sette ord på vanskelige følelser og manglende tro på at Toksvold faktisk vil og kan endre seg. Ida Elisabeth har aldri vært vant til fortrolighet, og hun har til og med i forholdet til Toksvold vært forsiktig med å utlevere seg for mye. Hun har for eksempel aldri fortalt ham om forholdet hun hadde til Frithjof i tenårene. Men det som kanskje holder henne igjen aller mest er at hun mener han har ”et drag av envishet” og ”trassighet” (IE: 251) ved seg, som gjør at han ikke vil se annet enn det han selv ønsker. Hun tror ikke han vil se saken fra barnas ståsted fordi han selv mener det er han som har rett. Som Anne-Lisa Amodou påpeker, er TOSK anagrammatisk innskrevet i navnet Toksvold (Amodou 1994: 86).

Tryggve Toksvold ønsker virkelig å holde fast ved Ida Elisabeth. Det er lite som tyder på at han endrer syn på henne i løpet av den tiden de er sammen. Toksvold fremstilles som en statisk person med liten utvikling i løpet av romanen. Ida Elisabeth forandrer imidlertid syn på både seg selv, Toksvold og deres forhold i løpet av romanens andre del. Hun er langt mer dynamisk.

Selv om Ida Elisabeth begrunner bruddet med hensynet til barna, har det indre språket i romanen avslørt henne. Etter høstturen til Oslo prøver hun å overbevise seg selv om at hun ikke er en "forfengelig gås", som tviler på kjærestens lidenskap, selv om han enda aldri har "glemt seg" med henne. Men måten hun diskuterer dette på avslører hvordan hun pines. Hun er redd for at "denne strømmende lidenskap" skal tvinges "inn i et annet leie" når den ikke kan "øse seg ut" slik den burde (IE: 284). Selv er hun så bundet av konvensjonene knyttet til kjønnsroller at hun ikke tør å røpe dette for Tryggve. Han må være erobreren, hun den passive mottaker. Hun kan nok ta på seg en manns arbeid som familieforsørger, men seksuelt sett er hun en passiv *ktionisk* kvinne, som venter på den handlende apollinske kraft fra mannen. Ida Elisabeth har dessuten vært vant til å ha en seksuell makt over sin partner. Frithjof fortsatte å tigge om hennes kjærtegn helt til hun gikk fra ham. Hun kunne forholde seg helt passivt, likevel visste hun at hun kunne styre ham. Nå forventer hun tilbedelse og seksuelt initiativ fra Toksvold og blir svært skuffet når hans seksualitet ikke er lite pågående.

Underveis i oppgjørsscenen røper Ida Elisabeths indre språk både lidenskapen og skuffelsen. "Ansiktet hans og kroppen hans under klærne var det som hennes lengsel smøg inn og omsluten" (IE: 318). Likevel sier hun at hennes "samvittighet" (IE: 321) tvinger henne til å bryte opp. Hun ser hvordan barna vil lide under den strenge stefarens oppdragelse. Bare hun selv kan være en slik signifikant andre for barna at deres selvfølelse styrkes. Kanskje er det i tillegg et ønske om å straffe Tryggve for hans overdrevne selvkontroll når hun nå gjør det slutt. Den forsmådde kvinnen er villig til å gjøre seg selv ulykkelig bare for å straffe den umandige mannen. "Ida Elisabeth kjente at det rant likesom over inni henne av sorg" (IE: 321).

Den endringen som har foregått i Ida Elisabeth skyldes nok også at hun etter hvert har forventet seg mer og mer av den mannen hun elsker. Til å begynne med var hun lykkelig bare for å oppleve gjensidig kjærlighet til et voksent menneske hun hadde respekt for. Denne formen for kjærlighet "var noe aldeles nytt som hadde møtt henne" (IE: 240). Dessuten følte hun seg trygg med ham, noe som var uendelig viktig for henne etter alt hun hadde vært igjennom. Men så oppdager hun etter hvert at hun faktisk har forventninger han ikke innfrir, både i forhold til barna hennes og som elsker. I stedet for å gripe fatt i dette og forsøke en konsolidering, velger hun å se på det hele som umulig.

Hun gir aldri Toksvold noen mulighet til å endre seg fordi hun aldri språkliggjør hva hun *egentlig* savner. Dermed får hun heller ikke vite om Toksvold hadde vært villig til å endre seg i sin oppførsel overfor barna, og hun får heller ikke vite om det faktisk skjuler seg en sterk maskulin seksualitet bak Toksvolds kultiverte ytre fremtoning.

Selvrealisering som problem

Arbeid og kjønnsforskjeller

Camille Paglia hevder at både filosofi, vitenskap, kunst, sport og politikk ble oppfunnet av menn og derfor også passer best for menn. Hvis en kvinne prøver seg innenfor mannens virkeområder, kan hun oppleve at naturen staffer henne "with the intractable physical laws of her own body" (Paglia 2001: 10). Kvinnekroppen lar seg nemlig ikke styre på samme måte som mannskroppen, fordi mensturasjonssykluser, svangerskap og fødsler ikke kan styres av kvinnen selv. Mannens utløsning er derimot en viljeshandling han selv styrer, hevder hun. Derfor har han også lettere for å styre sine tanker og handlinger enn kvinnen og egner seg bedre til abstrakt tenkning.

Argumentene mot disse resonnementene er lette å finne. De fleste menn vil vel måtte innrømme at de ikke har fullstendig kontroll over sine ereksjoner. Dermed har de heller ikke fullstendig kontroll over sine utløsninger. Den unge mannen opplever som regel at naturen styrer ham til flere ereksjoner enn han selv ønsker, mens den eldre mannen kan erfare naturens lunefullhet når ereksjonen svikter ham i situasjoner hvor han trenger den. Legevitenskapen kan nok hjelpe mannen her, men kan en pille hjelpe mot mannens følelse av manglende kontroll over sin seksualitet?

Kvinnene har fått en helt annen mulighet til å styre sin egen kropp og sine sykluser gjennom prevensjon og smertestillende medikamenter. Selv om mange kvinner i dag sliter med plager knyttet til menstruasjon og svangerskap, er det likevel lettere for dem å kontrollere sine plager med medikamenter enn det er for mannen. Det er ingen skam for en kvinne å be sin lege om p-piller, og smertestillende piller får hun kjøpt i alt fra dagligvarebutikken til døgnåpne bensinstasjoner. Selvbestemt abort for kvinner gjør

at det faktisk er kvinnen som i siste instans avgjør om et barn skal fødes eller ikke. Mannen kan ikke tvinge kvinnen til å bære frem et barn i dagens Norge. Dersom følelsen av kontroll over egen kropp er avgjørende for prestasjoner i arbeidsliv, kunst og sport, burde kvinnen være mannen overlegen i dag i følge Paglias logikk.

Sigrid Undset tok i sine essay og artikler avstand fra at menn og kvinner fra naturens side skulle være utrustet med helt ulike åndelige egenskaper, men hun er enig med Paglia i at de biologiske forskjellene har virket avgjørende for hva de to kjønnene egner seg til i arbeidslivet. Hun er imidlertid usikker på forholdet mellom årsak og virkning:

I hvilket forhold samfunnsutviklingen er blitt influert av denne naturlige oprindelige arbeidsdeling, og i hvilket forhold denne oprindelige arbeidsdeling har utviklet de egenskaper hos kjønnene, som man gjerne kaller mandlige og kvindelige – er umulig at fastslaa (Undset 1973: 13).

Når Undset skriver om naturlig arbeidsdeling, mener hun at kvinner bør ta hovedansvaret for barna og hjemmet fordi det er hun som er gravid og hun som ammer. Dermed må mannen ta hovedansvaret for arbeidet utenfor hjemmet. Men hun mener ikke at moderlige egenskaper som omsorg og ansvar kommer av seg selv bare en kvinne føder barn. Kvinner kan like gjerne utføre en manns arbeid utenfor hjemmet, og mange kvinner egner seg bedre til slikt arbeid enn til barneoppdragelse. Det bør derfor være mulig for kvinner å ta arbeid utenfor hjemmet, men Undset mener at disse kvinnene bør leve ugift. Gifte kvinner bør være hjemmeværende med barna for at barna skal få en best mulig oppdragelse og fordi dette er naturens orden. Hun unnlater helt å diskutere hvor vidt en mann kan være hjemme med barna i sine essay.

I romanen om Ida Elisabeth er heltinnen helt klart bedre egnet for arbeidslivet enn ektemannen Frithjof. Undset skriver også om slike tilfeller i sine essay. Fordi kvinner fra naturens side er like godt utrustet som menn, kan de godt greie et mannsarbeid når det viser seg å være nødvendig, men Undset mener at dette kun er en nødløsning fordi det alltid vil gå utover barna. Ida Elisabeth gir mot slutten av første del av romanen uttrykk for ren vemmelse over en far som stiller seg i en mors sted og er hjemme med barna mens moren tar på seg farens oppgaver.

En mor kan nok være både far og mor for barna sine, og en mann kan vel også være både mor og far, når ulykken er ute og den ene blir alene med det hele. Men når en mor skal være i farstedet, og faren gå imens og liksom ta på seg morens rolle – nei det var fælt likefrem, rent mot naturens orden, - det er noe i det som en trussel om all landsens ulykker liggende på lur, det fikk henne til å tenke på oppløsning og lik fulle av ynglende råte. (IE: 135)

Denne voldsomme vemmelsen mot rollebytte i hjemmet virker ekstra sterk fordi Ida Elisabeth relaterer dette til hvordan hun selv har hatt det, med en ektemann som aldri har vært ”noenting tess som far” (IE: 134). Ida Elisabeth står for nesten alt husarbeidet, men Frithjof har tatt seg mye av barna, i alle fall eldstejenta Sølvi. Denne ”nødløsningen” viste seg jo også å medføre en ulykke, bokstavelig talt, fordi Frithjof kræsjet med en bil mens han syklet med Sølvi. Ida Elisabeth viser her at hun egentlig klander Frithjof for ulykken, selv om hun tidligere har sagt til seg selv at han var uskyldig.

Frithjof har etter mitt syn ikke vært i ”morens rolle”, fordi han bare har utført en liten brøkdel av husmorens oppgaver. Han har mer vært som et stort barn som fant en lekekamerat i sin datter. Dermed blir det egentlig feil å ta ulykken som et skjebnens bevis for hva som skjer når kjønnsrollene byttes i hjemmet. Frithjof fremstilles ikke som kvinnelig eller moderlig, men som en selvopptatt, stor guttunge.

Det er ikke mange menn som fungerer som husmor i Undsets forfatterskap. Novellen ”Gunvald og Emma” i *De kloge jomfruer* (1918) viser et av få eksempler på dette. Gunvald tar seg av både hus og barn i sitt første ekteskap med Klara, som har en svært utsvevede livsførsel. I denne novellen fra arbeiderklasse miljøet i Kristiania på begynnelsen av 1900-tallet, problematiseres ”lykkelig kjærlighet” på en særegen måte. Gunvald elsker sin Klara til tross for at hun sannsynligvis er ham utro og er håpløs som husmor og mor. Når hun blir alvorlig syk, steller han henne, passer hus og barn og arbeider på fabrikk om dagen for å forsørge familien. Kjærligheten er som en besettelse for ham: ”Naar han hadde hende i armene sine, var det som han druknet og døde i lykke - ” (Undset 1999: 238). Han skildres imidlertid ikke som en tåpelig tøffelheit. Fortelleren fremhever ham som ”begavet” og ”pen” og understreker det hele med å la lærerinnen til en av hans døtre komme med følgende utsagn: ”- tenk for en snil pappa du maa ha!” (Undset 1999: 233).

Selv om de forholdene som skildres i første del av denne novellen er en

”nødløsning”, er det likevel interessant at Gunvald ikke blir umandig av den rollen han påtar seg. Han får langt større problemer med sin mannlige stolthet når han gifter seg med den forholdsvis velhavende Emma, som bare er moderlig, snill og godhjertet. Følelsen av å stå i takknemmelighetsgjeld til henne er tydeligvis langt mer fornedrende enn å stille for en ”fallen” hustru.

Både menn og kvinner kan altså påta seg en dobbelt foreldrerolle når nøden krever det uten å miste sin egen kjønnsidentitet. Men en mann som lar seg forsørge av sin kone slik som Frithjof, eller en kvinne som lar sin mann stelle hus og barn slik som Klara, er nærmest dømt til undergang i Undsets forfatterskap. Et utvidet virkefelt er langt sunnere for selvbildet enn et innskrenket virkefelt. Romanen om Ida Elisabeth viser at en kvinne kan mestre både arbeidslivet, husmorrollen og morsrollen helt greit alene. Når heltinnen takker nei til å bli forsørget av en skikkelig mann som Tryggve Toksvold, viser det også at det ikke bare er en ”nødløsning”, men en god løsning. Dersom Ida Elisabeth hadde giftet seg med Toksvold, ville hun fått muligheten til å være husfrue på heltid og dermed gjenopprettet naturens orden.

Både barna og Ida Elisabeth selv gir uttrykk for at de har klart seg aldeles utmerket uten en mann i huset etter skilsmissen fra Frithjof. Carl sier for eksempel ”Jeg synes vi har det så hyggelig her, jeg” (IE: 330), når moren spør om han ønsker å flytte til byen for å få bedre ”undervisning og sånn” (IE:330). Ida Elisabeth fremstilles ikke som et offer, selv om hun i først del av romanen gir uttrykk for å skamme seg. Hun vil ikke oppgi sin selvstendighet for å la seg forsørge av en mann for en hver pris. Dette kan virke som en logisk brist i romanens norm, men slik jeg ser det, er det mer et forsøk på å vise hvor komplekst livet egentlig er. Det er ikke alltid det vi ønsker oss som er det beste for oss.

Språk og bluferdighet

En av mange ting som Ida Elisabeth misliker ved familien Braatø er deres ”åpenhet og ærlighet og idyll” og deres syn på forholdet mellom mann og kvinne som noe rent og uskyldig, som ”bare solbad” (IE: 57). Når svigermoren ”ville snakke om alt som var naturlig og rent og sant” (IE: 37), opplever Ida Elisabeth det som en krenkelse av den naturlige bluferdighet. For henne er det ikke naturlig at man snakker verken om den

fysiske eller den sjelelige dimensjonen ved kjærlighet. Kanskje skyldes det at hun som barn hørte sin far snakke om kjærligheten enten på sentimentalt vis eller som ekle grovheter. Før han "falt", hadde han diverse ulykkelige og sentimentale kjærlighetshistorier, og det var også snakk om skilsmisse (IE: 39). Etter det økonomiske sammenbruddet ble han slibrig og grov, uten at vi får vite nøyaktig hva han sa. Det er som om fortellerens bluferdighet her stopper Ida Elisabeth fra å memorere de verste grovhetene. Det kan imidlertid virke som om Ida Elisabeth forbinder all snakk om kjærligheten mellom mann og kvinne med skam.

Den uviljen Ida Elisabeth har mot å snakke om følelser kan også være et uttrykk for at hun som voksen ønsker å identifisere seg med den borgelig moral og dermed borgerskapet som klasse. En av grunnene til at hun skammet seg slik over sin fars språkbruk i barndomshjemmet, var nok at hun forbandt denne formen for språkbruk med underklassen i samfunnet. I arbeiderklassehjemmene, på fabrikkene, og i de brune ølstuene, snakket man slik, ikke i de dannende hjem. Frykman og Löfgren gjengir i sin bok *Det kultiverte mennesket* en beskrivelse av den språklige "bluferdigheten" i et borgelig hjem på begynnelsen av 1900-tallet:

Men snerperiet var ikke begrenset til det seksuelle. Det gjaldt mye som ble ansett for å være foruroligende og ømtålig: menneskers karakter, handlinger og følelser, Gud, kjærligheten og døden, meningen med det hele eller om det ikke var noen mening. Det som forbauser meg i denne sammenheng, er at oppdragelsen i sin mildhet kunne være så effektiv at jeg av bluferdighet som følte selvfølgelig og instinktiv, lot være å spørre eller åpent betvile så meget (Frykman 1994: 185).

For den som blir påtvunget en slik bluferdighet, kan det være naturlig å gjøre opprør, dersom man som ungdom eller voksen opplever bluferdigheten som snerperi. Men for Ida Elisabeth virker det som denne bluferdigheten nærmest er et adelsmerke. Hun forbinder den med en etisk og estetisk sans som kjennetegner de øvre samfunnsklasser. De "uformuende" derimot opplever hun at har en forkjærlighet for "gamle stabburshengte historier" om alt som er "grufullt" (IE: 57).

I *Et kvinnesynspunkt* drøfter Sigrid Undset blant annet den språklige diskursen om kjønnsliv i sin egen samtid. Sigrid Undset hevder her at det er en naturlig bluferdighet som gjør at folk med dannelses ikke snakker om "kjønnsliv" eller den daglige

kampen for "føde, klær og så meget glede for seg selv og sitt avkom som mulig" (Undset 1973: 78) fordi "kjensgjerninger kan føles barske, brutale og ydmykende å møte" (Undset 1973: 78). Det at man tier om denne kampen, betyr imidlertid ikke at man lukker øynene for den. Man skal ikke late som man ikke vet det man vet om kjønnslivet eller ekteskapets mange utfordringer, men Undset hevder at for stor åpenhet om disse forhold ender med man "svekket i blikket for det sunne og normale" (Undset 1973: 78) og får interesse for "det gresselige – jo verre, jo finere!" (Undset 1973: 78). Det er akkurat dette synet Ida Elisabeth gir uttrykk for i sin vurdering av familien Braatø.

Alle Braatøs barn var jo fødd opp med åpenhet og ærlighet og idyll, og med at alt dette om de to kjønnene var liksom solbadt alt sammen. Det var vel derfor at deres nyfikenhet og lyst til å oppdage litt på egen hånd hadde tatt en sånn ekkel retning (IE: 57).

Ida Elisabeths bluferdighet hindrer henne i å snakke med sine barn om både forholdet til Toksvold og skilsmissen fra Frithjof. Hun innrømmer for seg selv at hun ikke vet hva barna har fått med seg om disse relasjonene, hun er til og med usikker på "om de visste at hun var skilt" (IE: 309). Barnas sjalusi mot Toksvold merker hun jo, men hun tror fullt og fast at det er krenkende for barna hvis hun trenger seg på dem og snakker med dem om følelsene deres, derfor gjør hun ikke det.

Hun visste da det fra hun selv var barn, hvor meget det er som barn ikke kan snakke med voksne om. Hvis de voksne forsøker å spørre – det er det verste de kan gjøre. Eller, det finnes de barn som liker det, finner seg i det – hun hadde alltid hatt på følelsen, sånne barn ligner frukt som fuglen har hakket skallet på; de kan ikke holde seg friske (IE: 311).

Man skulle kanskje tro at et fortrolig parforhold kunne oppheve Ida Elisabeths sjenanse, slik at hun i alle fall kunne snakke intimt om følelser med den hun elsker. Frithjof ser hun på som et barn, så det er ikke merkelig at hun aldri forsøker å snakke skikkelig med ham, men selv i forholdet til Toksvold er hun ikke særlig åpen om sine egne følelser. Det er som hun fremdeles ser på seg selv som en frukt som må bevare skallet sitt helt for ikke å råtne. Hver gang Toksvold prøver å hakke på skallet hennes, viker hun unna. Hun kan nok fortelle ham konkrete ting når hun føler seg presset til det,

som for eksempel at hun er redd for å kjøre bil fordi hun mistet sin datter i en bilulykke, men hun vil ikke fortelle ham mer enn høyst nødvendig. Hun innrømmer for seg selv at "det var en masse som hun aldri hadde fortalt ham" (IE: 248). Dessuten unngår hun å svare når han en sjelden gang snakker om sin lengsel etter henne. Når han etter sommerturen til søsteren sier "Ville ikke du ønske det, du òg - . At jeg kunne være hos deg i natt?" (IE: 257), tenker hun "- Hadde jeg vært en ung pike, så kunne jeg sagt ja" (IE: 257). Dette er egentlig ikke et forsøk på å få Ida Elisabeth til sengs. Begge to vet at de ikke kan sove sammen denne natten på grunn av Ida Elisabeths barna og Toksvolds nevø som ligger og sover i husets eneste soverom. Toksvold røper bare et ønske, verken mer eller mindre, derfor er Ida Elisabeths tilbakeholdenhet her mer et uttrykk for hennes språklige bluferdighet enn blyghet for sex. Men denne tilbakeholdenheten kan jo misforstås av Toksvold.

Som oftes er det Toksvold som sier mest i samtalene deres, og når han presser henne til å svare, viker hun helst unna. Toksvold prøver for eksempel å få henne i tale på vei hjem fra høstturen til Oslo, men Ida Elisabeth vil ikke si hva som egentlig plager henne. Hun er lei seg, dels fordi "hun hadde ønsket, hver evige kveld, at de kunne endt dagen med å gå sammen hjem et eller annet sted og bli hos hverandre" (IE: 284), dels fordi hun har møtt Frithjofs søster Jarngerd og hørt nytt om familien Braatø. Men til Toksvold sier hun bare "jeg er uvant med å være ute og more meg sånn aften etter aften. Og man blir skrekkelig trett, du, av å gå og traske på stengater når man er vant til landevei bare – " (IE: 280). Sett fra Toksvolds synsvinkel er det kanskje ikke så rart at han har vært tilbakeholden med seksuelle initiativ etter at hun lot være å svare ham da han noen måneder før røpet sitt begjær. Ida Elisabeth forventer initiativ, men hun har ikke oppmuntret ham når han har prøvd. Ambivalensen i henne er ikke lett å takle verken for henne selv eller kjæresten.

I en følelsesladet diskusjon om Elses besøk hos Ida Elisabeth sier Toksvold nærmest rett ut at Else og de andre i Braatøfamilien bare er "tilhengervogner" det ikke nytter å hjelpe. Kroppsspråket til Ida Elisabeth røper hvor plaget hun er: "Ida Elisabeth hutret litt, frossent" (IE: 294). Etter hvert presser han henne så hardt at hun sier "La oss ikke snakke mer om det da, du" (IE: 294). Men Toksvold fortsetter med noe enda mer ubehagelig, nemlig å antyde at Ida Elisabeths yngste sønn "ligner en del på farens

familie" (IE: 295). Da ser endelig Toksvold hvor vanskelig dette er for henne. "Å nei, se ikke så tragisk ut – kjæresten min!" (IE: 295). Hennes *ktoniske* sinne velter opp i henne når barna kritiseres, men hun er ikke i stand til å artikulere det med ord.

Slik jeg ser det er denne frykten for språkliggjøring av problemene en av hovedårsakene til at forholdet mellom Ida Elisabeth og Toksvold går over styr. Det er et paradoks at romanens norm lar språk være en vei til ny erkjennelse i hovedpersonens diskusjoner med seg selv, mens karakteren Ida Elisabeth selv gir uttrykk for en sterk mistro til språklig *kommunikasjon*. Hun endrer sitt eget syn både på religion og kjærlighet ved å snakke med seg selv, men hun vil ikke gå i dialog med den hun elsker for å se om språket også der kan utrette noe. I stedet later hun som ingenting så lenge at problemene vokser henne over hode.

Charles Taylor hevder at det å formulere noe eksplisitt gjennom språket setter oss i stand til å forstå virkeligheten på en ny måte og dermed endre våre oppfatninger av for eksempel rett og galt. Dessuten medfører språkliggjøring av følelser at det skapes nye rom der nyanserikdommen i menneskenes følelsesliv og selvforståelse blir større.

Dermed kan vi se at våre følelser inneholder en bestemt artikulering av vår situasjon, det vil si at de forutsetter at vi beskriver vår situasjon ved hjelp av bestemte kategorier. Men på samme tid åpner de for – og svært ofte føler vi også at de gjør krav på – videre artikulering, en utarbeidelse av finere kategorier som tillater mer gjennomtrengende beskrivelser. Og denne videre artikuleringen kan i neste omgang omdanne følelsene. (Taylor 2007: 161)

Ida Elisabeth får ikke til denne artikuleringen verken i forhold til Toksvold eller sine barn. Dermed får hun heller aldri mulighet til å "omdanne følelsene". Kanskje hadde Toksvold tatt initiativ i Oslo dersom Ida Elisabeth hadde svart "ja" på hans spørsmål om hun ønsket å sove hos ham etter sommerturen. Hennes *ktoniske* passivitet virker muligens mer skremmende enn forlokkende på Toksvold. Det ville nok også ha hjulpet henne å sortere problemene i forhold til barna hvis hun hadde sagt til Toksvold hvor såret hun blir når han antyder at barna hennes er udugelige eller umodne.

Ida Elisabeth trekker også slutninger om barnas følelser uten å la dem få lov til å artikulere selv hva de føler. Selv om hun er flink til å lese kroppsspråket deres, kan det også være en kilde til feiltolkning. For eksempel kan Carls tårer når han får høre at

moren skal på en dagstur med Toksvold etter at Else har reist (IE: 300), også skyldes andre ting enn sjalusi. Carl har få eller ingen venner på skolen, og Ida Elisabeth vet ikke hvordan han egentlig har det. Kanskje er ensomheten hans en medvirkende årsak til disse tårene. Dersom hun hadde gått i dialog med ham i stedet for bare å be ham "holde opp" (IE: 300), hadde både hun og Carl kunnet utarbeide følelsene "i finere kategorier", og muligens også omdannet dem.

For Ida Elisabeth er sann kjærlighet først og fremst knyttet til gjerninger og ikke ord. Det viktigste ved kjærligheten er det arbeidet man er villig til å utrette for den.

Lykkelig kjærlighet – Ida Elisabeth lo sakte ved tanken – det hadde hun nok tenkt som enslags landtur hvor hver av partene bringer med seg nistekurv og så bytter de - . Det var noe i *det* og naturligvis – de måtte gjør noe selv også, hvis de skulle bli lykkelige sammen (IE: 241).

Dette kan virke som et temmelig nøkternt og uromantisk syn på kjærligheten. Kanskje er det også litt kynisk å tenke at man må "bytte nistekurv" for å bli lykkelig. Egentlig burde vel ikke den som elsker tenke så mye på hva han eller hun får igjen av sin partner. Livet har dessverre lært Ida Elisabeth at det på sikt er umulig å elske noen som ikke bringer niste med seg på landturen, uansett hvor mange vakre ord og svulstige kjærlighetserklæringer han måtte komme med.

Ida Elisabeths indre språk forteller en del om hennes syn på det intime samlivet i andre kapittel i del to. Hun sørger over at samlivet med Frithjof ble en slik "elendig historie" (IE: 175). Hun minnes også foreldrenes ordbruk om seksuallivet som så rå og fæl at det var "til å bli syk av" (IE: 175). Opp i mot denne negative erfaringsbakgrunnen hun selv har, setter hun et "bilde" hun tenker seg ut i fra historier hun har lest om "ville folk" (IE:175) i illustrerte historieverk. Hun tenker seg "vill" araber og hans kone, som møtes ved teltet om kvelden etter endt arbeidsdag for dem begge. Når de sammen kryper inn i teltet etter kveldsmåltidet, "og den magre, mørke mannen med store, mørke øyne tok henne over brystet med en smal, brun hånd som luktet fjell og fjøs og timiansbakker" (IE: 176), vil det si at han "kjenner" henne. Det å "kjenne" sin kone er dermed knyttet til erotikk. Araberen tilfredsstiller sin kone seksuelt i "den innerste kroken" av teltet. Det står for Ida Elisabeth som noe vakkert en ikke skal skamme seg over eller flire av. Dermed er der kanskje ikke sex i seg selv som vekker skam i Ida

Elisabeth, men minnene om hennes egne seksuelle erfaringer. Ida Elisabeths problem er at den eneste mannen hun selv har hatt et seksualliv med, ikke "kjente" henne.

I motsetning til familien Braatøs "solbad" foregår møtet mellom mann og kvinne i Ida Elisabeths mer eller mindre oppdiktete araberfortelling om natten inne i et telt. Det intime møtet er mystisk og skjult for omverdenen. Dessuten er det ikke nødvendig med ord, kvinnen sier ingenting. Mannens ord er bare hviskende kjærlighetserklæringer på linje med berøringen. Han trenger ikke å spørre henne om noe, for han "kjenner" henne. Hun kan forbli en passiv, *ktonisk* kvinne som blir tilfresstilt av den aktivt handlende mannen. Det stilles ikke noe krav til kvinnen om at hun skal "kjenne" sin mann. Mannen må sørge for at de begge får det de trenger uten ord. Dermed bevarer de begge sin integritet som individer også i det de blir ett. Ingen av dem mister "skallet sitt" ved at den ene utspør den andre om slike ting som man ikke kan røpe for andre uten å råtne innenfra. Det erotiske møtet blir noe av det samme som landturen, de bytter nistekurv fordi de begge har noe den andre begjærer.

Problemet med denne drømmearaberen er at han er svært vanskelig å finne i det virkelige livet. Svært få menn "kjenner" sine kvinner på denne ordløse, intuitive måten, fordi menns og kvinners seksualitet er så forskjellig. En kvinne som ikke vil snakke om sin egen kropp eller forklare sin egen seksualitet for sin partner, forblir som regel en utilfredsstilt kvinne. Ida Elisabeths forhåpninger til en fremtidig partner er dermed temmelig urealistiske, og hun vil sannsynligvis forbli uforløst også hvis hun møter en ekte "villmann", fordi hun ikke vil språkliggjøre seksualiteten.

Den arbeidsmessige "byttehandelen" som foregår i et lykkelig ekteskap innebærer ikke at partene arbeider likt. Ida Elisabeth gir uttrykk for et sterkt ubehag ved tanken på å sammenlikne mennesker med fugler der moren og faren "hjelper hverandre med å bygge reder og mate ungene" (IE: 36). Kanskje er det nettopp derfor hun sammenlikner sin svigermor med en fuglemor. Borghild Braatø kvitrer hele tiden om sin egen lykke i kjærlighetslivet, men som par fremstår hun og mannen som temmelig mislykkede samfunnsborgere. I menneskenes verden skal moren og faren ha helt ulike oppgaver, selv om de begge arbeider for sitt felles hjem. Arabermannen gjeter kveget ute på markene og bringer det familien trenger av forsyninger frem til boplassen, mens kvinnen holder seg ved teltene der hun lager mat og ser til barna. På den måten får de

begge utnyttet sine positive egenskaper på en best mulig måte og blir mest mulig til nytte for familien sin og samfunnet.

Camille Paglia hevder at kvinnene var uten makt og totalt overgitt mannen før mannen ved hjelp av sin kultiveringsprosess ble mer human. Hun påstår at det er sivilisasjonen som beskytter kvinnen mot mannens rå maktbruk og at kvinnene derfor er tjent med for eksempel det kristne ekteskapet som institusjon. Paglia kan godt kritiseres for å mangle nyanser i denne fremstillingen. "Freedom is the most overrated moderen idea," (Paglia 2001: 39) skriver hun. Men ekteskapet er definitivt ikke et lykkelig solbad. Mannens drifter kan nok sublimeres gjennom kunst, idrett og politikk, men seksualitetens brutale råhet vil alltid lure under overflaten. Derfor advarer Paglia mot den moderne populærkulturens frislipp av seksualiteten på samme måte som Undset i sin tid advarte mot å fremstille kjærligheten mellom mann og kvinne som ufarlig⁷. Paglia går faktisk så langt som til å samtykke i muslimenes tildekking av kvinnene for å unngå begjæret i det offentlige rom. "Islam is wise to drape women in black, for the eye is the avenue of eros" (Paglia 2001: 32).

Paglia er også på linje med Undset når det gjelder arbeidsfordelingen i ekteskapet. Fordi kvinnen føder barna, må det være hennes naturlige oppgave å holde seg ved boplassen, mens mannens plikt både er å beskytte kvinnen og bringe med seg mat til boplassen. Mannens utbytte i et slikt ekteskap er både at han får utløp for sine seksuelle behov og at kvinnen tar seg av hans barn.

I sine artikler og essay gir Undset ofte uttrykk for ekteskapets uoppløselighet, slik jeg tidligere har vært inne på. Det er derfor interessant at den implisitte fortelleren i romanen forsvarer skilsmissen fra Frithjof. Ida Elisabeth klarer seg aldeles utmerket etter samlivsbruddet, og slik jeg ser det, er det ingenting ved verket som tilsier at selve skilsmissen er et fatalt feilgrep. Når Frithjof på dødsleie spør Ida Elisabeth om de skal slå seg sammen igjen, unngår hun å svare, men tenker at hun "aldri i verden hadde orket det" (IE: 345). Det er som om fortelleren gir henne rett i at hun ikke "risikerte" (IE:

⁷ Undset kunne godt like skildringer av sex i litteraturen som både var detaljerte og dristige, så lenge de var det hun opplevde som sanne. Hun loverpriser den omstridte forfatteren D.H. Lawrence som "et geni" (Undset 2007: 483) fordi han "skildrer kjønnsforholdet som en krig på liv og død mellom mann og kvinne" (Undset 2007: 481) i romanen *Sons and Lovers*. Det var "snerperi og hykleri" hun ikke kunne tåle.

345) noe ved å si ja, men heller ikke fortelleren ønsker en slik gjenopprettelse av ektepakten.

Forfatteren Undset viser med denne romanen hvor komplisert forholdet mellom mann og kvinne er og at absolutte normer, slik den katolske kirke står for, ikke alltid er nødvendig for at mennesket skal utvikle sine beste sider. Ida Elisabeths nestekjærlighet og gode vilje blir ikke ødelagt av hennes ekteskapsbrudd. Det virker også som hun er i stand til å ta med seg det positive hun tross alt har fått i forholdet til Toksvold. Nå vet hun at hun er en attraktiv kvinne, hun vet at det finnes en kjærlighet der mann og kvinne er likeverdige og hun vet at hun er elsket. Kanskje er det nestekurv god nok for henne?

Romanens aktualitet

Dersom man leser romanen om Ida Elisabeth slik de fleste litteraturforskere før meg har gjort, er det ikke vanskelig å finne et filantropisk budskap. Heltinnens utvikling og livsvalg kan da tas til inntekt for nestekjærlighet og ”sterke vurderinger” der enkeltmennesket setter sine egne behov til side for å ta vare på sine barn og andre trengende. I vår tid hvor nyfamilien snart er like vanlig som den tradisjonelle kjernefamilien, er det betimelig å stille spørsmål ved hvor mye barn skal måtte tilpasse seg steforeldre for at foreldrene skal få realisert sine behov. Det er heller ikke vanskelig å finne en advarsel mot det moderne sorteringssamfunnet, der nytteverdien er viktigere enn menneskeverdet. Med fosterdiagnostikk og vår moderne abortlov kan vi ”luke ut” mennesker som vil bli en byrde for samfunnet før de blir født. Dersom vi i Norge skulle få en like liberal lovgivning om eutanasi som for eksempel Nederland, vil vi kunne presse eldre og uføre til å avslutte sitt eget liv for ikke å ligge samfunnet til last.

Elisabeths gode hjelper, doktor Sommervold, gir uttrykk for et deterministisk menneskesyn. ”Infantile individer” kan aldri bli noe annet enn en belastning for samfunnet. Han ser en klar sammenheng mellom Frithjofs foreldre og Frithjofs infantilitet, og tror ikke Frithjof noen gang vil bli annet enn en byrde for andre mennesker. Til tross for at Sommervold får rett i denne antagelsen med tanke på Frithjof, viser ikke verket som helhet et deterministisk menneskesyn. Frithjofs søster Else fremstår som like infantil og hjelpeløs som Frithjof, men hun kommer til slutt i arbeid

som husholderske hos to eldre brødre, og det siste vi hører om henne, er at hun klarer seg bra. Ida Elisabeths sønn Carl fremstår som et temmelig pysete og stakkarslig barn, men i siste kapittel viser han seg som en mer moden og tøff gutt. Han vil se sin døde far, selv om han egentlig ikke har lyst. Verkets norm viser dermed at det er mulig for enkeltmennesket å endre seg og få det best mulige ut av sitt eget liv, noe som er typisk for et humanistisk menneskesyn.

I min lesning av romanen har jeg vært mest opptatt av de prosessene Ida Elisabeth går igjennom for å finne ut hva hun selv ønsker i et kjærlighetsforhold. Hun kommer et godt stykke på vei her, selv om hun ikke tydeliggjør alle sine behov. Kanskje vil en moderne leser kunne lære noe om hva forventninger betyr for et vellykket parforhold. Dersom en kvinne vegrer seg mot å tydeliggjøre egne behov og bare forventer at mannen intuitivt skal forstå henne, kan det ikke gå bra, verken i forhold til arbeidsdeling, barneoppdragelse eller sex. Ida Elisabeth er svært konfliktsky både i forhold til Frithjof og Toksvold. Det er kun når hun føler seg ekstremt presset at hun tar opp problemer, ellers prøver hun stort sett å gå utenom.

Dagbladets nettutgave 2. august 2010 har en artikkel med den noe provoserende overskriften "Kvinner vil forsørges" (Landsend 2010). Avisen refererer her til en undersøkelse utført av Respons analyse blant 2500 yrkesaktive kvinner i Norge. Denne undersøkelsen viser at 65% av kvinnene med to eller flere barn kunne tenke seg å være hjemmeværende eller jobbe deltid, dersom mannen kunne forsørge dem. Det er for så vidt ikke noe nytt at kvinner opplever "tidsklemma" som et stort problem i dagens Norge, men når de nå selv ønsker mer tid i hjemmet i stedet for lengre åpningstider i barnehagen og en mann som lager middag, sier det noe om en ny tendens i samfunnet. Kanskje viser det at Undset og Paglia har et poeng når de hevder at de biologiske forskjellene på mann og kvinne også gjør at vi har ulike behov i hjemmet og i samfunnet. Når kvinner til tross for barnehager, vaskehjelpere og ferdigmat i butikken *ønsker* mer tid hjemme med barna, er det kanskje et uttrykk for andre instinkter enn mannens? Men i romanen om Ida Elisabeth ser vi også at de tradisjonelle løsningene ikke alltid er de beste, uansett om menneskene selv ønsker disse eller ei. En dobbeltarbeidende alenemor kan leve et vel så autentisk liv som en bollebakende husmor med en vellykket

karrieremann. Mannen må ha noe mer enn økonomisk trygghet og vennlig omtanke å tilby sin kvinne.

Sammendrag

Jeg har i min avhandling gitt en analyse av kjærlighetsmotivet i *Ida Elisabeth* med vekt på hovedpersonens kamp for å finne en autentisk måte å leve sitt eget liv på. Heltinnens selvfortolkning og behov for selvrealisering endres delvis gjennom de erfaringene hun får i livet, og hun er i stand til å foreta det Charles Taylor kaller "sterke vurderinger" av seg selv og sine valg. Jeg har lagt vekt på å tolke de tematiske, symbolske og psykologiske strukturene i verket. For å belyse dette har jeg benyttet meg av Camille Paglias mytebaserte teorier om kjønn og kultur og Charles Taylors teorier om selvrealisering og selvfortolkning. Ambivalensen mellom det som i Paglias terminologi kalles det *ktoniske* og det *apollinske*, symboliserer ambivalensen mellom kvinne og mann, og jeg har funnet denne dikotomien fruktbar for min lesning av romanen.

Ida Elisabeth lever i første del av boken i et ekteskap der de naturlige kjønnsrollene ikke fungerer, noe hun selv opplever som en fornedrende tilstand. Hun blir "herren" i forholdet fordi ektemannen ikke evner å forsørge henne og barna. Dessuten er han ikke "et selvfortolkende dyr" slik hun selv er, og forholdet har et incestuøst preg. Bruddet med Frithjof virker derfor nødvendig for at heltinnen skal kunne realisere seg selv.

I del to av romanen innleder Ida Elisabeth et forhold til sakfører Toksvold. Toksvold har langt flere apollinske kvaliteter enn Frithjof og virker derfor som en langt tryggere partner for heltinnen, men hos Toksvold har sublimeringsprosessen gått så langt at driftslivet hans er sterkt hemmet. Han innfrir derfor ikke Ida Elisabeths seksuelle forventninger. Ida Elisabeth er ikke i stand til å artikulere sine egne behov til Toksvold fordi dette strider mot hennes idealer. Alt språk om følelser er tabubelagt for henne, og som kvinnen ønsker hun en passiv, *ktonisk* posisjon på det seksuelle området. Hun bryter derfor ut av forholdet. Etter mitt syn viser dermed denne romanen hvordan

forvirrede kjønnsroller og språklig bluferdighet vanskeliggjør en lykkelig forening mellom mann og kvinne.

Litteratur

Andersen, Per Thomas. 1981. "Sigrid Undsets *Ida Elisabeth*. En analyse av kjærlighetsmotivet". *Norsk litterær årbok 1981*. Oslo. s. 15-24

Andersen, Per Thomas. 2003. *Norsk litteraturhistorie [2001]*. Oslo

Amadou, Anne-Lisa. 1994. *Å gi kjærligheten et språk. Syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap*. Oslo

Blikrud, Liv. 2007. *Sigrid Undset [1997]*. Oslo

Blikrud, Liv 1999. "Etterord til *Ida Elisabeth*" i Sigrid Undset. *Ida Elisabeth*. s. 363-368. Oslo

Gaasland, Rolf. 1999. *Fortellerens hemmeligheter. Innføring i litterær analyse*. Oslo

Fangen, Ronald. 1970. "Sigrid Undsets nye bok. Sigrid Undset: *Ida Elisabeth* [1932]. *Norsk Litteraturkritikk 1914-1945*. Red. Knut Imerlund. Oslo. s. 52-54

Frykman, Jonas og Orvar Löfgren. 1994. *Det kultiverte mennesket [1979]*. Overs. Kari Bolstad. Oslo

Hamm, Christine. 2010. "Alenemorens iscenesettelse i Sigrid Undsets *Ida Elisabeth* (1932), Cecilie Løveids *Sug* (1979) og Anne Oterholms *Etter kaffen* (2002)". *Edda 3 – 2010*. Oslo. s. 288-303

Hamm, Christine. 2005. "Melodramatisk metamorfose i Sigrid Undsets *Den trofaste hustru*" i *Den litterære kroppen. Artikler om kropp og tekst fra Edda til i dag*. Red. Unni Langås. Kristiansand. s. 140-158

Heiberg, Hans. 1970. "Sigrid Undset: *Ida Elisabeth*. Aschehoug 1932" [1932]. *Norsk litteraturkritikk 1914-1945*. Red. Knut Imerlund. Oslo. s. 188-192

Heltoft, Bente. 1985. *Livssyn og diktning. Strukturgrunnlaget i Sigrid Undsets romaner*. Oslo

Hoel, Sigurd. 1988. *Fjorten dager før frostnettene [1935]*. Oslo

Hoel, Sigurd. 1990. *Syndere i sommersol [1927]*. Oslo

Ibsen, Henrik. 2000. *Et dukkehjem [1879]*. Oslo

Ibsen, Henrik. 2000. *Peer Gynt [1867]*. Oslo

Landsend, Merete. 2010. "Kvinner vil forsørgeres". Dagbladet.no.
<http://www.dagbladet.no/2010/08/02/tema/jobb_og_utdanning/karriere/kjonnrolle/12..>

Longum, Leif. 1986. *Drømmen om det frie mennesket. Norsk kulturradikalisme og mellomkrigstidens radikale trekløver: Hoel- Krog- Øverland*. Oslo

Mosse, George L. 1996. *The Image of Man. The creation of Modern Masculinity*. New York

Oftestad, Bernt T. m.fl. 1991. *Norsk kirkehistorie*. Oslo

Paglia, Camille. 2001. *Sexual personae. Art and decadence from Nefertiti to Emily Dickinson* [1990]. Yale

Rekdal, Jan Erik. 2009. "Innledende essay" til Sigrid Undset. *Eskalibur. Fortellinger om Kong Artur og ridderne av Det runde bord* [1915]. Oslo. s. VII-XXIV

Riksen, Knut. 1998. "Mennesket, skammen og kulturen". Apollon.
<<http://www.apollon.uio.no/vis/art/1998/4/mennesket>>

Simonhjell, Nora. 2008. "Den skadde og funksjonshemma mannen – Lars Ramslies roman *Biopsi* (1997)". *Tekster på tvers. Queer-inspirerte lesninger*. Red. Christine Hamm m.fl. Trondheim. s. 213-231

Slapgard, Sigrun. 2007. *Dikterdronningen. Sigrid Undset*. Oslo

Sødal, Helje Kringlebotn. 2007. "Sigrid Undsets *Ida Elisabeth* – en samtidshelgen" i *Fra Dante til Umberto Eco. Atten tekster om teologi og litteratur*. Red. Olav Hovdelien og Ståle Johannes Kristiansen. Oslo. s. 189-196

Taylor, Charles. 2003. *Autentisitetens etikk* [eng. orig. 1991]. Overs. Petter Nafstad. Oslo

Taylor, Charles. 2007. "Selvfortolkende dyr" [eng. orig. 1985]. Overs. Morten Enger. *Agora* 3 2007. s. 140-175

Undset, Sigrid. 2003. *Den trofaste hustru* [1936]. Oslo: Den norske Bokklubben, 2003

Undset, Sigrid. 2007. "D.H. Lawrence" [1935]. *Essays og artikler 1930-1939*. Red. Liv Bliksrud. Oslo. s. 478-492

Undset, Sigrid. 2007. "Embede og anstøt. I anledning Arnulf Øverlands angrep på kristendommen" [1934]. *Essays og artikler 1930-1939*. Red. Liv Bliksrud. Oslo. s. 399-408

Undset, Sigrid. 1973. *Et kvinnesynspunkt* [1919]. Oslo

Undset, Sigrid. 2007. *Fru Marta Oulie* [1907]. Oslo

Undset, Sigrid. 1999. "Gunvald og Emma" [1918]. *Fortellinger i utvalg*. Oslo. s. 230-310

Undset, Sigrid. 2005. *Ida Elisabeth* [1932]. Oslo

Undset, Sigrid. 1998. *Jenny* [1911]. Oslo

Undset, Sigrid. 2002. *Kristin Lavransdatter. Kransen. Husfrue. Korset* [1920. 1921. 1922]. Oslo

Undset, Sigrid. 2004. *Splinten av trolspeilet* [1911]. Oslo

Undset, Sigrid. 2004. *Våren* [1914]. Oslo

Windt-Val, Benedicta. 2010. ""Men han het Edvard..." Navn og navnebruk i Sigrid Undsets forfatterskap." PhD-avhandling. Universitetet i Oslo